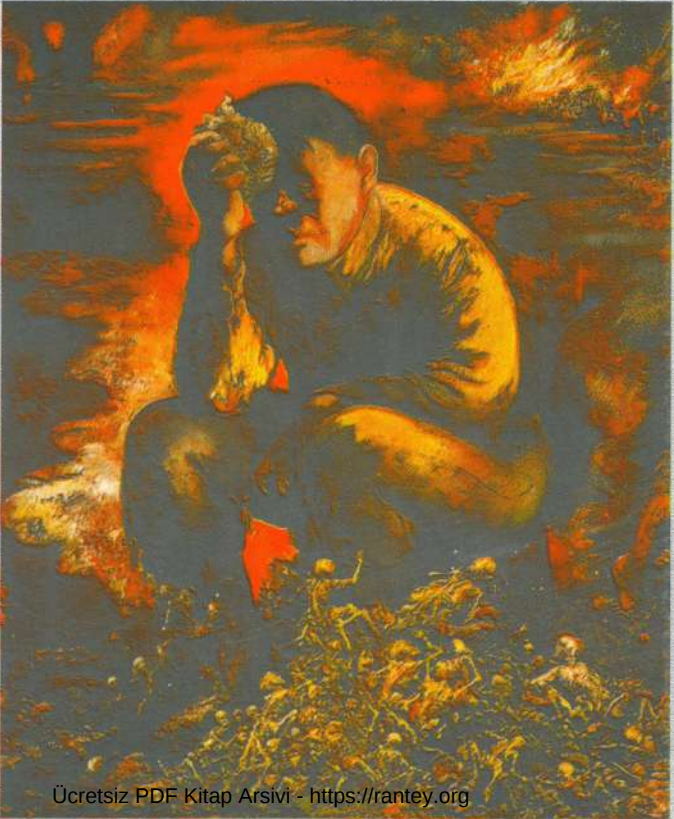

İsmet Zeki Eyuboğlu

DİLİN KAPISI

inceleme

pencere
yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İsmet Zeki EYUBOĞLU
DİLİN KAPISI
(Dil Felsefesi Üstüne Bir Deneme)
1981 - 1982

**Bu kitabın yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Birinci Baskı: Şubat 2000
Kapak: İbrahim Karakaş
Dizgi: Mesut Özcan
Montaj: Bahri Çakır
Baskı cilt: Ekinciler Matbaası
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğan**

ISBN 975-8460-07-2

PENCERE YAYINLARI: 122

İsmet Zeki Eyuboğlu

DİLİN KAPISI

(Dil Felsefesi Üstüne Bir Deneme)

1981 - 1982

İÇİNDEKİLER

1. Dil Yetmiyor
2. Dil - Düşünce
3. Konuşmanın Çatısı
4. Sesin Başarıları
5. Sesin Söze Dönüşmesi
6. Dil Denen Gerçek

DİL YETMİYOR

Yeni bir çalışmaya koyuldum bugünler. Oysa önceden düşünmemiştim böyle bir işe girişmeyi, başka konular üzerinde duruyordum. Geçenlerde, çağımızın büyük fizik bilgini, *Kuantum* görüşünün öncülerinden, Werner Heisenberg'in "*Fizik ve Felsefe*" adlı yapıtını okuyunca etkilendim. Fizikte olduğu gibi felsefe konularında da derinleşen bilginin özellikle dil üstüne düşünceleri çok ilginç görülüyor. Bilimlerin gelişmeleri karşısında dilin yavaşlığını, yeni buluşlara yeni adlar bulmada yetersizliğini vurguluyor. İşte beni duygulandıran, etkileyen de bu düşüncesi oldu.

Fizik alanında, öteki deney bilimleri konusunda yeterli bilim olmadığından, onlarla ilgili düşüncelerim de dar bir oy-lumda kalacaktır besbelli. Ancak düşünmekle bilginin ışığı yanyana yürürse kişi başkalarının aydınlığında yolunu bulma kolaylığını sağlayabilir. Ünlü fizik bilgininden alıntılar yaparak, örnekler vererek işe bilimsel bir nitelik kazandırmaya gücüm yetmez. Bu nedenle düşünmeye dil yolunda yürüyerek başlayacağım. Deneyci düşünmenin, olayları düşünme, in-celeme, gözlem konusu yapmanın ilkçağ Anadolu'sunda başladığını felsefe tarihinden, bilim tarihinden öğreniyoruz. Daha önceki çağlarda da bilginler vardı kuşkusuz. Ancak onların düşünme yöntemi, doğaya yönelik de olsa, inançlardan kaynaklanıyordu, dinlere, din verilerine dayanıyordu. Us ilkelerine bağlı düşünme eylemi, önce Anadolu toprağı üzerinde başladı,

gelişti. sonra komşu ülkelere. Batıya yayıldı. Bunu gösteren sayısın belgeler vardır elimizde. İmdi olaya dil açısından bakalım.

İlkçağdan bu yana deney bilimlerinde büyük bir gelişmenin olduğu, çağdan çağa gelişme hızının arttığı, sonraki çağın önceki çağı, çok daha büyük bir hızla, geride bıraktığı kuşku götürmez bir gerçektir. Bunun da en somut örnekleri fizik alanında, yaşambilim dalında, kimyada, gökbilimde görülmektedir. Bu bilimlerin gelişmelerine, yeni yeni buluşlar, ürünler ortaya çıkarmalarına karşılık konuşma dilinde, bilim dilinde yeni köklerin sayısında bir çoğalma olmamıştır, eylemler eskisi gibi kalmıştır. Sözlerin önüne, arkasına getirilen eklerle türetilen kavranılar yeni köklerin yaratılmasına olanak sağlamamıştır. Bir sözün önüne, sonuna getirilen, belli belirli, ekle yapılan türetme yeni bir eylem yaratma sayılmamalı. Bu olsa olsa bir birleştirme, elde bulunandan, eklemelerle yenileri yapmadır, daha doğrusu bir yer değıştirmedir. Burada üzerinde durulacak olan bu tür türetmeler değıldir, özellikle köklerdir.

Bilimler geliştikçe yeni yeni buluşlar, yaratmalar konuyor ortaya. Oysa onlara yeni adlar bulunamıyor, gene bilinenden, elde bulunandan yararlanma yoluna gidiliyor. Bulunan, aydınlığa çıkarılan yeni bir doğa olayının adı koyulurken eskiye başvuruluyor dilde. Söz gelişi eski Yunancada "elektra" diye bir söz vardır ki "ışık" anlamına gelir. Bugün, bütün ulusların dillerinde kullanılan, Türkçemize de yerleşen "elektrik" bundan türemiştir. Oysa bugün "elektrik" denince yalnız ışık değıl, başka olaylar da anlaşılır. Akım, erk, güç bg. Konunun üzerinde biraz düşününce bambaşka olaylar çıkar karşımıza. Evi mizi aydınlatan kaynağa "elektrik" dediğimiz gibi, onun yarattığı aydınlığa, ışığa da bu adı veririz, bilim dilinde değılse bile halk dilinde, günlük konuşma dilinde. Öte yandan ütüyü ısıtan buzdolabını, çamaşır makinesini, fırını, fabrika araçlarını çalıştıran güce de "elektrik" deriz. Ad değışmiyor, buna karşılık eylemler, olaylar, işler değışiyor. Demek bu konuda buluşlar dili geride bırakmış, "elektrik"in kökü olan "elektra" anlam genişlemeleri, aktarmaları sonucu, kendisiyle pek de il-

gisi olmayan olayların nitelenmesinde, açıklanmasında başlıca kaynak oluvermiş.

Özdeğin en küçük ögesine, kurucu bölümüne "atomas" demiş ilkçağın ünlü bilgesi *Demokritos*. Bu sözün anlamı "bölünemeyen"dir. Türkçemizde bunu "tozan" sözüyle karşılayanlar da vardır. Bilimin gelişmesi, yeni olanakların bulunması sonucu "atom" dediğimiz "atomas"ın "bölünmezliği"ni ortadan kaldırdı. Çok daha küçük ögelere ayrıldı. Ögelerden kurulduğu ortaya kondu bu tozanın. Onu kuran ögelere de "elektron", "nötron", "proton", "meson" bg. adlar verildi. Oysa bu sözler de Yunancadır, Latince, en azından iki bin beş yüz yıl önce konuşulan, tozanın özünün nelerden oluştuğunu bilemeyen bir dildendir. Sözlerin anlamlarına bakılınca başka varlıkların dile getirdikleri, ilkçağ insanların, bilmek şöyle dursun, düşünemedikleri nesneleri niteledikleri görülür. Burada da bilim gelişmiş, çağımızın bilgini yeni bulduğuna eski dilden türettiği kavramlarla karşılık yaratmış, ad vermiş.

Toplumbilim alanında, bu bilimin yeni olmasına karşılık, sayısız olay bulunmuş, sayısız insan ilişkisi ortaya konmuştur. Bu ilişkilerin, bu olayların yeni olmalarına karşılık adları, nitelleyicileri eskidir, yaşlıdır. Toplumlara, uygarlıkla atbaşı giderek, gelişmeleri ister istemez yeni ilişkilerin doğmasını, yeni olayların aydınlığa çıkmasını sağlamıştır. Bugün iki komşu insan, iki komşu ulus arasında kurulan ilişkilerin yüz yıl öncekilerle gerek nitelik, gerek nicelik bakımından bir benzerliği, özdeşliği vardır denemez. Basın araçlarının gelişmesi, radyo, televizyon gibi insanların birbirleriyle uzaktan ilişki kurmalarını sağlayan aygıtların kullanılması yeni durumlar, yeni olaylar yaratmıştır. Bunların çoğunu sezmeyiz bile. Gökbilimin gelişmesi bile toplumbilimi etkilemektedir, yeni olaylar doğurmaktadır. Bunların karşılıkları, adları eski dil varlıklarının değiştirilmesi, anlam aktarmaları sonucu oluşturulmaktadır. Gene toplumbilim açısından bakılırsa, insanların sevgililerin birbirlerini sevme biçimleri bile değişmiştir. Değişmeyen bir davranış türü, bir olay varsa o da insandaki sevme eğilimi, sevme gücüdür doğal bakımdan. İnsan sevmeden, sevişmeden

edemez, yaşayamaz, Buna kimsenin diyeceği olmasa gerek. Ancak bunların ortaya konuş biçimi, hızı değişmiyor, eskisi gibi kalıyor da denemez. On sekiz yaşlarında iki gencin sevgisiyle ellisini geçenlerinkiler arasında insan eğilimi yönünden değişme yoksa da nicelik, nitelik bakımından vardır. Oysa konuşma, yazma dilimizde ikisine de "sevgi" der geçeriz günümüzde. Olaya ruhbilimin, ruhsağlığı biliminin, bu bilimlere yaktın bilimlerin, araştırma alanlarının gözlükleriyle bakılınca sayısız yenilikler görülür. İşte bu "yeni" denen, bilim yoluyla ortaya çıkarılan, olayların dildeki karşılıkları "yeni" değildir nedense. Dil bu alanda da yeterlilik gösteremiyor.

Çağdaş ulusların dillerinde "mıknatıs" denen olayın karşılığını gösteren sözler aşağı yukarı kökdeştir. Özellikle Batı dillerinde. Bu sözün bizim Manisa ilimizin ilkçağdaki adı olan *Magnesia*'dan geldiğini biliyoruz. Mıknatıslı taş orada bulunduğundan bu adı almış. Oysa "mıknatıs" denen olay, bilim bakımından çok sonra anlaşılmış, elektrikle ilgili olduğu gösterilmiştir. Mıknatıstaki çekim, çekme durumu, eskiden bilimsel olarak pek açıklanamıyordu. Olay, görünüş olarak vardı, ancak kesin nedenleri bilinmiyordu. Bilim bu olayın nedenini, inceliklerini, kaynağını aydınlığa çıkardı. Ancak iş adını koymaya gelince, yeni bir kavram türetemedi, eski dilin olanaklarına sığıniverdi.

Eski Türklerin "em" Arapların "ilac" dedikleri sağıltıcı nesnelerin adları genellikle bitkilerden kaynaklanıyordu. Hekimliğin, kimyanın, em yapımının (farmakoloji) gelişmesi sonucu yeni buluşlar, yeni birleşik maddeler ortaya kondu, üretildi. Dil konusunda gene eskiye sığınıldı. Köklerin önüne, arkasına ekler getirilmekle yetinildi. Nitekim, günümüzde kullanılan emlerin adları bunu gösteriyor açıkça. Sözc gelişi "penisilin", "stekomisin", "aspirin", "gripin", "primobolan", "deltarhinel" bg. nesnelerin kendileri yeni birleşiklerdir de adları eski dillerden yararlanılarak yapılmış türetmelerdir.

Tarih öncesinde yaşamış kimi dirilerin bulunan kalıntılarına bakılarak konan adları bile şaşırtıcıdır: "ıguanodon", "atlantozorus", "piterodaktil" gibi nice dirinin varlığı

eskidir, adı türetmedir, konuşulan dillerde uygun karşılıkları yoktur. Bunların tarihöncesi dönemlerde ayrı ayrı adlarının varlığı da, şimdi, ileri sürülemez bilim bakımından.

Olaya, gövdenin yapısını kuran dokular göz önünde tutularak, inceleyici bir açıdan bakılırsa, durum daha da şaşırtıcıdır. Dokunun yapısı, kurucu öğeleri yeni bulunmuş, görülmüştür. Buna karşılık adları elde bulunan dil varlıklarına dayanılarak türetilmiştir. Nesnenin adı ile varlığı, yenilik bakımından, eş düzeyde değildir.

Türkçemizde "ateş" anlamına gelen "od" sözünden türemiş epeyce dil ürünü vardır. "Ocak", "odak", "odun", "otağ", "oda" gibi. Bütün bu adların kökeni "od"tur biliyoruz. Bu adların "od" denen ateşten türetilişinde tek neden, "yanmak" eylemiyle gerçekleşen olaydır. Sözceliş "odun" ateşte (od'ta) yanan nesnedir, sondaki "un" ektir. Bunun benzerleri çoktur Türkçemizde, "kal-ın", "yığ-ın", "koy-un", yeni Türkçede "yoğ-un", "sor-un" gibi köklere getirilen eklerle türemiş, türetilmiş sözler. Oysa konuya olay açısından bakılınca ilk göze çarpacak olan, sözcükünün eskiliğine karşılık, ondan türeyen varlığın yeniliğidir. İnsanın düşünme yeteneği bu yeni varlığa, yeniliği oranında bir ad bulamamış, bağlantılı olduğu nesneyi dile getiren söze, eyleme bir ek takarak işin içinden çıkmıştır. Konunun daha kolay anlaşılması için, öne sürdüğümüz bu Türkçe söz örnekleri, başka ulusların dilleriyle oranlanırsa, karşılaştırılırsa durumun değişmediği görülür.

İnsanın yaratıcı gücü, dil alanında, hızlılığını sürdüremiyor. Bu eksikliğini gidermek için de öneklere, sonıklara sığınıyor, ilkçağ dillerine başvuruyor (bilim alanında Avrupa uluslarının yaptıkları gibi). Türkçemizde kullanılan "Öngörmek", "önsöz", "öndeyiş", "önsezi" gibi sözlerin benzerlerini, böylesi türetmeleri Batı dillerinde daha çok buluyoruz. Sözceliş Alman dilinde "ayakta durmak" anlamına gelen "stehen" sözünden "verstehen-anlamak", "vorstehen-öne geçmek", "abstehen-açık durmak", "ausstehen-öteberi satmak (pazarda), sergilemek", "bestehen-dayanmak, direnmek" sözleri öneklerle türetilmiş, değişik anlamları içeren dil varlıklarıdır. Bu tür örnekleri Yu-

nancada, Latince, Fransızca, öteki Yunan-Latin kaynaklı dillerde buluyoruz.

Bu örnekler bize insan düşünmesinin dille atbaşı gitmediğini, düşünmenin çok daha hızlı yürüdüğünü, çok yürekli atılımlar gösterdiğini öğretiyor. Öyleyse ortada yalnız dil sorununu değil, ondan daha önemli olan "dilde yeterlilik" diyebileceğimiz, onu da toplumun yaratıcı gücünde arayabileceğimiz insan olayı vardır. Bu olay, insan düşüncesinin en atılğan, en ele avuca sığmaz çocuğu olan "teknik" adını verdiğimiz yaratma alanıdır. Kim ne derse desin, hangi görüşü savunursa savunsun, teknik dili etkiliyor, olanaklarını aşıyor, gelişme konusunda dışına taşıyor. Teknik, toplum için de, insan bireyi için de, bütün uygarlık için de dilde yaratıcı olmayı, yeni kökler, o köklerden kaynaklanan yeni kavramlar bulup ortaya koymayı, yoktan var etmeyi gerektiriyor. Sözköklerinin getirilen değişik eklerle yüzbinlerce kavramı olan dil vardır, ona kimsenin diyeceği olmaz Yeni eylem ile ondan türetilen kavram sayısına bakarak sözköklerini abartmanın gereği yoktur, bu olayın dışında kalmak, dilin gelişme olanaklarını anlamamak, kavramamak demektir.

Dilin varlıklılığı, yoksulluğu sözkonusu olursa işe tekniğin karıştığını, bu alanda tek itici gücün teknik olduğunu söylemekten başka çıkar yol yoktur. Bir dilin varlıklılığı, çağımızda, tekniğin gösterdiği gelişmeye bağlıdır kavram bakımından. Ancak, burada, sözün sıcaklığı soğuğa dönüşmeden şunu söyleyelim ki teknik, dili yaratıcılığa iterken yoktan var etmeye değil, ortada duran sözköklerinden bileşimler yapmaya, türetmeye yöneliyor. Batı uluslarının çoğu dilde görülen eksikliği, yetersizliği günümüzde konuşulmayan iki ilkçağ diline, Yunancaya, Latinceye başvurarak gidermeye çalışıyor. Bunun da tek nedeni Batı uygarlığının, Batı dillerinin, Batı düşüncesinin Yunandan-Latinden kaynaklanmasıdır. Durum çağdaş Batı tekniği için de böyledir.

Yukarıki açıklamanın çizgisi üzerinde yürüyerek kendi dilimize, Türkçemize bakarsak durumun pek parlak olmadığını kolayca görürüz. Gelişen teknik karşısında gerekli kavramları

bulabilmek için başvurabileceğimiz kaynak tartışmalıdır. Durumu Batı ile karşılaştırsak eksikliğimizi anlarız. Bizim, Batı uygarlığı dışında, gelişen tekniğe ayak uydurabileceğimiz varlıklı bir dil kaynağımız yoktur, kendi dilimizin ötesinde. Bunun yanında Batı uygarlığını besleyen Yunan-Latin uygarlığı aşamasında yararlanabileceğimiz yabancı bir uygarlık da yoktur. Eskiçağ Anadolu uygarlığı, dil bakımından ayrı bir konudur burada. Önümüzde tek olanak vardır: Aydınlarımızın pek de bilmedikleri, kimilerinin öğrenmek bile istemedikleri, halk diline yönelmek, onda bulunan sayısız eylemleri, özgün kökleri, sözleri kullanmak, onlardan teknik gelişmelere, buluşlara yatkın olanlardan, elverişli görülenlerden örnekler, sonekler getirerek, yeni kavramlar türetmek. Kuşkusuz, halk dilinde de, gökten inmiş, yerden bitmiş sözkökleri, eylemler aramayacağız, yalnız bilmediklerimizi, duruma elverişli olanları öğreneceğiz, seçeceğiz, geliştirmeye çalışacağız. Bunu da kendimiz için değil gelecek kuşaklar için yapacağız, yapmalıyız.

Arapçadan, Farsçadan yeni kavramlar türetmek için yararlanamayız. Çağdaş teknik aşamasında o dilleri konuşanlar bizden çok mu çok gerilerdedir. Daha açığı Osmanlı aydını bu dillerden olabildiğince yararlandı, yeni kavramlar türetti. Ancak onun çabası bile Batı tekniğinin sağladığı dil gelişimi karşısında yetersiz kaldı. Yetersizi, yeniden denemelere girişerek, yeterli yapmaya çalışmak yalnız ulus bilincinden değil, uygarlık anlayışından da yoksunluğu gösterir. Çağdaş tekniğin yaratıcısı olan Batı bile dil alanında yetersizliğini görüp kendi ilkçağına başvurma gereğinde kalırsa, bize ne yapmak düşer biraz düşünelim. Bizim, müslüman olarak, ilkçağımız yoktur, ortaçağımız vardır. Oysa teknik de ondan kurtulmakla, onu söküp atmakla gelişme olanağı bulmuştur. Bu durumda, olanakları az da olsa, kendi dilimize, halkımızın belleğinde yaşayan dil varlıklarına dönmeden başka işimiz kalmıyor. Bu "halk diline dönüş", çağdaş tekniğin gereksindiği bütün kavramları, sözköklerini "halk dilinde" bulabiliriz anlamına gelmez. böyle bir anlam çıkarmaya kalkışmak biraz saygısızlık, kendini bilmezlik olur besbelli.

Sözcüklerinin hangi doğal koşullar altında oluştuğunu araştırmak ayrı bir konudur, ancak sözle ilgili çalışmaların bütünü dışında da değildir. Kim söz konusunda bir araştırmaya koyulursa, ister istemez, dilin gelişimi sorunuyla karşı karşıya gelir. Bir aydının sözlük dağarcığı ne denli varlıklı olursa olsun, gene de sınırlıdır, sanıldığı gibi pek geniş olanaklarla donanmış değildir. En güçlü bir yazarda bile yazıya geçen sözcüklerinin sayısı bellidir. Bunun tek nedeni de söz türetmede, kavram yaratmada belli koşullara bağlı kalma gereğinden kurtulamayışıdır. İşte düşünürleri, bilgeleri, bilginleri kısıklıkla bağlayan, yeni buluşlar karşısında kullanılagelen kavramlara yeni anlamlar yükleme gereğinde bırakan bu durumdur. Buna şöyle bir örnek gösterelim: Alman dilinde "geist" sözü, günlük konuşmada genellikle tin (ruh) anlamına gelir. Tin varlığı dirilik kazandıran bir ögedir. İster uzayla bağlantılı somut bir varlık diye anlaşılsın, ister soyut bir nesne diye görülsün tin dirilik gücü taşır. Oysa ünlü bilge *Hegel* bu "geist" kavramını bambaşka bir anlamda kullanır. Onun düşüncesinde "geist" bir varlık koşulu, bir "oluş" ögesidir, tinin çok ötesinde bir anlam taşır. Varlık türlerinin, varlık katlarının oluşumunda tek neden bu "geist" in görünüş alanına çıkışıdır. Sözün kıyası "varolmak" bu "geist" in görünmesidir, göz denen algı kaynağına kendini sunmasıdır. Bu olayın "geist" in görünüşü anlamında "geist" in phainomenolojisi" denir. "Geist" görünüş ortamına çıkınca "oluş" başlar. İmdi bilge *Hegel* 'in anladığı anlamda bu "geist" i Türkçeye ruh diye çevirme olanağı yoktur. Onun düşünce evreninde "geist" tin olmaktan çıkmıştır artık, bambaşka bir tözdür, yaratıcı güçtür. Çağımızın başında yaşamış Alman bilgelerinden *Max Scheler* ise "geist" i daha başka bir anlamda, bağımsız bir "varlık alanı" diye anlamaktadır. Onun dilinde de "geist" alışılagelen anlamda değildir, olamaz da. Bu konuda en güzel örnekleri verecek olan bilim dalı kökenbilimdir. Bugün kullanılan bir sözün, bir kavramın nereden, hangi kökten türediğini öğrenince dilin ne gibi bir değişme çizgisi üzerinde yürüdüğünü görmek kolaylaşır. Sözcüğü Arapça "akıl" sözünün devenin ayağına vurulan bağdan türeyişi gerçekten şaşırtıcıdır bu konuda.

Dilin yetersizliğini gösteren ilginç yaratmalardan biri de şiirdir. Ozanı düşlerin arkasından koşturan, ona birtakım soyut kavramlar bulma olanağı sağlayan yaratıcı gücü, bir yerde dilin güçsüzlüğüdür. Konuştuğu dille bütün duygularını, düşüncelerini, özlemlerini açıklayamayan ozan, ister istemez, düşgücünün atını koşturur, günlük dilin bize bildirdiği evrenin dışına çıkar. Ozanı böyle bir ortama iten de yaşama biçimidir, yaşama biçiminin gerektirdiği değiştirilemeyen koşullardır. Ozan yaşamın akışı içinde sayısız olayla karşılaşır, umulmadık olgularla yüzyüze gelir, beklenmedik durumlar çıkar önüne. Bütün bunların karşılığı dilde bulunmaz. İşte bu durumda ozan kavram üretmeye, bildiği sözlere yeni yeni anlamlar yüklemeye kalkar. Bizim esin dediğimiz de budur. Ozanın dilde karşılaştığı güçlük bir yerde düşgücünü çalıştırır. Kimi araştırmacılar dilin varlıklılığını bu kavram çokluğunda, daha doğrusu bir sözle dile getirilen sayısız anlam içeren dil ürünlerinde bulmaktadırlar. Bu doğru değildir. Bir sözün birkaç anlama gelmesi, birkaç kavramı içermesi dilin varlıklılığını göstermez. Bunun tersi de doğru değildir. Bir dilde eşanlamlı yabancı sözlerin, kavramların bulunması da dili geliştirmez, varlıklı güçlü kılmaz. Arapça-Farsça-Türkçe karışımı Osmanlıcanın durumu böyledir. Gereksinmelerini yabancı dillerden aktardıklarıyla karşılamaya çalışan bir dil varlıklı değil yoksuldur, gelişmeye, ilerlemeye, yaratıcı bir atılım göstermeye elverişli, yeterli değildir. Gereksindiği bütün kavramları kendi kaynaklarından türetemeyen, türetmeye elverişli olmayan bir dil için gelecek sözkonusu olamaz.

Osmanlıcanın olanaklarıyla beslenen *divan şiiri* düşlere kapılma, soyut varlık üretme bakımından oldukça ilginç bir yaratma alanıdır, başarı ortamıdır. Divan ozanı birkaç yüzü aşmayan sözcükle, içine kapalı bir şiirin, en başarılı örneklerini vermiş, soyut varlıklar yaratma bakımından kolay kolay ulaşılmaz bir aşamaya varmıştır. Bunda Arap şiirinin, özellikle İran şiirinin etkisi, katkısı büyüktür. Ancak üçüzlü bir dilin oluşturduğu ortamda sağlanan başarı da önemlidir, özenti bile olsa. İster yazın alanında, ister bilim ortamında olsun, Os-

manlıca bir sacayağını andıran biçimiyle, yapısıyla dilde yaratıcı olamayışın en açık seçik örneğidir. Ancak, onun bir dil olarak yetersizliğini bağlandığı inanç düzeyinde aramanın da gereği vardır. İnançlara aşın bağlılık, eskiyi sürdürme, olduğu gibi geleceğe aktarma eğilimini yaratır, bir yerde de tutku durumuna getirir. İşte gelenek böyle bir eğilim, böyle bir tutku niteliği kazanınca dilde yaratıcılık gücü gelişme, beslenme olanağı bulamaz. Bu da dilin gittikçe yozlaşmasına yolaçar.

Dilin yeterliğine inanan, eskiden kalma sözleri, kavramları olduğu gibi korumaya, geleceğe aktarmaya çalışan toplumlarda uygarlık bakımından önemli bir gelişme de görülmez. Böylesi toplumlarda felsefe, deney bilimleri gereğince anlaşılmış, yerleşmiş değildir. Bir toplum, uygarlık bakımından, kendi içine kapanır, evrene açılmazsa bilim alanındaki gelişmeleri, ilerlemeleri, buluşları da kavrayamaz, gereğince değerlendiremez. Bu nedenle dilde yeni buluşları açıklayacak olanaklar arama gereğini duymaz. Bilimsel buluşların, yeniliklerin dil alanında yarattığı boşluğu, yetersizliği düşünemez. bile. O toplum kullandığı dili, kendi yaşama olanakları içinde, yeterli sanır. Oysa bilim alanında gelişmeye ayak uydurabilse, yeni buluşlar karşısında dilin yetmediğini, gerekeni yapamadığını daha kolay anlayıverir. Yeni yaratmaların, buluşların ne olduğunu bilmeyen, yalnız geçmişten kalanlarla yetinmeye alışan, yaşamayı böyle gören bir toplum için yeni gereksinimler de söz konusu olamaz. Bilinmeyen bir nesneye gereksinme duyulmaz belirsiz. Söz gelişi çağdaş fizik gelişmelerini duymayan, özdeğin yapısı konusunda son buluşlara yabancı kalan, ışık, ışıma, ısınma, akım (elektrikte), çekim, kuvantum olaylarını yaşambilimde dokularla ilgili çalışmalarını bilmeyen bir kimşenin evreninde bu yeni buluşları karşılayacak yeni kavramlar aramanın, yeni sözler bulmanın gereği yoktur.

Hangi toplum dilinin yeterli olduğunu ileri sürer, yeni dil varlıklarının yaratılması gereğine inanmazsa, geri kalmış, çağının gidişinden yoksun, bilime yabancılaşmış demektir. Ormanda dolaşan bir avcı düşünün, yaşamı süresince görmediği, bilmediği bir diriyle karşılaşsın, ona baksın, elverişli duruma

gelirse avlasın. Sonra önünde yatan avına uzun uzun baksın. Ona ne ad verecek, vereceği adı konuştuğu dilin dışında bulabilecek mi? Kuşkusuz, bu ilk gördüğü, avladığı varlığa onda gördüğü niteliklerden kaynaklanan, özelliklerden esinlenen bir ad yakıştıracaktır. Doğa bilimlerinde görülen "kamçılılar", "kinkanatlılar", "kırkayak", "tekçenekliler" denen varlıkların adlandırılmasında olduğu gibi. Bilimin bulduğu bu adlar tanıdığı, incelediği doğa varlıklarının özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bilim, o varlıkları yeni görmüş, yeni tanımış, ancak onlara alıştığı dilin dışında bir ad bulamamıştır. Bu varlıkların Batı dillerinde geçen Yunanca-Latince kökenli, bilimsel, adları da sonradan türetilmiştir. Türkçemizde bunun daha açık örneklerini buluruz. Sözceliği "sivrisinek" denen varlığın adı "sivri" ile "sinek"ten oluşmuştur. Dilimizde bu sözlerin ikisi de vardı. "Sivrisinek"nin yapısı bu adı almasına yölaçmıştır. Oysa "sivrisinek" doğa düzeninde bu iki sözün dışında bağımsız bir varlıktır. "Karasinek", "atsineği", "ayıüzümü", "deliceböcek", "karadiken", "eşekdikeni", "karaçam" gibi doğa varlıklarının adlarına bakılırsa niteliklerinden dolayı birer yakıştırma olduğu anlaşılır. Doğal varlık olduğu gibi duruyor, ancak konuşulan dil tek sözle onu karşılamıyor, ister istemez sözler yanyana getirilerek bileşik ad yapma yoluna gidiliyor.

Doğa düzeninde bulunan varlıkların biri görünenler, biri görünmeyen, ancak büyütme araçlarıyla görülebilenler olmak üzere, ikiye ayrılarak incelenmesi olağandır. Buna fizik-kimya bilimlerinin, çok ince deneylerle, ortaya koydukları tozanları, onları oluşturan daha küçük öğeleri, dirilerin gövdelerini kuran dokuları da katabiliriz. Böylece sayısız nicelikte varlıkla, varlık türüyle karşılaşırız. İnsandaki yaratıcı gücün bulduğu sayı ölçüleri evrendeki varlıkları göstermeye, belli bir nicelikle nitellemeye yetmez. Buna karşılık bütün yeryüzü dillerinde bulunan sözler, kavramlar sayılıdır, bellidir aşağı yukarı. Demek dilleri oluşturan sözlerin sayısı evrende yeralan varlıkların, türlerin sayısı eşit değildir. Bugün yeryüzünde adı konmamış daha nice bilinmeyen bitki, gözle, araçsız görülemeyen küçük

diri vardır. Buna karşılık söz sayısı bellidir uygar ulusların dillerinde. Dilin yetersizliğinde yeryüzünün ayrı ayrı bölgelerinde, birbirinden uzak, kopuk topluluklar biçiminde yaşama gereğinin de etkisi vardır, bitki örtüsünün, hayvan kavramı altında toplanan değişik diri türlerinin de açıkça. Bir bölgede yetişen bitkilerin, yaşayan dirilerin doğal koşullar yüzünden başka bölgelerde bulunmayışı olağandır. İşte bu olağanlık da dilin oluşmasını etkilemektedir. Ulusların dilleri incelendiğinde ortaya çıkan dil alışverişlerinin bu yetersizlik, bu birinde olanın ötesinde bulunmayışı yüzünden doğduğu anlaşılır. Doğal varlıklar bulundukları yerin dilini geliştirirken, başka dillere göçme olanağı da sağlıyor. Bilim alanında gelişmemiş toplumların gelişmişlerden kavram almalarının nedeni de budur.

Dilin yetersizliğini ortaya koyan bilimsel buluşların yanında doğa varlıklarının bulundukları ortamın geniş bir yer kapladığını da böylece anlama olanağı sağlanıyor. Burada başka bir konuya da değinmenin yaranı vardır. Dilin yetersizliğini bilim alanında gelişmiş toplumlar duyuyor, kavlıyor. Oysa geri kalmış, yeterince aydınlanamamış, bilim olanaklarından yararlanamamış toplumlarda böyle bir olay bilmiyoruz. Gelişmemiş toplumun dili kendine yetiyor, yeni kavramlar yaratma gereği duyulmuyor pek. Kimi araştırmacıların yapıtlarından öğrendiğimize göre, bugün yeryüzünde birkaç yüz sözle konuşan, başka sözlere gereksinme duymayan ilkel topluluklar vardır. Onlar kapalı topluluklardır evrende. Verilenle yetinmeye alışmış, belli bir yaşama ortamında yalnız elde bulunan olanaklarla varlığını sürdüren bir toplum için dil bir anlaşma, günlük ilişkilerle bağlantılı olma olayıdır ancak. Oysa evrene açılan, dışadönük toplumlarda bilim çalışmaları nedeniyle elde bulunanı aşma, yaşama ortamının dışına taşma kaçınılmaz bir eylemdir. Öğrenmeyi, araştırmayı yaşama ilkesi edinmiş bir toplumda olanla yetinme sözkonusu değildir. İşte dilin yetersizliği bilincine varan toplum da böyledir.

Dilin yetersizliğini görmek, çağımız evreninde, uygar olmaktadır, çağın bilim bilincine ulaşmaktadır, eli kolu bağlı durmanın, işi oluruna bırakmanın gereği de yoktur. Bilim bu ye-

tersizliği ortadan kaldırmak için kendi içine dönük çalışmalarını sürdürmekte, böylece belli konuları yalnız onlar üzerinde çaba tüketen uzmanların anlayabilecekleri yapma bir dille açıklayıp anlatma eğilimini benimsemektedir. Bugün, kimi bilim dallarında uluslararası bir dil kullanma eğiliminin gelişimi bunu göstermektedir. Genellikle tıp alanında böyle bir dilin yaygınlığı görülüyor. Latinceden, Yunancadan kaynaklanan bu yapma dilin örgenbilim (anatomi) dallarında genel geçerliği vardır. Bu durumun pek içaçıcı olduğu söylenemez. Uzmanlıkla ilgili olsa bile dilin dondurulması, belli bir topluluğun tekelinde kalması anlamına geldiği açıktır. Bu bilim dallarının kullandıkları özel kavramlar incelendiğinde, kökenbilim bakımından yeni olmadıkları görülür demiştik daha önce. Sözel gelişimi tıp dilinde *angina pectoris* diye bir kavram vardır, Türkçede *göğüs darlığı* ya da *göğüs tutukluğu* biçiminde karşılığı söylenir halk dilinde. Burana "angina" sözü "dar", "boğak", "pectoris" ise "göğüs" anlamına gelen "pectus"un "in" durumudur, Türkçe söyleyişiyse düpedüz "göğüs daralması"dır. Türkçesini yalnız Türkçe konuşanlar, Latincesini ise bütün hekimler anlar yeryüzünde. Bu tutum ulusal dillerin gelişmesini önleyici niteliktedir. Özellikle ilgili bilim dallarında yeterince başarılı olamamış, çağdaş bilim düzeyine varamamış uluslar için pek de yararlı değildir. Türk dili bunun çok sarsıcı örneklerini görmüştür. Önce Osmanlıca denen, yıllarca medrese adı verilen dine bağlı kurumlarda okumuş Osmanlıların bile kolayca anlayamadıkları Arapça-Farçsa karışımı bir dil Türkçenin yapısını, düzenini bozmuş. Sonra, gereksinme duyuldukça Türk dilinin kaynağına değil de Arapçaya, Farsçaya başvurulmuş, o dillerde bile bulunmayan kavramlar türetilmiştir. Daha sonra bu karışık dilin yerini Batı uluslarının dillerinden yapılan gelişigüzel aktarmalar almıştır.

Üzerinde durduğumuz dil yetersizliği kendi dilinin, şu ana-dilin kaynaklarını yeterince bilmeyenlerin, işin kolayına, eskiye kaçak aktarmacılarını, verimsiz kimselerin ileri sürdükleri gerici tutumla ilgili değildir, bilimsel gelişmelere, yeni buluşlara bağlıdır. Daha önce de değinip geçtiğimiz bu konuyu

imdi başka bir açıdan görmeye çalışalım. Dil, yeni buluşların hızına ayak uyduramayınca, özellikle Batıda Yunan-Latin kaynaklarına gidilir, eski uygarlıklara başvurulur. Bu tutum eskiye dönüş, ölüyü diriltme, geçmişî büyük bir değişmezlik, dokunulmazlık içinde sürdürme, geleceğe aktarma tutkusu anlamına gelmez. Bu tutumda bir gelenek özlemi yoktur, eskiye bilinçsizce bağlanma sözkonusu değildir. Bu daha çok gelişen bilim karşısında gereken bir yola koyulmadır. Bugün, kimi bilim dallarında uluslararası dil denen anlatım aracı böyle oluşmuştur, biçimlenmiştir. Bir de bilim anlayışına, gelişmesine karşıt tutumu benimseyerek eskiyi sürdürme, geleceğe aktarma, eskiye dönme eğilimi vardır. İşte bu eğilim katılıktır, gericiliktir. Bunun en somut örneği de ülkemizde Dil Devrimine karşı çıkanların, direnenlerin tutumudur. Bu tutumda bilimsel bilinç, bilimsel yöntem aramak boşunadır. Birinci durumda egemen olan bilim anlayışı, ikincisinde geçmişe duyulan aşırı özlemdir.

Geçmiş, bütün yaratmalarıyla geleceği aydınlatmak, ona gelişim yolunda yeni olanaklar sağlayabilecek yapıda değilse ölüdür, kaskatı bir kalıntıdır, insanın sırtında anlamsız bir yükür. Böyle bir geçmişe bağlanmak, onu başkalarına bir değerler varlığı olarak göstermeye çalışmak yalancılıktır, gizli çıkarıcılıktır. Bilim ise böyle durumlarla, böyle tutumlarla bağdaşmaz. Geçmişin dili kendi için yetersizce gelecek için yıkımdır, uçurumdur. Bilimsel olmaya elverişsiz bir geçmiş dili de, geleneği de yıkıcıdır, gerileticidir.

İmdi dille bilimin ayrılmazlığı sözkonusu olduğunda, bilimin gelişme hızı karşısında dilin durumu, tutumu ne olmalıdır? Bu sorunun karşılığını bulmak, inandırıcı bir sonuca ulaşmak için, pek kolay değildir. İlk gözönüne gelen durum dilin bilimsel gelişmeye ayak uydurabilmesini sağlayacak olanakların aranması, bulunmasıdır. Bunun için de dili geliştirecek, yeni sözkökleri, eylemler yaratacak bir bilimin kurulması gerekir. Bu kurulacak bilimin başlıca görevi doğa olayları karşısında, onlardan esinlenerek yeni kökler bulma yöntemini oluşturmaktır. Bu kolay bir iş değildir, ancak dil-

lerin hangi koşullar altında doğduğu, hangi olanaklarla biçimlenip geliştiği, sözköklerinin türediği doğa olaylarına uygun gelecek biçimde araştırılırsa birtakım ışıltılar bulunabilir. Bu olayda alışılmış yazılara (harflere) bağlanmanın, birtakım yaygın ses uyumlarına dört elle sarılmanın gereği kalmamıştır. Doğa eskiden olduğu gibi şimdi de sayısız sesin doğduğu tükenmez bir kaynaktır. Söz gelişi "kışkırtmak" sözünün kaynağı doğadır, doğaya özenmeden doğan "kış" sesinin oluşturduğu köktür. Oysa bugün "kışkırtmak" denince doğadan gelen ses değil insanın söylemek istediği anlaşılır. Buna başka örnekler de bulabiliriz istediğimizce: "Çınlamak", "tınlamak", "haykırmak", "fısıldamak", "fışkırmak", "cızlamak", "mırıldanmak", "şırıltı", "tıkırdamak". Bu sözlerin bir tekinde bile doğadan uzaklaşma yoktur. Oysa kimse bu sözleri, birer doğa varlığı değil de alışlagelen anlamda kullanmaktan geri kalmaz. Dille ilgili konular üzerinde çalışacak, yeni sözler bulmayı iş edinecek olan yeni araştırma dalı öteki doğa bilimleri gibi doğanın gösterdiği yolda yürüyerek görevini yapacaktır.

Eskiden kalma sözlere, kavramlara başvurarak yenileri türetmek kısa bir süre için olumlu sonuçlar verebilir, ancak bu tutum uzun boylu yararlı olamaz. Buna eski kavramların içeriği, anlam oylumu engeldir. Eski sözlerden, eski kavramlardan yenilerini türetmek eski dili başka bir anlamda yeniden yoğurup biçimlendirmek olur. Bunda da başarı aşamasının ne olacağı kestirilemez. Söz gelişi, daha önce üzerinde durulan, Almanca "geist" kavramını Arapça "ruh"la karşılamaya kalkmak, Alman konuşma dilinde geçen anlamını yansıtmaya yeter de *Hegel*'in düşünce evrenindeki anlatmaya yetmez. Bu durumda "ruh" sözünden yararlanma, ona yeni bir içerik kazandırma olanağı yoktur. *Hegel*'in düşüncesindeki yenilik, onun kendi dilinde bulunan "geist"e yüklediği anlam "ruh"un sınırlarını aşıyor, "ruh" sözünün geçerli olduğu dilde "geist"ın bulunduğu dildeki düşünce derinliği, görüş genişliği, anlayış yeniliği yoktur. Daha doğrusu "geist"ın içerdiğini "ruh" içermiyor.

Yeryüzünde konuşulan bütün diller doğal gereksinimlerden,

doğa olaylarına özenmeden doğmuş, gelişmiştir. Hangi dil olursa olsun, kaynağında doğanın unutulmuş etkisi, çok eskilerde kalmış katkısı vardır. Doğada yaşayan bir insan için doğanın ötesinde dil yaratma olanağı yoktur. Doğaya özenmeden, doğa olaylarına, doğa varlıklarına öykünmeden doğan bir söz çağların akıp gidişi içinde yeni yeni anlamlar kazanmış, böylece kaynağından uzaklaşmıştır. Bugün en soyut varlığı yansıtan bir kavram bile başlangıçta doğanın ürünüydü. "Düşünce" dediğimiz, eskilerin "fikir"le karşıladıkları soyut varlık bile bir nesnenin yüksekte düşmesi olayını dile getiren "düşmek"le, eski Türkçede "tüşmek"le ilgilidir. Burada sözün kökünü oluşturan "tüş", "düş", birer doğal sestir, insanın yoktan varetmiş bir nesne değildir. "Tüşmek", çağların geçişiyle insanın içine kapanıp devinmesiz eylemini bildiren "düşünmek"e dönüşmüştür. Bu sözde bulunan "ün" ortaeki eylemin dönüşlü olmasını, kişinin kendi içine kendi varlığına yönelmesini bildirir. "Sevmek"ten doğan "sev-iirmek"te olduğu gibi. Bu sözün gerçek anlamı 'kendi kendini sevmek'tir. Oysa bugün bambaşka bir olayı dile getiriyor. "Sevinmek" denince kimse "kendi kendini sevinmek"i anlamıyor artık. "El" sözünden gelen, "almak"tan türeyen, "alınmak" da içedönük bir eylemi, "kendi kendine alınak"ı dile getirmektedir. Bir düşünür doğaya ne denli yaklaşırsa olayları kavramada o oranda kolaylık sağlar kendine. Bunu yaparken de evrene kendi içinden, kendi özünden açılmayı bilme gereğindedir. Şu gördüğümüz "sevinmek", "düşünmek", "çekinmek", "döğünmek" sözleri birer doğal olayın "in", "ün" ortaekleriyle kişinin kendi özüne döndüğünü gösteren birer açık kanıttır.

Dilin yetersizliğini ortaya koymada olduğu gibi, gelişmesinde de en büyük etken yaratıcı düşüncedir. Düşünme yeteneğini geliştiren de yaratıcı düşünceyi doğuran eylemdir. Bu eylem ne denli tutarlı, düzenli olursa, doğaya uygun bir yolda yürürse gelişmesi de o oranda kolay, o ölçüde hızlı olur. Düşünme eyleminin doğadan uzaklaşması yalnız çizgisinden, yolundan sapmasına değil, özünden kopmasına, ereğinden ayrılmasına da yolaçar. Böylece yola çıkışla varılan yer arasında, doğrultu bakımından, bir aykırılık belirir. Hani dilimizde "ne

umduk ne bulduk" diye açıklanan olay gibi. Burada umulanla varılan arasındaki aykırılık, uyumsuzluk kendini gösteriyor. Dilde duraklama, belli kavramlarla yetinme düşünme yeteneğinin çalışmasını, gelişmesini önler. Öylesine önler ki kişi bunun bilincine bile varamaz, nerede, neden durduğunu, yaptığığının kendisini nereye götüreceğini anlayamaz.

Bir dilin gücü, varlıklılığı uygarlık ortamında gelişen olaylarla atbaşı yürümesine bağlıdır. Olaylar önde dil geride kalırsa ortada bir yozlaşma, dağınıklık vardır. Düşünmesini, yaratmasını, olaylardan gerekeni öğrenmesini bilmeyen bir topluluğun, günün birinde, daha ileri bir uygarlık düzeyinde bulunanların, düşünce bakımından, tutsağı olmasını önleyecek bir güç yoktur. Daha önce ünlü bilgin *Heisenberg*'in düşüncelerini açıklarken değindiğimiz gibi yeni buluşlar karşısında yetersiz kalan dil, yeni olayların akışı içinde de yerini alamaz, kıyıya itilir. Dilin kıyıya itilmesi, bir yerde içine kapalı bırakılması yaratıcı gücünün tükenmesine yolaçar. Dilimizde "işleyen demir ışıldar" diye bir atasözü vardır. Dil de öyledir, işlendikçe gelişir, ışıldar, işlenmeyince de yozlaşır, paslanır, kararır. Doğa olayları karşısında dilin durağanlığını görmek geçmişin bataklığında bata çıka dolaşmaya çabalayan, çırpınan kimselerin değil, bilimin değerini kavramış, insan varlığının bilincine ulaşmış, yaratıcı, olgun kişilerin işidir. Durmayan bir buluş akışını, yaratma atılımını gerektiren deney bilimleri için geçmiş saygıdeğer olabilir, eski buluşlar, yaratmalar, uygarlık ürünleri yol gösterici nitelik taşıyabilir, ancak, geleceğe taşınmayı, dokunulmazlık içinde saklanmayı gerektirmez. Geçmişin kutsallık taşıdığı toplumlarda geleceğin değeri bilinmiyor, önemi yeterince kavranamıyor demektir. Bu nedenle, hangi koşullar altında olursa olsun, dil alanında fizik denen bilimin buluşlarına, ortaya konan yeni varlıklara eskimiş, yıpranmış kavramlarla karşılık aramanın gereği kalmamıştır. Dil eskimiştir, buluşların, yeni yaratmaların dışında kalmıştır. Bundan dolayı yeni bir atılım göstermesi, yeni bir kaynak araması, kendi geleceği bakımından, kaçınılmazdır. Gelişen uygarlık karşısında dil bize değil kendine bile yetmiyor artık.

DİL - DÜŞÜNCE

Dille düşünce arasında bir varlık bağlantısının bulunduğu tartışma götürmez. Bu ikisi birbirini gerekli kılar, birinin olmadığı yerde öteki de olamaz. Kişi kimi soruların saldırısından kurtaramaz kendini. Bu soruların karşılığı bulunsun bulunmasın geçerliklerini sürdürdükleri görülür. Ancak, burada sözkonusu sorular *Kant*'ın deneyüstü varlık alanında ortaya atıldığı sorunlar değildir. Bu sorular dille düşünce bağlantısının kaynağını ilgilendiren öncelik sonralık sorularıdır. Şöyle: dille düşünce birbirini gerektirdiğine göre hangisi kaynak, hangisi üründür? İlk bakışta dilin kaynak, düşüncenin ürün olduğu karşılığını veresi gelir insanın. Oysa durum öyle kolay değildir. Varlık türlerinin kaynaklarına dayanan soruların karşılığını bulmak, bu yolda bitmez tükenmez tartışmalara girişmek, neredeyse kişisoyu ile yaşıttır. Evrenin kökeni, insanın kökeni, sonunda bütün varlığın kökeni felsefe tarihi boyunca da, dinler tarihi boyunca da sürüp gitmiş, boyuna karşılıksız kalmış, sonunda bırakılmıştır. Bu sorulara en kestirme karşılığı dinler bulmuş, karşıt sorunun ortaya atılmasını suç sayıp yasaklamıştır.

Dil sorununa gelince iş biraz değişiyor, insanın yapısıyla, davranışlarıyla ilgili bir durum çıkıyor ortaya. Biz, burada, ona da değinmeyeceğiz, onun karşılığını yaşambilim veriyor. Düşünmek bir eylemdir, kişinin kendi kendini sorguya çekmesi, yargılaması diyebileceğimiz bir eylem. Bu eylemin ortaya çık-

tığı yer de, insanın düşünme yeteneği dediğimiz, doğal kuruluştur. Bu yeteneğin gelişmesinde başlıca etken doğa olaylarıdır, kişinin gövde yapısında olduğu gibi. Kişiyi düşünmeye iten doğadır, çevresinde olup biten olaylardır. Dil, bugünkü biçimini almadan önce, insanın birtakım sesler çıkarması, bu seslerle kendini ortaya koyması, kendini açığa vurmaı doğaldı. Sözcüklerden oluşan dil birikimi daha sonradır. Biz, bu doğal seslerin çıkışını, en ilkel, en yalın nitelikte de olsa, bir davranışın dışa vuruşu, düşünmenin, etkilenmenin olaya dönüşü olarak görüyoruz. Doğal olaylar karşısında gösterilen anlamlı tepki büsbütün insandışı değildir, onda insanca, insana özgü bir yan, bir düşünme kırıntısı, belirtisi vardır. İnsanlar arasında kurulan karşılıklı ilişkilerin, birbirine saldırmanın, birbirini öldürmenin, birlikte yaşamının en ilkel dönemlerinde bile düşünmenin özlerini bulma olanağı vardır. Bundan dolayı düşünme eylemi dil denen sözcük topluluğundan önce vardı, düşünmenin ilkel biçimleri olaylara dönüşürken dil yeteneğinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Düşünce, düşünmenin ürünüdür, varlık olarak. Ancak kaynağını, söze dönüştükten sonra sözcük yapısını, dilde bulur.

Düşünmek ister kişinin içinde sessiz olarak, ister dışa taşıp sese dönüşerek gerçekleşsin bir eylemdir, dilin yürüdüğü yolda ilerleyen bir eylem. Bu eylemin arkasında içten dışa çıkma, taşma vardır. Sözcüğü ilkel insanın yiyeceğini seçmesi, dallardan sığınak, barınak yapıp içinde yaşaması, mağarayı biraz değiştirerek "ev" biçimine sokması düşünme eyleminin başlangıç belirtileridir. Düşünmenin düşünceyi üretmesi için biraz daha gelişme olanağı bulmak gerekirdi besbelli. İmdi düşünmeyi eylemle başlattıktan sonra dille olan bağlantısını açıklamak kolaydır, güç olanı konumuz dışında bırakıyoruz.

Dille düşünce arasındaki bağlantının kaynağı düşünmek dediğimiz eylemdir. Bu eylemde değişik yollarla kazanılmış kavramların (bilgi varlıklarının) başlıca etken olduğu biliniyor. Kavramlarının edinilmesinde, saklanmasında iki kaynak var, biri algı yolu olan duyular, öteki alınanları saklayan bellek. Düşünme eyleminde bu iki kaynağın devingen oluşu önemlidir.

Belleğin güçlü olması yetmez, bir de devingenliği gerek. Güçlülük alınanı, toplananı saklamaya, devingenlik onları gerektiğinde ortaya çıkarıp eyleme itmeye yarar. Bu eyleme geçişte kavramlar ardarda dizilir, düşünmenin çatısını kurar. Bizim, belleğe özgü, anlam dediğimiz bu kavramlar dizisinin oluşturduğu uyumdan doğar. Dizinin öğeleri olan kavramlar arasında bağlantı varsa, uyum varsa söylenen anlamlıdır, yoksa anlamsızdır. Anlamlı olmada bağlılık, uyum, anlamsız olmada kopukluk, düzensizlik vardır. Bu uyum, başka deyişle anlamlı olma, kişide dengenin, anlamsız olma ise dengesizliğin belirtisidir. Bu biri olumsuz, biri olumlu iki karşıt olayda dilin etkinliği sözkonusu olursa, işin içine alışılmış birtakım kurallar da karışır. Bunlar düşünmenin kurallarıdır. düşüncenin ilkeleri değil. Düşünme eylemi tek doğrultuludur, yalın kavramlarla yürüyebilir. Bir düşünme akışında birkaç anlama gelen, öyle sanılan, bir kavramın bütün anlamlarını birden yakalama olanağı yoktur. Düşünme yeteneği birinden ötekine büyük bir hızla atlayabilir, bu atlama hızının kısalığı bizde birkaç anlamın birden düşünüldüğünü sanısını uyandırabilir. Bu bir aldatmacadır düpedüz. Hangi yaşama ortamında, hangi algı türünde olursa olsun, sözcüklerin kaynak anlamları tektir, belli bir olayı, belli bir somut nesneyi yansıtır. Birkaç anlama gelme durumu çok sonraları yapılan bir soyutlanmanın sonucudur.

Düşünce eyleminin ilerlemesi, gelişmesi, belli bir doğrultuda sapmadan yürümesi düzenin, uyumun kaynağıdır. Düşünme eyleminde sapmanın biri iç, biri dış iki ayrı kökenli nedeni vardır. İç neden genellikle duygularla, duyguların sağladığı dengeyle ilgilidir. Duygular arasında çözülme, kopukluk varsa düşünme eyleminin şaşmadan yürümesi olanaksızdır. Bu eylemde belleğe yerleştirilen kazanılmış dil verilerinin başlıca gereç olduğu tartışma götürmez. Düşünme yeteneğini eyleme geçiren itimin bu gereçler olmadan etkili olacağı da düşünülemez. Dış neden ise insanın dışında, yaşadığı ortamda, çevrede geçen olaylar, varlıklar, karşılıklı ilişkilerdir. Bunlar karşısında insan, genellikle alıcı, edilgen durumdadır. Sözgelisi korkunç bir patlama, bir öldürme olayı, büyük bir fir-

tına, azgın yabanın saldırısı düşünme eylemindeki dengeyi, düzeni bozar, kişiyi aylarca süren sarsıntılara sürükler. Bu durumda dille düşünme eylemi arasında bir bağıllık sözkonusu olamaz. Dille düşünme yeteneği iki ayrı varlıkmiş gibi birbirinden uzaklaşır, ne yeteneğin ürettiğini dil açıklayabilir, ne de dilin sese dönüştürerek, söz biçiminde ortaya attıklarını yetenek kavrayabilir, bellek saklayabilir. Bu kopukluk bütün kuralları altüst eder. Düşünmenin düzenli olması dille düşünme yeteneğinin uyum içinde çalışmasına bağlıdır demek. Sözgelişi korkanların, kimi süre, dili tutulur, konuşamaz, gördüğünü, düşündüğünü söyleyemez. Kimi sürelerde de kişi, bir dış olayın etkisiyle, düşünemez olur. Oysa konuşur, karşındakine gerekenleri söyler de söyledikleri arasında bağlantı kuramaz. Bu olay iki yetenek arasındaki uyumun bozulmasından, dengenin sarsılmasından ileri gelir.

İmdi, düşünce biçimlenmiş, belli bir içeriği olan, belli belirli bir anlamla dolan bir düşünme ürünüdür. Düşünme eyleminin oluşturduğu, yarattığı bir ürün. Bu ürün bellekte kaldığı sürece gerçekleşmez, yaşama olanağı azdır. Yaşamayı gerçekleştirmesine, gerçekleşmesi de bir bellekten başka bir belleğe aktarılacak uygulama alanına konmasına, ortam değiştirmesine bağlıdır. Bir ürün olan düşünce bir bellekten başka bir belleğe aktarılırken, aktarmanın niteliğine göre söze dönüşür. Bizim *kavram* dediğimiz dil varlığı bu dönüşmenin ürünüdür. Bellekten belleğe aktarmada biri yazı, biri konuşma olmak üzere iki ayrı nitelikte araç etkilidir. Ağızda düşünce önce sese, sonra söze dönüşür. Yazıda ise böyle bir durum yoktur, bütün görev yazı denen nesneye yüklenir. Ağızdan ağıza kulak yoluyla gider, belleğe yerleşir, yazıdan yazıya, yazıdan belleğe ise göz yoluyla geçer. Bu aktarma olayında küçük bir denge bozukluğu, uyum eksikliği bütünü bozar, anlam da eylem de, bellekten belleğe geçen düşünce de değişir. Sözgelişi *kavak* değişir *kaçak* olur, *dudak* değişir *durak* olur. Biz buna şaşırma diyorsak da düşünme eyleminde, bir denge bozukluğudur, doğru yoldan sapmadır. Bu olaya kimi sürede *yanlış anladım, kulağın iyi duymuyor* bg. sözlerle açıklanır, eli-

mizde olmadığını söylediğimiz nedenler ileri süreriz. Gerçek bambaşkadır, düşünmeyi sağlayan, algıyı gerçekleştiren duyular arasında uyum kurulamamıştır.

İmdi bu *yanlış anlama* olayında eksiklik dilde mi, düşünme yeteneğinde mi? Bu sorunun karşılığını, kimilere göre ruhbilim uzmanlarının vermesi gerekir deniyorsa da, öyle değil pek. Bozukluğun nedeni aktarmayı sağlayan gövde öğelerindedir. Ne düşünme yeteneğinin kendi başına bir suçu var, ne de dilin bu işte. Dil de, düşünme yeteneği de duyulardan büsbütün sıyrılmış, bağımsız, yalnız kendi kendine işleyen birer varlık değildir. İyi düşünmek, iyi algılamaya, iyi algılamak sağlıklı duyulara bağlıdır. Bütün sorun, hangi yolla olursa olsun, düşünmeyi sağlayan gerccin belleğe sağlıklı bir biçimde verilmesidir. Belleğe sağlıklı olarak verilen, bellekten sağlıklı olarak çıkmayabilir. Bunda bir bellek bulanıklığından çok bilinç dağınıklığı sözkonusudur. Bellek denen yığınaktan hangi anıyı, hangi kavramı, hangi düşünceyi çekip çıkarmak istediğimizi kesinlikle biliyor muyuz? Ne aradığını kesinlikle bilmeyen bir kimsenin suçu aramadan eline gelene yüklemesi doğru mudur? Dilimin ucunda da söyleyemiyorum, doğrudur, ancak dilinin altında saklanıp dilinin ucundakini eteğinden yakalayarak dışarı çıkarmayanın ne olduğunu düşündün mü? Söylemek isteyip de söyleyemediğini başkası açıklayınca, birdenbire "işte odur" diyebiliyorsun.

Bu olay gerçekten ilginçtir. Dille düşünme eylemi, bellek, düşünce denen ürün bir birlik, uyum içinde bulunmuyorsa, arada kopukluk varsa buna günlük konuşmalarda "bilinç dağınıklığı" diyebiliyoruz. Yetkili bilim uzmanları başka türlü açıklamalara girişirler, o bizim konumuz dışındadır. Biz olayı ruhbilim verileri bakımından incelemiyoruz. Bilinç, bellek, düşünme, düşünce, dil gibi birçok varlık bize ayrı ayrı gibi geliyor. Bunun kaynağı öğretim, geleneklerdir besbelli. Oysa ortada doğal bir olay vardır. Biz düşünme cylemini, onun ürünü olan düşünceyi, belleği, değişik yeteneklerimizi gövdemizin bütünlüğü içinde, gövdemizden bağımsız birer varlık gibi görmeye alışmışız. Günlük konuşmalarımızda sık sık yi-

nelediğimiz sözler arasında, *belleğimin gücü azaldı* (hafızam zayıfladı) türünden yakınmalar yaygındır. Kimse *ben bunadım* ya da *delirmeye başladım* demez, söylemek istemez de boyuna belleğinden yakınır. Başının içinde çok girintili çıkıntılı, sayısız kılcal damarlı, ipincecik gömlekli, et yığınının bozukluğundan, katılaştığından yakınan olmaz da bütün suç belgeye yüklenir. Peki bellek başın dışında ya da içinde ayrı bir yerde midir? Bu bir alışkanlıktır, deneylere, gözlemlere dayanmayan, gelenekleşmiş bir alışkanlık. Düşünme eyleminin dengesizleşmesine yolaçan da bu boş alışkanlıktır. Bozukluğun nedenini gerçek kaynağında değil de, soyut, uyduruk bir varlıkta arama dil-düşünce bağlantısının yanlış bir yorumundan doğuyor.

İnsan, yıllarca önce etine batan bir iğnenin, saplanan bir bıçağın acısını unutamaz. Başkalarından duyduğu acıklı bir olayın, bir öykünün etkisi altında ezilir, sarsılır, bunu da uzun süre, yaşama boyunca bile, unatamaz, unutamadığı olur. Başkasından duyulanlarda sözcüklerin, kulağın aracılığı belli. Oysa ete batan, iğnede, bıçakta sözcük yok. Gövde olayı doğal ortamı içinde yaşamış. Peki bize sözcüklerle, kavramlarla verilmeyen bir olayın etkisini hangi yolla kavramlar türeterek, kavramlara başvurarak anlatabiliyoruz? Duyulan acının etkisini kavrama dönüştürerek başkalarına aktarmayı sağlayan güç nedir, nerededir? Kulaktan kulağa sözlerle-aktarılanla doğal olarak yaşanan iki ayrı olayı bir kavram altında toplamamızı sağlayan nedir? Bu olaylarda dilin, belleğin, bilinçin görevi, etkisi, yetkisi ne olabilir? Bu soruların karşılıkları vardır, ancak açık değildir, kesin değildir. "Yumurtadan mı tavuktan çıkar tavuk mu yumurtadan çıkar" tekerlemesinde, kimilere göre bilgince sorunda (!) olduğu gibidir durum.

Dil-düşünce bağlantısında, bize göre, doğal olan önce gelir, sonradan gelen üründür ancak. Böyle söylerken düşüncenin önemini ikinci basamağa indirmeyi düşünmüyoruz. Ortada ürünün üreteni beslediği, geliştirdiği gerçeği de vardır. Söz gelişti civciv yumurtadan çıkar, bir süre sonra evin hanımı, civcivleri haşlanmış yumurta ile besler. İnek dişi buzağını doğurur, em-

zirir, buzağı büyür emdiği sütü özümleyerek sonra kendi de doğurur, süt verir olay böyle sürer gider. Bu, ürünün üreteni beslemesidir. Dil-düşünce bağlantısının, söylendiği gibi, bir varlık sorunu olduğu açıktır. Karşılıklı olarak birbirini gerektiren, bir yandan etkileyiş geliştiren, çözümü güç bir varlık sorunu. Çözümün güçlüğü, ikisini ayrı ayrı birer varlık olarak görmekten doğuyor, kolaylığı da ikisini doğal bir yapı içinde düşünmeye dayanıyor. Düşünceyi bir ürün olarak aldığımızda düşünme eylemiyle olan bağlantısını bir yana bırakamayız. Düşünme eylemini ele aldığımızda da dil verileriyle olan ilişkisini gözden uzak tutamayız. Konuyu biraz daha genişletip dil verilerinin kaynağına gitmeye kalkarsak karşımıza duyular, onları etkileyen doğa çıkar. Böylece, en soyut düşünce varlığından kalkar en somut doğa varlığına ulaşırız. Bunları, ayrı ayrı yadsıma olanağı varsa da, bir bütünlük içinde ele alınınca yoktur. Bütünlük içinde düşünülen bu dil, eylem, düşünce, doğa ilişkileri tek tek bile yadsınamaz (bütün olarak alınınca), bölümlere ayrılıp, bu bölümler birbirinden bağımsız sayılamaz. Birinin ötekini gerektirmediği bir boş sanıdır. Oysa, kimi aydınlar, dili, bambaşka bir açıdan görür, onu "kendi başına bir varlık" sayarlar. Dil kendi başına bir varlık değildir, insan neredeyse oradadır.

Dilin bağımsız varlık olduğu sanısı, sözcüklerin özelliğinden kaynaklanıyor. Sözcük yazıya geçer, bellekten belleğe aktarılır, benimsenir, yayılır, unutulmaz bir süre. İşte bu durum, sözcüğü kendi başına bir varlık saymanın kaynağıdır. Kimileri, bütün insanlar ortadan kalksa sözcükler kalır, dil kalır derler. Örnek olarak da bugün konuşulmayan eskiçağ dillerini gösterirler. Yanıltıcı bir durumdur bu. Eskiçağ dilleri yazıya geçtiklerinden, somut varlıklara dönüştüklerinden günümüze kalmıştır, bağımsız, kendi başına buyruk olduklarından değil. O dilleri oluşturan sözcükler, yaratmalar bugün kazılardan çıkan buluntularla yaşıyor, yaşatılıyor, somut varlıkların dışında kalamıyor. Dil varlıklarının bağımsızlığı onları taşıyan, saklayan öteki varlıklar yüzündendir. Sümer dili, Kopt dili, Hitit dili toprak gereçler üzerine yazılmasaydı kalabilir miydi günümüze? Durum düşünceler için de öyledir. Bir düşünce ürünü

somut varlıklara dönüşünce kalır, ölümsüz olur. Bunun örneği de eskiçağ, ilkçağ uygarlık ürünleridir. Bu ürünler taşa, kayaya, pişmiş toprak araçlara, kaplara işlenmiş yazılmış öylece kalmış günümüze. Düşüncenin gücü yaratıcılığına bağlıdır. Yaratıcı bir düşünce taşa toprağa işlenince, bir süre sonra, yürürlüğe girer, bellekten belleğe, yazıdan yazıya geçerek üreticiliğini sürdürür, kendi kendini geliştirir. Bu da ayrı bir olaydır.

Dil-düşünce bağlantısının geliştirdiği eylemlerden biri de üretilimdir. Dilin gelişmişliği oranında düşünce üretiminin arttığı görülür. Hangi dil gelişmiş, ilerlemişse o dilde düşünme ürünlerinin dille oranlı bir ilerleme çizgisi üzerinde bulunduğu görülür. Bu bir toplum olayıdır ayrıca, ancak toplumun uygarlık aşamasıyla ilgili bir olay. Dil, ne denli kendini bağımsız, toplum oluşumlarının dışında sayma eğiliminde olursa olsun, onu konuşan insanların oluşturdukları topluluk içinde bağımlı kalıyor. Olaylar, uzağından da geçse, bir süre sonra dili etkiliyor. Dilin etkilenmesi düşünme eylemini, düşünme eyleminin gelişmesi düşünce üretimini sağlıyor. Sözel geliş, doğal etkiler yüzünden, ilkel insanın kırılmış bir ağaç dalını avının başına vurup öldürdüğünü düşünelim. Bu olay, ilkel insanın başında yalnız kalmıyor, ikinci, üçüncü, dördüncü olayların doğmasına yolaçıyor. Kırılmış ağaç dalı daha elverişli bir araç olarak kullanılmak isteniyor, ince dalları sıyrılıyor, eğri uçları kırılıyor, ya da düz olanı seçiliyor. Daha sonra taşlar yontuluyor, kırılıyor, kesici araç durumuna getiriliyor. Bugün bize biraz gereksiz gibi görünen bu olaylar dizisi ilkelden gelişmişe doğru yürüdüğünden önemlidir. İlkel insanın kullandığı doğal aracı seçmesi, daha kullanılır olanını araması, elverişliyi bulması, düşünme bakımından ilginç bir gelişimdir. Seçmenin en ilkeli bile bir düşünme eylemini, karşılaştırmaya bilincini gerektirir. Tek nesne için seçme sözkonusu değildir, ancak birkaç nesne arasında, bir seçim yapma olanağı vardır. Bu tür bir karşılaştırma, iyi ile iyi olmayanı, elverişliyle elverişsizi, uygunla uygun olmayanı birbirinden ayırma işlemidir. Bu işlemin bir yerde donup kalmadığını, kazılardan çıkan eskiçağla

ilgili buluntulardan öğreniyoruz. Taş, ağaç, toprak araçlar birbirini izliyor. Eskiçağdan günümüze doğru geldikçe araçlarda önemli bir ilerlemenin sürüp gittiğini görüyoruz. En eski yerleşme yerlerinde görülen ev kalıntıları, barınak yıkıntıları, onlarda bulunan ev araçları düşünen kişinin başarılarıdır. Bu başarılarla dil varlıklarının elele yürüdüğünü anlamakta güçlük çekmiyoruz.

Tarihöncesinden tarih çağlarına, yazının kullanıldığı dönemlere gelince bambaşka bir olayla karşılaşırız. Bu konuda çok dar, sınırlı bir araştırmaya yaptığımızda aydınlatıcı sonuçlara ulaşırız. Sözcü gelişimi yazıyı kullanan uluslar arasından en eski diye bilineni alalım. O ulustan günümüze kalan araçları, sanat ürünlerini ilgiyle inceleyelim. Özellikle insan gövdesinin saç, kirpik, kaş, bıyık, sakal, dirsek, kol, parmak, tırnak bg. birçok üyesi üzerinde duralım. Bu üyeleri yontuya, kabartmaya, toprak kaplar üzerindeki süslemelere geçiren ulusun dilinde adlarının bulunduğunu da görürüz. Bir ulus, ortaya koyduğu yaratmada yeralan bütün nesnelerin, en ince ayrıntılarına değin, adlarını biliyor demek. Bilmese o gövde üyesini yontuda, kabartmada, süslemede gösteremez. Hitit kabartmalarında buğday, tahıl türünden ekinlerin yer aldığını biliyoruz. Hitit dilinde *ziz* (buğday), *halkis* (ekin, tahıl) sözcükleri var. Kabartmalarda *harssanas* (baş), *kessar* (el), *taru* (ağaç), *vatar* (su), *istamanas* (kulak), *genu* (diz), *ker* (yürek), *siyessar* (bira), *gir* (ayak, kuşak, bıçak-Sümerceden), *gugal* (fasulye-Sümerceden), *kun* (kuyruk-Sümerceden), *gutur* (bezelye-Sümerceden) bg. nice varlık adları buluyoruz. Bu sözcüklerin bize öğrettiği gerçek şudur: Hititler, bu nesneleri yalnız bilmekle, kullanmakla kalmamış, onlarla düşünüp taşınmışlar bile. Düşünmeseler onları yontularda, kabartmalarda, toprak kaplarda işleyip sanat varlığı durumuna getirmezlerdi. Hitit öncesinden kalan buluntularda da bu niteliği görüyoruz açıkça. Demek, sanatçı, yaptığını biçimlendirirken, belleğinde yerleşen sözcüklerin somut karşılıklarını bulabiliyor, yansıtabiliyordu. Bu yansıtmada eyleminde dille düşünme arasındaki bağlantının kesinliği anlaşılıyor kolayca. Felsefeden, şiirden, düzyazıdan, dinden sa-

yırsız örnekler getirebiliriz, ancak konu anlaşıldı sanırsınız, gereği yoktur. Bizim "soyut" adını verdiğimiz varlıkların üretiminde dilin başarısı ayrı bir konudur.

Sözcükler uygarlığın gelişmesini, yaşamasını, çağdan çağa taşınmasını sağlayan dil varlıklarıdır. En ilkel toplulukların dillerinde bile sözcüklerin birer içeriği, o içeriğin biçimlendirdiği birer evreni vardır. Bu evren, o sözcükleri kullananların uygarlık aşamalarını, düşünme biçimlerini, varlık anlayışlarını dile getirir. Bir topluluğun dilini bütünleyen sözcükler neyse o ulusun kendi de odur. Sözcük, son biçimini kazanıp sözlükte yerini aldıktan sonra, yeni bir eylemin kaynağı olur. Bu eylem de düşünme dediğimiz olaydır. Sözcük, sözlükteki yerinden alınıp belleğe yerleştirildiğinde eyleme geçirme gücünü de yanında taşır. Söz gelişi, yeni öğrenilen bir kavram, öğrenenin gözünde yeni bir görcek (ufuk) açar, başka bir gelişmenin yardımcısı olur. Buğday sözcüğü, onu bilmeyen, bir ülkeye gittiğinde buğday ekip biçmeyi (toprak elverişiyle), buğdaydan yapılan yiyecek türlerini, buğdayla ilgili düşünme eylemlerini de birlikte götürür. Bir de bakarsınız buğdayı yeni öğrenen topluluğun dilinde, onunla bağlantılı yeni kavramlar oluşmaya başlar. Bu olay bize somut bir nesnenin bilinmesi sonucu, onunla ilgili kavramın ne gibi düşünce üretmelerine yolaçtığını gösterir. Börek, baklava, suböreği, un-çorbası, makarna, bulgur, miantı, buğday ekmeği bg. yiyecekler buğday sözcüğüyle bağlantılıdır. Daha elle tutulur bir örnek verelim: mısır, tütün gibi bitkiler Anadolu'ya XVI. yüzyıl dolaylarında geldi. Daha önce bu bitkilerle ilgili kavramlar yoktu dilimizde. Şimdi tütün, mısır üstüne sayısız kavram türemiştir. Mısır çorbası, mısır ekmeği, mısır yarması, mısır unu, mısır püskülü, mısır sapı, mısır koçanı, mısır tarlası, mısır pidesi, mısır kuymağı (kaçamak), mısır lapası, mısır-buğday, tavuk mısırı bg. Tütün de böyledir aşağı yukarı. Bu olay dili işleyen düşünme yeteneğinin bir sözcükten neler ürettiğini gösteriyor.

Dilin düşünmeye katkısı, ilkel insan aşamasını geçtikten sonra, sözcükler, onlardan oluşan kavram aracılığıyla. Bir doğal olayla karşı karşıya geldiğimizde algılar, duyu verileri

bizi etkiler, olayla aramızda doğal bir bağlantı kurar. Bir süre sonra düşünmeye başlarız, olayla ilgili izlenimlerimizi bir düzene koyma yolunu tutarız. Bu düşünme eyleminde sözcüklere değil de, daha önceden, sözcüklerin gömleği içinde edindiğimiz bilgilere başvururuz. Bunu sessiz de yaparız, kendi kendimize, konuşarak da. Sessiz yaptığımızda olayla ilgili izlenimler sözcük yerine geçer, sözcükleri de değil de izlenimlerimizi karşılaştırır, kaynaştırır, ölçer biçeriz. Kendi kendimizle konuştuğumuzda işe sözcükleri, kavramları da katarız. İmdi bu konuyu biraz geliştirelim. Biz, sessiz düşünürken, gerçekten kavram örgüsünün dışına çıkabiliyor muyuz? Çıkamıyoruz, kavramları, sözcükleri söylemeden, onların izleri üzerinde yürüyoruz. Olayın niteliğini, nedenini, boyutlarını, niceliğini düşünürken yaptığımız işin nitelik, nicelik, boyut, neden gibi kavramlarla bağlantılı olduğunu gözönünde bulundurmuyoruz. Olayı düşünürken bu kavramları söylemiyoruz, ancak kavramların içerdiğini yapıyoruz. Yaptığımızı anlatmamızı isteseler sözcükleri, kavramları sayıp dökmeye başlarız. Bu olay, eylemin öğelerini, karşılıkları olan kavramlara, sözcüklere dönüştürerek, o öğelere giysilerini giydirerek başkalarına aktarmaktır, anlatmaktır işte. Uzağımda birisi duruyor, ona bakıyorum, kim olduğunu, onunla bir yakınlığım bulunduğunu anlıyorum. Bu kimse benim bildiğim, tanıdığım birisidir. Sesimi çıkarmadan duruyorum, dudaklarım kımıldamıyor bile. Bu kişiyi yazıya geçirerek, gördüklerime en küçük bir nesne katmadan, anlatmak istiyorum. Bunu yaparken başvurduğum tek yol, bu bildiğim kimseyle ilgili sözcükleri, kavramları belleğimden çıkarıp sıralamaktır. Ben, bu kavramları daha önceki gözlemlerimden, deneylerimden edinmişim, o ayrı burada. Önemli olan, şimdi yaptığımıdır. Ben bunları yapmasam, yazıya geçirmesen, o tanıdıkla karşılaştığımda ne düşündüğümü kim bilecek? Kimsecikler bilmeyecek besbelli. Ben, kendi kendime, büyük bir sessizlik içinde düşünürken bile, daha önce edindiğim sözcüklerin, kavramların ortamı dışına çıkamıyorum. Demek nereye gidersem gideyim dilin egemenliği altındayım, dil-düşünce bağlantısından, insan olarak, kurtulma olanağım yoktur

Düşünmek, kişinin kendine bir yer yapmasıdır, kendi içevreninde. Bu özel "yer"i toplumda oluşturan da düşünmenin üretici olmasına, düşünceyi biçimlendirip sunmasına değin uzayan, yaratıcılıktır. Düşünmek üretmektir dedik, üretmek ise düşünüleni belli bir kılığa sokup topluma sunmak, başkalarının düşünmelerine olanak sağlamaktır. Bu olayda bütün ağırlık dilin omuzlarına biner. Dil, düşünüleni ürüne dönüştürmede, başlıca etken olarak çıkar karşımıza. Düşünmenin başarısızlığı, verimsizliği, düzensizliği birdenbire dile yüklenir, nerdeyse dil suçlu sayılır. Bu durum, yaratıcılığın bütün gücünü dilde bulduğumuza inandığımızdandır. Oysa bunu açıkça söylemekten kaçınırız. "Düşünüyorum da anlatamıyorum" der çıkarsınız işin içinden. Gerçek olan anlatamadığımız değil, yeterince düşünmeye alışamadığımızdır. Düşünme eylemini üreticiliğe dönüştürüp düşünceyi biçimlendiremiyoruz. Bu eksikliğimizi de dile yükleyerek kendimizi kurtarmaya çalışıyoruz. Bu durumda dil, kişinin dışında bir varlıkmiş gibi görünür. Düşünüleni anlatamamak, dile aktaramamak demektir. Peki dil nerededir de düşünüleni ona aktaramıyoruz? Biz düşünürken dilin sağladığı olanaklardan uzak mı kalmıştık? Bizi düşünmeye götüren olanakları, bize sağlayan gene dilimiz değil miydi?

Düşünme olayını gövdenin bütünlüğü içinde, gövdeden bağımsız, olarak görmek bir alışkanlık niteliği kazanmıştı kimi aydınlarca. Gövdeye ilişkin oluşumların, dış olayların düşünme yeteneğini etkilemediği sanılıyordu. Oysa, sağlıklı düşünmenin gövdenin sağlık durumuyla bağlantılı olduğunu anlamayan, bilmeyen kalmadı günümüzde. Düşünmenin bu işleyişi, ortaçağ inançlarının etkisiyle, tanrısal bir işlem diye yorumlanıyordu. İşte, günümüzde düşünmenin, gövde bütününde, bağımsızlığı sanısının arkasında bu ortaçağ inanç kalıntıları yatmaktadır. Düşünme eylemiyle dil varlıklarının (sözcüklerin, kavramların) özdeş akış içinde olduğu açıktır. Bunu belleğin düzensiz çalışmaya başladığında ortaya çıkan düşünme bozukluğundan, kavramlar arasında bağlantı kuramamaktan anlamak kolaydır. Bu konuyu yinelememizin nedeni, düşünmekle ilgili görüşlerin çokluğu, değişikliğidir. Bu değişik görüşleri, buraya sayıp dökmenin gereği yoktur.

Yukardaki açıklamaların ışığında olaya bakarsak düşünmenin bellek denen yığınakta bir seçme girişimi olduğu anlaşılır. Seçme yapmada düzensizlik, bozukluk düşünmenin dengesizliğine yolaçar. İmdi, düşünme olayını bu doğal gövde düzeninden ayrı, yalnız kavramlar arasında bir seçme diye görmeye çalışalım. İlk iki nesne, ya da iki kavram arasında bağlantı kurma işlemi başlıyor. Bu işlemde kavramların içeriği sözkonusudur, içerikse kavramın anlamıdır. Öyleyse iki kavram arasında bağlantı kurma, o iki kavramın anlamlarını birbiriyle dengeye getirme, bir uyum sağlamadır. İki kavram arasında denge, uyum varsa düşünme eylemi doğru yoldadır. bunun karşıtı bir durum ortaya çıkarsa sapma sözkonusudur. Bu olayın doğruluğu, yanlışlığı dışa taşmayınca anlaşılamaz. Kişi ne düşündüğünü, neyi düşündüğünü açığa vurmadiğı sürece, başkalarının ilgisi sözkonusu değildir. Düşünülenin doğruluğu, yanlışlığı ancak düşünenin kendi kendisini denetlemesine, yargılamasına bağlı kalır. Kişi kendi kendini yargılayınca, düşündüğünün doğruluğunu, yanlışlığını, gene kendi anlayıverir. Bu durumda dil verileri (sözcükler, kavramlar) kişinin belleğiyle düşünme yeteneğı arasında gider gelir. Bu düşünme türü içekapalıdır. Burada dil-düşünce bağlantısı varlık alanına yansımış sayılmaz. bir içeylem niteliğinde kalır. Kişi öldüğünde, çıldırdığında, düşünme yetenekleri bozulduğunda, bütün düşündükleri de ortadan kalkar. Bu durumda üretmc. dil varlığına dönüşme, başka bir söyleyişle "düşünce" olma yoktur. Dil yaşatıcı görevini yapamamış demek. Düşünülen nesne "yapıt" niteliğı kazanamamış artık. Öte yandan düşünülen konu dışadönük duruma getirilmiş, sözcüğe dönüştürölüp başkalarına aktarılmış, başka belleklerde yeretmişse, dil-düşünce bağlantısı gerçekleşmiş, kişinin düşünme yeteneğinde kurduğı uyum yapıtın varolmasını sağlayan ortama göçmüştür. Bu durumda düşünce "yapıt" kimliğini kazanır. Düşünen kimsece değil de başkalarınca yazıya geçirilse bile "bağımsız varlık" niteliğine bürünmüştür artık. İşte düşünce ürünlerinin kişinin dışında, kendi başına, yaşaması budur. Kişi ölür gider, yalnız düşünceleri kalır, düşünce "ölümsüz" olur bg. yargıların te-

melinde bu olay vardır. Buna bir örnek verelim: Sokrates, bize yazılı yapıt bırakmamıştır, yalnız düşündüklerini çevresinde toplananlara söylemiş, açıklamıştır. Onu anlatıp açıkladığı düşünceleri başka belleklere, oradan yazıya geçmiş, günümüze Sokrates denen bilge kalmıştır. Sokrates düşündüklerini belleğinde saklasa, dil verileriyle donatmasa, ne adı kalırdı ne de bir "yapıt" kimliği kazanan düşünceleri. Bu olayda dil, düşünme eylemiyle önce düşünce denen ürünü, kişinin içinde, belleğinde yaratıyor, biçimlendiriyor, belli yerlere yerleştiriyor, sonra dışa çıkararak yapıt durumuna sokup yaşıyor. Sokrates düşünceleri konuştuğu dille, Yunanca ile açıklamıştı. Sonra, onun düşünceleri Yunancanın sınırları dışına aktarıldı. "Yunanca" olmaktan çıkarıldı, daha doğrusu "belli bir dilin varlığı" değil de genellikle "dil varlığı" durumuna getirildi. Bugün Sokrates'in düşüncelerini öğrenmek için, konuştuğumuz dilden başka bir dil öğrenmemiz de gerekmez. Oysa, ilkçağda durum böyle değildi, onun dilini bilme, öğrenme gereği vardı. Başka dillere yapılan aktarmalar o dili öğrenme gereğini ortadan kaldırdı. Düşünce dile verildi, bu dil, şu ulusun, bu ulusun dili değil, bütün insanların dilidir şimdi. Artık, Sokrates, yalnız Yunanca konuşmuyor, bütün uygar dilleri biliyor diyebiliriz.

Olaya başka bir yönden yaklaşalım. İlkçağda yaşayan bir bilge, geçirdiği bir bunalım sonucu konuşma yeteneğini yitirse, yalnız düşünme yetisi sağlıklı kalsa, sözgelişi dili kökünden kopsa, düşünce üretemez miydi? Üretirdi kuşkusuz, düşündüklerini yazıya geçirerek yaşattırdı, yeter ki, dediğimiz gibi düşünme yeteneğinde önemli bir bozukluk olmasın. Bu durumda dil-düşünce bağlantısı ne olacaktı? Karşılığı açık: konuşma, ses-söz-bağlantısı ortadan kalkacak, düşünme eylemiyle yazı bağlantısı kurulacak, düşünülen doğrudan doğruya yazıya dönüşerek somut bir nitelik kazanacaktı. Nitekim öyle de oluyor çokluk. Daha açık söyleyelim: düşünen-konuşan-yazan üçlünün yerine düşünen-yazan ikilisi geçecektir. Bu şu demektir: düşünme eylemini özünde gerçekleştiren insanın, o eylem içinde, üç ayrı durumu vardır, bunlar da düşünen, konuşan, yazan gibilerdir. Sokrates düşündü,

konuştı, yazmadı. İki durumu vardı, düşünen, konuşan. Dili olmayanda da iki durum var, düşünen, yazan. Önemli bir değişme, basamaklarda azalma var. İmdi başka konuya geçelim, dil-düşünce bağlantısı içinde.

Konuşma-yazma bağlantısı, düşünce olmadan başarı sağlayabilir mi? Kuşkusuz sağlayamaz. Konuşma, yazma birer eylemdir, bu eylemi varlık alanına çıkaran da yalnız düşünmedir, onun ürünü olan düşüncedir. En ilkel biçimde de olsa düşünmeden ne konuşulabilir, ne de yazılabilir. Düşünce konuşmayı, yazmayı gerektirme boyunca, kendi kendine yeter. "yapıt" niteliği kazanamaz. Yapıt niteliği kazanabilmesi konuşma, yazma olaylarından birine bağlıdır, o olmadan olamaz. Oysa konuşma, yazma eylemlerinin ikisi de düşünmeyi gerektirir, o olmadan onlar da olamaz. Demek biri ikisini gerektirmiyor da ikisi birini gerektiriyor. Bu durum bize düşüncenin çok daha güçlü bir varlık olduğunu gösteriyor.

Dil-düşünce bağlantısı içinde yapıtın özel bir durumu vardır. Yapıt belli bir biçime sokulmuş, düzene konmuş düşüncedir. Türü ne olursa olsun, ister yontu, resim, kabartma, yapı (mimarlık alanında), işleme, süsleme, isterse bezeme, yontma olsun, "yapıt" kavramı altında toplanan bütün varlık türleri biçimlenmiş düşüncedir, dil-düşünce bağlantısının, değişik varlık ortamına çıkışıdır. Bundan dolayı dil-düşünce bağlantısını yalnız yazıya dayanan uygarlık ürünlerinde (şiir, öykü, roman, tiyatro bg.) aramak doğru değildir. Yapıta dönüşen düşünce yaratıcısının egemenliğinden kurtulur, bağımsızlık kazanır. Onu, yaratıcısı, sonradan değiştirirse, ilk düzenini bozsa bile yürürlükten kaldıramaz, uygarlığın koruyucu kanatları altına girmiştir artık. Bunun en kesin örneğini bilgelerde, deney bilimlerinin geçerli olduğu ortamda görmekteyiz. Sözel geliş gökbilim gözlemlerinde, yeryuvarlağının güneş, güneşin yeryuvarlağı çevresinde döndüğünü ileri süren kuramlarda, yüreğin kan dolaşım odağı olduğu görüşünde, karcığerin yürek görevini yaptığı savında, erkek-dişi ilişkileri sonucu üreme olayında, atomun yapısında, ışık kuramında durum böyledir. Eskiden öne sürülen, çağlar boyunca doğru ola-

rak benimsenen nice görüşü sonraki deneyler geçersiz kılmissa da, uygarlık tarihindeki yerini kaldıramamıştır. Bilim tarihi kan dolaşımıyla ilgili görüşleri bildirirken beğendiğini alıp beğenmediğini atamıyor, hepsini, ortaya çıkış sırasına göre, veriyor. Bilimsel gelişmede, yeni buluş, eskiyi yürürlükten kaldırıyor, ancak bilim tarihinde, bir yapıt olarak, kapladığı yere dokunmuyor. Bu durumda dil-düşünce bağlantısı dil-düşünce-yapıt üçlüsüne dönüşerek somut bir varlık oluyor. Bizim "kitap" dediğimiz varlık somuttur artık. Onun içerdiği düşüncelerle bir Kubaba yontusu, Telepunu kabartması arasında, "varlık" olarak, bir ayırım yoktur. Bizi şaşırtan olay "düşünce" denince boşlukta duran bir nesneyi anlama alışkanlığımızdır. Düşüncenin soyuttan somuta geçişiyle "yapıt"a dönüştüğünü kolaylıkla benimseyemiyoruz. Sözcelişi, ben, bir elma yemeyi düşünüyorum. Bana ne düşündüğüm sorulduğunda, böyle bir karşılık verip "elma" dersem, yaptığım soyutu somuta dönüştürmedir. Bu olayda dil eylemi değişmiyor, yalnız "elma kavramı" içten dışa çıkarak bildiğimiz "elma"ya dönüşüyor. B* içten dışa çıkış soyuttan somuta geçiştir. Oysa varlık olarak "elma" içte de, dışta da neyse odur. Bu durum kavram olarak belleğimde yaşayan "Apollon" ile, yontu olarak, Letoon'da duran "Apollon" için de geçerlidir.

Dil-düşünce bağlantısında, bütün yaşantısı gücü yazıda aramanın gereği yoktur, yazı bu konuda bir kabuk niteliğindedir. Bir toplumun düşünce yapısını, içeriğini yazı dışında kalan uygarlık ürünlerinde de bulabiliriz. Yazı yalnız "sözcük" biçimine giren dil varlığını koruyabilir. Daha başka söyleyişle, yazı bir topluluğun "sözlük"ünü oluşturuyor. Sözlük olmadan düşünce ürünleri olmaz mı? Olur, bütün görev o sözcükleri kullanan toplumun belleğine düşer. Nitekim yazısı olmayan, yazıyı kullanamayan topluluklarda durum böyledir. Bütün ilişki üçüzlü bir bellek-konuşma-düşünce bağlantısı içine girer, dil bu üçüzlü uyumdan oluşan bir düzen niteliğine bürünür. Bu durumda dil de, düşünce de bir "ses" olarak kalır. Yazı ise bir biçimdir, sesi belli bir oranda koruyan biçim.

Sesin başka bir özelliği daha var dil sorununda, yazıya ben-

zenmeyen. Yazı sözcüğün bütünü, bütün sesleri koruyarak verir. Söz gelişi Hititçe bir söz olan *antuhsas* (insan) söylenirken, yazıdaki biçimiyle. *an-tuh-sas* gibi üç ayrı sesi duyarsınız, bugünkü biçimiyle. Yazı, belli bir oranda, bu sesleri verir. Oysa konuşmada bu seslerin kimini yutarız, yarısını ya da daha azını, çoğunu söyleriz. Sözcüğü değil de sesleri yansıtırız. Türkçede yazarken *geleceğimi* biçimini kullanırız, konuşurken böyle yapmayız, sesleri azaltarak *gelicem*'e dönüştürürüz. Bu sözcüğü yanlış söylemek değil, sesleri yutarak kısaltmaktır. Durum başka dillerde de böyledir. Dahası var, kimi sözcükleri yalnız, belli bir ses olarak, burundan çıkarır gibi veririz. Bunu yazıya aktaramıyoruz. Demek yalnız anlamı aktarmakla yetiniyoruz kimi sesleri yutarak konuşurken. İlkçağ dillerinde de böyle bir durum var mıydı? Onu kesinlikle söyleyemiyoruz, yazı buna yetmiyor. Ancak, bir dilde, görülen sözcük değişmelerine bakarsak, bu olayda, sözcükleri söylerken ses yutmalarına uyulduğunu ileri sürebiliriz. Başka türlü, bir dilde, değişik ağızların doğması açıklanamaz gibi görünüyor. Seslerin yutulmasıyla sözcükte anlam kayması da olabilir. Özellikle Arap dilinde bir sözcük gırtlaktan söylenirse başka, ağızdan, damaktan söylenirse başka anlama gelebilir. Bunu özellikle "h" sesinin üç türlü çıkarılmasında görürüz. Arap dilinde üç "h" sesi vardır ki, o dilin özelliğini bilmeyen bunu anlamaz. *Halk* (boğaz), *halk* (yaratma), *hulk* (huy). Bu sözcüklerin yazılışında *h* seslerini birbirinden ayıran, birer nokta ile söyleniş biçimleridir. Bu Arap dilinin bir özelliği olduğu gibi, başka dillerde de buna benzer durumlar görülür. Sözcüğün ağızdan çıkarken aldığı biçim anlamın oluşmasını sağlar. Bu olayda söylenmek isteneni sesle biçimlendirme vardır. Dildüşünce bağlantısı sesin araya girmesiyle anlamı açıklamaya dönüşüyor.

Dilde görülen değişmelerden düşünce etkilenir mi? Bu sorunun karşılığını verebilmek için iki ayrı alanı gözönünde tutmak gerekir. Biri yazıya geçen, somutlaşan bir düşüncenin, dilde ortaya çıkan değişmelerden etkilenip etkilenmediğidir. Söz gelişi, bundan üç bin yıl önce yazılan bir yapıtın içeriğinde

bugün bir değişme sözkonusu olabilir mi? Olur, ancak değişen üç bin yıl önceki düşünce değil, onu saklayan dilin sözcükleridir. Yazılı yapıt olduğu gibi kalmıştır, sözcükler çağdan çağa geçerken birtakım değişmelere uğramıştır. Oysa, üç bin yıl önce yazılmış yapıtta ileri sürülen düşünceler olduğu gibi kalmıştır. Sözcüklerin ne gibi değişmelere uğradığını dilbilim, kökenbilim araştırmalarıyla ortaya koyabilirsek, üç bin yıl önceki yazıda hangi anlamda kullanıldıklarını kesinlikle saptayabilirsek, düşüncelerin değişmediğini söyleyebiliriz. Ancak, sözcüklerin değişmeleri yüzünden, üç bin yıl önceki anlamlarını bilemezsek, düşüncelerin değişip değişmediği konusunda söyleyecek sözümüz de kalmaz artık. Bu durumda işe yorum denen açıklama biçimi karışır. İkincisi, düşüncenin veriliş biçimine bağlıdır. Düşünce doğduğu ortamın koşullarına göre biçimlenmişse, o koşullar da çağların akışı içinde değişmiş, bambaşka kılıklara girmişse düşüncenin ilk biçimini bulmak gene dilbilim, kökenbilim çalışmalarına bağlıdır. Sözcükler değişmemiştir, bir anlam başkalaşması olmamıştır, ancak o anlamın yürürlükte olduğu ortam değişmiştir. Söz gelişi *su* denince biz bilinen sıvıyı anlarız. Eskiçağ uluslarının dillerinde bu anlama gelen sözcükleri buluruz. Sözcükler, öz bakımından, değişmemiştir. Su bugünkü gibi o dönmlerde de "su"ydu, sözlüklere göre. Oysa, o dönemde "su" anlamını içeren sözcük bizim bildiğimiz sıvının içinde tanrısal bir öz anlaşıyordu; su bir kutsal varlıktı. Eskiçağ insanı, kendi dilinde, su sözcüğünü duyunca yerlere kapanır, yalvarır, yakarır, adaklar sunardı. Öyleyse düşünce ortamının değişmesi, su sözcüğünün olduğu gibi kalmasına karşılık, anlamını, yürürlükte olduğu alanı da değiştirmiştir. Bu durumda su değişmedi de anlamı değişti. Yazıdi inançlarına göre "ş" sesini çıkarmak, "ş" ile başlayan sözcükleri kullanmak büyük bir suçtur. Bu da "şeytan"ın "ş" ile başlamasından dolayıdır. Kimi araştırmacılar, Yazıdi'ler yalnız "şeytan" sözcüğünü söylemediklerini, kimileri de bütün "ş" ile başlayan sözcüklerden ürktüklerini ileri sürerler. Bizim yaptığımız araştırmada, daha çok, "şeytan" sözcüğünün kullanılmadığı, onu tanrısal bir varlık saydıklarından

böyle yaptıkları sonucu çıktı. Sonuç ne olursa olsun, "ş" sesinde bir özelliğin bulunduğu belli. Bu olay bize, bir topluluğun dilinde, inanç-düşünce bağlantısının ne olduğunu öğretiyor. O topluluğun dilinde "ş" ile başlayan bir düşünce varlığının bulunmaması, dil-düşünce bağlantısının baskı altında kaldığını gösteriyor. Doğu Karadeniz yörelerinde "cin" sözcüğünü kullanmaktan kaçınanları bilirim, onun yerine *bizden iyiler* deniyor. Demek inanç, dil-düşünce bağlantısında, kimi sözcükleri kıyıya itiyor, bağlantıyı başka bir doğrultuda geliştiriyor. Bir yöre dilinde "cin"le ilgili dil varlıkları doğmuyor, doğsa bile yayılamıyor.

Bu olayı önemsiz saymamalı, bir yerde düşünme yeteneğini engelliyor, yönünü değiştiriyor. Kaçınılan bir sözcük, bulunduğu dilde, kendisiyle ilgili üretimi öldürüyor. Sözcük türetimi, kavram yaratma gibi dil olayları doğup gelişmiyor. Demek düşünme eyleminin arkasında, ona egemen olan, bir takım görünmeyen güçler var. Konunun daha kolay anlaşılması için, başka bir yaratma alanından, örnek verelim: ıslam inançları yontuyu, resmi, mozayiği yasaklamıştır. Bu nedenle ıslam ülkelerinde bu yaratma alanlarında bir gelişme, bir başarı görülüyor. Gene bu yaratma türleriyle dil varlıklarında bir türetim bilinmiyor. Yontu kavramları, resim kavramları, sözcükler, deyimler çok azdır. Oysa yontuyu, resmi, mozayiği tutan, gelişmesine yardımcı olan ulusların dillerinde, bu yaratmalarla ilgili kavramlarını, sözcüklerin deyimlerin sayısı özel birer sözcük oluşturacak niceliktedir. Sözcük, kavram gelişme olanağı bulamayınca, onlarla ilgili dil-düşünce bağlantısı da verimsiz, güdük kalıyor. O ulusun dili, yapısı bakımından, böyle bir yaratıcılığa elverişli olsa bile sonuç değişmiyor.

Dil-düşünce bağlantısının en yaygın görünüşlerinden biri de düş dediğimiz olaydır. Biz, burada, bu olayın uykuda görülmesini değil de, kişinin soyut varlıklar evreninde yaşamasını, dolaşmasını sağlayan gerçek dışı oluşumu incelemek istiyoruz. Kişi düşkurmaya başlayınca bütün somut varlıkların dışına çıkıyor, kendini yalnız sezilen bir ülkenin yurttaşı sayıyor. Bu olay, düşünme yeteneğinin kavramları anlamdışı bi-

rakmasına dayanır. Kavramların belli anlamları vardır. Bu anlamların kaynağı yaşanan doğal ortamdır. Kişi düşkurmaya başlayınca, bu doğal kaynaklı kavramları gömleklerinden soyuyor, onlara kendi biçtiği giysileri giydiriyor. Sözgelisi Arapça yel, rüzgar anlamına gelen *ruh* sözü, gerçeğinden soyutlanarak, evrende bulunmayan, yalnız düşüncede yaşayan bir varlığın adı oluverdi. Bugün *ruh* dendiğinde onun gerçek anlamını düşünen yoktur pek. Bu soyut varlık ortaya atılınca ona bir de yatacak yer bulma gereği doğdu. Kişinin düşkurma gücü o yeri de buluverdi, adına da *ruhlar evreni* deyiverdi. Bu evrende yalnız yaşamak istemeyen ruha yeni yurttaşlar arandı, melekler, periler, cinler bg. doğuruldu. Derken iyilerle kötülerin ayrı ayrı yaşamalarını gerektiren eylemlerinden dolayı *cennet*, *cehennem* kuruldu. Arkasından ölümden sonra dirilme, yargı günü, mutluluk, üzüntü gibi kişileri yaptıklarıyla karşılayacak nesneler üretildi. Dinde yapılan bu üretmelere, türetmelere felsefe, yazın türlerinde, başka sanat alanlarında yaratılan başka ürünler eklendi. İmdi, bütün bunları, eleştirinin ışığı altında görmeye kalktığımızda gerçek adına bir nesne bulamayız. Oysa, elle tutulup gözle görülen somut varlıklarmış gibi, bu soyut nesnelere inananlar, bağlananlar, onların yolunda ölümü göze alanlar az değildir. Olay önce düşkurmakla başlamış, sonra kesin gerçek niteliği kazanmış. Sözcüklerin kökenine gittiğimizde gene somut doğa varlıklarıyla karşılaşırız. Kişi somuttan soyuta, soyuttan düşkurmaya değin arkasına bakmadan bütün gücüyle ilerliyor. Kalkış yeri düş, varış yeri gene düş. İki düş arasında kaldığından, dil-düşünce bağlantısı doğal ortamın dışına çıkmış, kişiye gerçek varlığın etkisini duyurmuyor. Kişi, düşlerden yarattığı evrende, boşlukta, kendini gerçeğin en güçlüsünü yaşar gibi görüyor. Ayağına çarpan, kanatan taş, elini kesen bıçak bile onu düşlerinden uyanıdırıyor, yaşanan gerçeklerin ortamına çekemiyor. Bütün dil varlıkları, düşünce ürünleri onun belleğinde bilinenlerden başka anlamlar kazanıyor. Bu, gerçekte, bir başarı değil, başarısızlık gücünden yoksun kalmadır. Bu olayın en çok görüldüğü yerler *tarikat* denen kuruluşlardır. İlk delikanlılık yıllarımda,

komşumuzun etkisiyle, girdiğim bir tekke de böyle bir olayı yaşadım, tanığı oldum. Yolda kolay kolay yürüyemeyen yaşlı şeyh (tarikatin başı) "Allah Allah Hu" deyip kendinden geçtiğinde, döşemeye vurduğu dizinden akan kan önüne akmış o duymamıştı bile. Kendine geldiğinde, kanın kimden aktığını sormuştu. Sonra, Tann ile yüzyüze geldiğini, bütün meleklerin çevresinde toplandığını, Peygamber'le konuştuğunu, elele tuttuğunu derin derin soluyarak anlatıyordu. Bu kişi, birkaç yıl sonra, kutsallığıyla, yüceliğiyle bağdaşmayacak bir biçimde öldü. Yaşamlarını incelediğim, adları çevresinde örülen düş duvarlarını aşmaya çalıştığım şu şeyh denen gizemcilerin çoğu böyledir. İçlerinde uyuşturucu nesneler kullananlar da az değildir, gizlice. Bu olayın arkasında yatan tek gerçek, dil-düşünce bağlantısının tersine çevrilmesidir. Düşünme yeteneği, dil varlıklarını işlerken, onları, özlerinde bulunanın dışına çekiyor, kendi kendilerine yabancılaştırıyor, sonra olmayanı olmuş gibi gösteriyor. Böylece dil, ortamının dışında, bir varlığa dönüşüyor. Sözgelişi tasavvufta mey (içki) Tanrı, kadeh ise gönü anlamındadır. Sevgili, yar, canan, maşuk hep Tannıdır. Böyle yüzlerce tasavvuf kavramı vardır, bir teki bile gerçek anlamında söylenmez. Düşünmek cylemi düşkurmak oluyor, ancak kullanılan bütün kavramlar somuttan soyutlama yoluyla türetilen dil ürünleridir. Düş gerçeğin yerini alıyor demek. Oysa, yaşamak için, beslenmek için alınan bütün nesneler gene somut olarak kalıyor. Gövdenin istediği değişmiyor, değiştirilemiyor da düşgücünün gerektirdiği istenen kılığa sokuluyor. Biz buna dil-düşünce bağlantısının yozlaşması diyebiliriz ancak.

KONUŞMANIN ÇATISI

Dilin başarılarından biri olan "konuşma" belli bir sesdizisi olmaktan öteye geçemez. Konuşma eylemini sürdüren sözler seslerin belli bir diziye göre yanyana gelip yoğunlaşmasından başka bir nesne değildir. Sözün sestten türediğini, sesin bir dönüşümü olduğunu ilgili bölümde inceledik. Burada sestten oluşan sözün bağlandığı kuralları araştıracağız. Yüzyıllar boyunca sürüp gelen, ilk bilimsel, tutarlı ürünlerini *Aristoteles*'in yapıtlarında bulduğu ileri sürülen konuşma dili sanıldığı gibi kesin ölçülere, değişmez kurallara bağlı değildir. Yeryüzünde konuşma dilinden daha hızlı, daha değişik doğrultularda ilerleyen bir varlık yoktur dense gerçeklere aykırı düşmez. Dilin kesin ilkeleri, sağlam kuralları olduğunu ortaya atanların, savunanların başında dilbilgisi uzmanları gelir. Bu uzmanlara göre, konuşulan dilleri oluşturan, düzenleyen, geçerli kılan kesin dilbilgisi kuralları vardır. Oysa böyle kuralların varlığını savunanlar arasında, o kuralların nereden doğduğunu, hangi kaynaktan beslendiğini bilen şöyle dursun, duyan bile yoktur. Doğal bir öge olan gırtlaktan doğaya öykünmekle çıkıp gelişen, biçimlenen konuşma dili kaygandır, değişkendir. Yeryüzünde belli kurallarla doğup gelişen, belli kuralların sınırlandırdığı değişmezlik ortamında varlığını sürdüren bir dil görülüyor. Genç yeryüzünde çağına göre değişmeyen, kaynağına yabancılaşmayan bir dil bilinmiyor. Dilin değişmezliğini, kesinliğini, duraganlığını savunan dilbilgisi uz-

manları dilbilgisi kurallarının hangi dönemdenberi kesinlik kazandığını, son biçimini aldığını inandırıcı kanıtlara dayanarak gösteremezler. Sözel gelişimi kimi dillerde, özellikle Türkçede "özne yüklemden önce gelir" diyor. Peki bu kural hangi olanaklarla oluştu, hangi aşamalardan geçerek kesinleşti? Konuşma dilinde böyle bir kurala uyan ulus, topluluk var mıdır, varsa nerededir?

Dilde değişmez kural geçerli değildir. Kural değişmezliği, belli bir biçimde sürekli olarak kalmayı gerektirir. Oysa yüzünde konuşulan dillerin en ilkel sayılanlarında bile başlangıçtaki gibi kalını, kaldığı söylenebileni yoktur. Yıllar akıp gittikçe kişi yeni yeni olaylarla, nesnelerle, durumlarla karşılaşır. Bunlar onun davranışlarını, tutumlarını, yaşama biçimini değiştirir. Bu değişme olayında kişi çevrenin, toplumu, doğanın etkisi altındadır, bağımsız değildir. Bu değişme olayında kişi çevrenin, toplumun, doğanın etkisi altındadır, bağımsız değildir. Bu değişmeler dili de etkiler, bir takım sapmalara iter. Özellikle doğayı tanıdıkça, doğada bulunan varlıkları gördükçe, yenilerini buldukça dil kendi özüne yönelir, bu yeni bulunan varlıklara birer karşılık arar. Bu karşılık belli kurallara, ilkelere göre değil, durumun gereğine, elverişliliğine göre, çokluk da bilincin denetiminden uzak bir eylemle, bulunur. Sözel gelişimi Türkçede "helikopter"e "pırpır" demişler. Ne bunu söyleyen, ne de ilk söylendiği yer bellidir. "Pırpır" sözü uzun boylu düşünülmüş taşınılmış, dilbilgisi kurallarına, dilbilim ilkelerine uyularak türetilmiş değildir. Uçağın kanatlarından çıkan doğal söze özenilerek bulunmuş öykünmeli bir karşılıktır. Bu sözün bulunuşunda tek neden, aracın eylemi altında, etkisinde kalıştır. Kişi anlığı olay karşısında doğal bir atılımla bu araca "pırpır" deyivermiştir. Oysa "pır" sözünün sestən öte bir anlamı yoktur. Buna karşılık halk bilinci onu "pırrr" biçimine sokup "kaçmak" karşılığı da söyleme kolaylığını bulmuştur. "Pırr etti" ya da "Ahmet pırrr" den-dimi birinin, Ahmedin kaçtığı, göze görünmez olduğu anlaşılır. Bu olayda kural değil ses yakınlığı sözkonusudur. Bunun en somut örneği de halkın Türkçede "buldozer" diye söylenen yol

yapım aracına "yoldüzer" demesidir. Bunda da tek neden ses yakınlığı, ses benzerliğidir, belli bir dilbilgisi kuralına uyma değil. Bu tür örnekleri, aşağı yukarı, bütün konuşulan dillerde bulabiliriz. Bu konuda yapılacak küçük bir kökenbilim araştırması bize çok ilginç örnekler verebilir, sözlerin dilden dile (ulustan ulusa) geçişinde ne gibi beklenmedik değişikliklere uğradığını, belli bir kural tanımadığını gösterir. Bu olayda gırtlığın yapısı, ses tellerinin doğal düzeni etkilidir, ancak bir dilde görülen ağız ayrılıkları için içinde başka etkenlerin bulunduğunu da ortaya koyuyor. Dilde kesin, değişmez kural olsa, belli bir dilbilgisi düzenine bağlı olduğu ileri sürülen bir dilde ağız ayrılıkları hangi yolla, hangi dilbilgisi kuralına göre oluşur? Bu sorunun inandırıcı bir karşılığı yoktur, dilin değişmezliğini savunanlarda. Türk dilinin kollarından olduğu bilinen Çuvaş, Kırgız, Yakut, Anadolu ağızlarını karşılaştırdığımızda anlaşma olanağı çok güçtür, yabancı bir dil konuşuyormuş gibi gelir dinleyene. Bu büyük ağız ayrılığından dolayı kimi dilbilginleri bu adı geçen ağızları ayrı birer dil sayar. Onlara göre Bir Çuvaş ağızı, bir Yakut ağızı, bir Kırgız ağızı yok, ayrı dilleri vardır. Durum Batı dilleri için de böyledir. Latince'den türeyen, "Yeni Latin dilleri" denen Fransız, İtalyan, İspanyol, Romen dillerini karşılaştırdığımızda eşkökenli, apayrı birer dil olduklarını görürüz. Bir Fransız İspanyol'u, bir İtalyan Fransız'ı anlamaz. Dahası var güney Almanya halkağızı ile kuzey Almanya halkağızı birbirine benzemez.

Bu kısa açıklamanın bize öğrettiği bir gerçek vardır, o da bir dili değişmez kuralların, şaşmaz ilkelerin değil olayların, doğal çevrenin yaratıp düzenlediğidir. Sözceliği bir İstanbullu ile bir Rizeli ilk karşılaştıklarında birbirlerinin konuşmalarını yadırgayarak anırlar. Oysa ikisi de Türkçe konuşur. Ancak söyleyiş biçimleri, ses yapıları, anlatış yolları ayırdır. Bu ayrılıklar da dilbilgisi, dilbilim kurallarına uymaz. Özne-eylem-koşak bağlantısı genel geçerliğini yitirir, konuşanın ağızına, söyleyiş biçimine göre bir nitelik kazanır. İstanbullu "orada ne duruyorsun" derken. Rizeli "ne durusun oraya" deyiverir. Nerde

kaldı değişmeyen, sağlam dilbilgisi kuralları, özne-eylem-koşak bağlantısı? Durumun açıklığa kavuşmasına yardımcı dokunur diye eski Almanca bir örnek verelim de, yabancı dillerde görülen değişimin niteliğini anlayalım:

*Ich bin keiser ane krone
sunder lant, daz meine ich an den muot:
dern gestuont mir nie so schone.*

Ortaçağ Almancasıyla yazılı bu dizelerin günümüz Al-
mancasına çevriliş de şöyle:

*Ich bin Kaiser, ohne Krone
Laenderlos: der Stimmung nach, mein ich:
Niemals war die noch so fröchlich.*

(H. von Morungen./Deutsch Gedichte.
Echter Meyen, 1960.)

Ozan, çağının diliyle, taçsız tahtsız bir kiral, yersiz yurtsuz bir kiral olduğunu, çevresinde kendisini sevindirecek bir nes-
nenin bulunmadığını, bundan üzüntü duyduğunu, söylüyor. Kullandığı sözler öylesine değişmiş ki, bugünkü Al-
mancaya çevrilmeden anlaşılmıyor bile. Durum öteki Batı dillerinde de böyledir. *Cervantes*'i bir İspanyol, *Petrarca*'yı bir İtalyan. *Ra-
belai'*yı bir Fransız epey uğraşmadan, çalışmadan anlayamaz. Dillerinin bir olmasına karşılık çağdaş bir Yunan yurttaşı ne *Homeros*'u, ne de *Eflatun*'u anlayabilir.

*Aklar bulut örlep kükirep
Alkuka mu kar yağurur
Ak bir saçlığ karı anam
Açıyu mu yaşların akıdır.*

İslam dininin Türkler arasında yayıldığı dönemlerde söylenen bu dizeler günümüz Türkçesine şöyle çevrilmiş:

*Ak bulutlar yükselip, gürleyerek,
her tarafa kar mı yağdırır;
ak saçlı o ihtiyar annem
acılar içinde mi göz yaşlarını akıtır.*

(Eski Türk Şiiri, R. Rahmeti Arat. 1965, s. 248-249).

Bu iki dörtlük de Türkçedir, oysa birinciye ikinciye çevirmeden, günümüz Türkçesine aktarmadan anlamak kolay değil. Üstelik çeviriyi yapan, bu bölümlerin alındığı yapıtı düzenleyen Reşit Rahmeti Arat dilin değişmezliğine, kesin kuralların varlığına inanıyordu. Bu eski Türkçe şiirlerin çok daha değişik olanları, anlaşılmaları konusunda en yetkili sayılan uzmanları bile güçlük içinde bırakanları vardır yukarki alıntılarının bulunduğu yapıtta.

Dilin, değişmez kuralları bulunmasına karşılık, söz yapısı değişir, ancak anlatım biçimi, tümce düzeni, dilin genel uyumu değişmez denecek. Bu sav da pek tutarlı değildir. Yukarıya alınan iki Türkçe dörtlük arasında hangi bakımdan bir değişmeiş görülüyor? Yalnız sözlerin yapısı değil, söyleyiş biçimi, tümce düzeni, söz dizisi bile değişmiştir. Birisi çıkıp, dilde değişme belli kurallara göre gerçekleşir, diyebilir. Boyuna değişen bir varlıkta değişmenin değişmez kuralları olur mu? Olur, değişme olayı tek geçerli kuraldır, bu kurala göre değişmeyen bir dil yoktur. İlkçağda konuşulan, yazılan Latince ile ortaçağınkini karşılaştırdığımızda dilde değişmenin ne denli değişmez kural olduğunu anlarız. Kimse *Cicero*'nun, *Caesar*'ın Latincesiyle *Albertus Magnus*'un, *Abaelardus*'un Latincesinin bir olduğunu söyleyemez. Önce kavramlar birbirine yabancıdır, sonra söz dizisi.

*Dağlar başı oldu yurdum
Ağlayıp gezer yürürüm
Günden güne arttı derdim
İnleyip gezer yürürüm.*

Bu dörtlüğü söyleyen ozan Kuloğlu XVII. yüzyılda yaşamıştır. Söyleyişi günümüze gelinceye değin biraz değişmiş olabilir, ancak sözcükler değişmemiştir. Şimdi gene o çağda (XVII. yüzyılda yaşamış) başka bir ozandan bir örnek verelim:

*Ruy-i zibasında dildarın ki müşgin mu biter
Benzer ol gülzare etrafında anber-bu biter
Nahl-i güldür kametin ey gonca-yi bağ-ı vefa
Kudret-i Hak'kiyle amma anda şeftalu biter*

Bu dizeler de ünlü ozan *Şeyhulislam Yahya*'nın'dır. Bu ozanların ikisi de Osmanlı ülkesinde yaşamış, ikisi de müslümandır, ikisi de, kaynakların bildirdiğine göre, Türktür, Türkçe konuşurlardı. Peki bu dil ayrılığı, bu söyleyiş başkalığı nereden geliyor? Birinin dili öztürkçe, ötekinkinki Arapça-Farsça-Türkçe karışımı Osmanlıca. Birincisinde değişmeyen dil kuralları geçerli diyelim, ikincisinde değişmeyi sağlayan nedir, değişmeyen kurallar nelerdir?

Konuşma bir dil eylemidir, gırtlığın olanaklarına bağlıdır, dil varlıkları (sözcükler) bu eylem içinde ardarda dizilen aşamalardır. birinden ötekine geçilerek ses süresi uzatılır. Bu aşamadan aşamaya geçişin hızı konuşmanın da hızıdır. Konuşma eyleminde usun, istencin, öteki denetici güçlerin etkisi sürekli değildir. Kişi konuşurken boyuna us ilkelerine uyamaz. Özellikle öfkelenince us bir yana itilir, konuşma yalnız bellekte bulunan sözlerin ağız-gırtlak yoluyla dışarı fırlaması sonucu gerçekleşir. Bu eylemde bellek de denetim altında değildir, öfke bütün denetim güçlerine egemen olur. Öfkenin sözle, eylemle dışa vurması bir "boşalma"dır, güç tüketimidir, Bunu çok öfkelenen bir kimsenin öfkesi yatıştıktan, boşaldıktan, sonra geçirdiği yorgunluktan anlarız. Öyleki, bütün denetim güçlerini biraraya getirerek öfkesini dışa taşmaktan sözlü ya da sözsüz eylemden alıkoyan kimselerde bile, geçici bir yorgunluk sezilir. Kişi durgun durumlarında, öfkeden uzak kaldığı sürede, kendini gizler, belleğinde biriken sözleri, kavramları saklar. Öfke gelince denetim ortadan kalkar, bellekte ne varsa boşalır, kişinin gizlediği, sakladığı yanı ortaya çıkar. Bundan dolayı kişiyi öfkelenince anlamak, içyüzünü, belleğinde yığınlaşan birikimleri görmek kolaylaşır. Öfke, kişinin, içini dışına çeviren, karanlığını aydınlığa çıkaran en güçlü eylemdir. Konuşma gücünün, yeteneğinin ne olduğu da öfkeyle belirir, anlaşılır duruma gelir. Öfke kişinin yaratılışıyla, özünün kuruluşuyla ilgilidir. Bundan dolayı öfkelenmek kişinin elinde değildir. Konuşma olayı öfke ile yeni bir içerik kazanır, bir dili bilme aşamasını gösterir. Güçlü bir kimsenin öfkeyle konuşmasında bile gücünün nerede, hangi konuda yoğunlaştığını anlamak ko-

laydır. Bunu, kimi tartışmalarda görürüz, kişi inandığı konuyu öfkeyle savunurken kimi sözcükleri vurgulayarak, üzerine basa basa söyler. İşte onun kişiliği bu vurguladığı sözlerin yansıttığı ortamda bulunur.

Konuşma sesli düşünmedir, düşünme ise sessiz konuşma. İki durumda da egemen olan, kişiyi, bu atılıma iten eğilimdir. Bu eğilim, doğal olarak, sözü sese dönüştürür. Ses konuşanın durumuna, duygu yapısına göre iniş-çıkışlar göstererek biçimlenir. Bu iniş-çıkışlar sözün niteliğini oluşturur. Konuşma yüksek sesle, alçak sesle, uzun-kısa aralıklarla, kesintili, kesintisiz, durgun, kıvrak, katı, yumuşak, yatıştırıcı, kışkırtıcı gibi pek çok değişik özelliklerle gerçekleşir. Varılan sonuç konunun ortaya konuş biçimine, konuşmayı gerektiren öğeye göre, olumlu, olumsuz olabilir. Bu da konuşanın, konuşanların tutumlarına, davranışlarına bağlıdır. Eskilerin "söz kişinin görgüsüdür" demeleri bundandır. Kişiyi anlatan, eleveren, dile getiren sözleridir, konuşmasıdır. Gene eskilerin söylediklerine göre "iyilik yılanı inden, kötülük kişiyi dinden çıkarır." Bu da sözün niteliğini, dinleyen üzerindeki etkisini gösterir.

Halka ağzın sırrını her dem kılar izhar söz

Bu ne sırdır kim eder her lahzâ yoktan var söz

dizelerinde *Fuzuli* sözün yarattığı işlemi, taşıdığı önemi dile getirirken, onu bir eylem varlığı olarak düşünmektedir. Söz "yoktan var eder" derken, yalnız yaratıcı gücünü göstermekle kalmıyor, kişiyi eleverişini de açıklıyor. Özellikle "ağzının sırrını izhar eder" deyişi kişiyi sözünden tanımanın, kişiyi sözüyle anlamanın olanağını bildirir. Bu da söylenen sözün niteliğinden, özelliğinden dolaydır. Sözün, kişinin görgüsü oluşu bundandır, kişiyi ortaya koymasındandır. Bu açıklama sözün yapısıyla ilgili bir olayın ozanca yorumudur, düşüncenin söze dönüştürülmesidir besbelli. Sözün, konuşmanın kişi varlığındaki önemini, değerini bildirmede *Yunus Emre*'nin şu şiiri anlamlı bir örnektir:

Keleci diyen kişinin yüzünü ağ ide bir söz

Sözi bişirüb diyenün işünü sağ ide bir söz

*Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı
Söz ola ağulu aşı bal ile yağ ide bir söz
Kelecilerün bişirgil yaramazını şaşurgıl
Sözün us ile düşürgil dimegil çağada bir söz
Gel ahi iy şehriyari sözümüzi anla bari
Hezaran gevher dinarı kara toprağ ide bir söz
Kişi bile söz demini dimeye sözün kemini
Bu cihan cehennemini sekiz uçmağ ide bir söz
Yüri yüri yolın ile gafıl olma bilin ile
Key sakın key dilin ile canuna dağ ide bir söz
Yunus imdi söz yatından söyle sözi gayetinden
Key sakın o şeh katından seni ırağ ide bir söz*

Söz kişiyi dile verir, eleverir, özünü ortaya koyar, içini dışına çevirir. Dahası var, kişiyi yargılar, yaptığıının karşılığını verir. *Yunus Emre* bu anlamlı şiirinde sözün kişi varlığında ne gibi etkileri olduğunu göstermekle kalmıyor, sözü kişi için bir varlık ögesi, varlık koşulu diye anladığını açığa vuruyor. Söz bir aktöre (ahlak) ögesi olarak karşımıza çıkıyor. Sözün kişinin gözünü ak etmesi, işini kolaylaştırması, ağuyu bal ile yağa dönüştürmesi, savaşı barışa çevirmesi, kişinin başını kestirmesi yalnız etkisinin sonucu değildir, kişinin yaratılışında kapladığı yerin gereğidir de. Şiire bir aktöre varlığı olarak baktığımızda, bize, bir davranış örneği verdiğini, yapılması gerekenle yapılmasından kaçınılanın ne olduğunu dile getirdiğini görürüz. Ozan, burada, sözü bir kavram olarak görmüyor, somut bir varlık diye anlıyor. Öyle anlamasa "binlerce altını kara toprak eder bir söz" demezdi. Söz altını değerden düşürür, geçersiz kılar mı? Söz altını toprağa döndürür mü? Somut olarak döndüremez besbelli. Ancak, kişiyi aktöre bakımından bir "değer varlığı" olarak gördüğümüzde sözün yapamayacağı iş yoktur. Altını toprağa çevirdiği gibi, toprağı altına da dönüştürür. Bu, sözün içeriğinden dolaydır. Bizim "anlam" dediğimiz yükü yüzündendir. Ozan bu şiirinde "söz" derken besbelli "konuşma"yı da düşünüyor, sözün sesle arasındaki üzerinde yaptığı etkiyi bir olay diye görüyor. Burada söz konuşmasının çatısını dolduran bir içeriktir, çatıya anlam kazandıran, onu varlık alanına çı-

karan bir özdür. Sözün başka bir önemi de bilinerek söylenmesindedir. Bu durumda söz-ses bağlantısı yeni bir nitelik kazanıyor. Bu nitelik de "bilinmeyi" gerektiren özelliktir. "Keleci bilen kişinin" anlamı yaptığını, söylediğini bilinç ışığına çıkaran, eyleminin yükünü çeken, sorumlunu taşıyan kimse demektir. İşin içine "bilme" karışınca söz birdenbire daha yüksek bir aşamaya çıkıyor, yeni bir varlık ortamına giriyor. Artık bu ortamda söz kuru bir ses değildir. Bir müzik yapıtında, bir tabloda dilegelikle yanyana yürümüyor, görme, duyma olanaklarının dışına taşıyor. Olayda bir de "anlama" durumu var. Anlama bir olaydır, kişinin kendine dönmesi sonucu gerçekleşen, kendi kendini tartması ile biçimlenen bir olay. Bu olay, bu "bilmeyi gerektiren eylem" konuşmanın çatısında ayrı özellikleri olan bir ögedir. Felsefe bakımından önemli olan da budur, söylenenin, konuşulanın "bilinme" durumunda bulunuşu. Peki bilinmeden, bilmeden konuşma olur mu? Olur. Aşırı öfke, aşırı üzüntü durumlarında söz içi boş bir sesten öteye geçemez söyleyenin ağzında. Orada söz, yalın sestir, yalnız sestir.

Öfke, üzüntü gibi kişiyi içten sarsan durumlarda usun, istencin egemenliği, denetimi sözkonusu değildir. Böyle bir denetimin varlığı öfkeyi de, üzüntüyü de geriye iter, gerçekleşmesini, bir olay olarak dışa vurmasını önler. Korku durumu da böyledir. Korkan kişi dengesini yitirir, kendi kendini denetleme olanağı bulamaz, kendi varlığından çözülür. Böyle bir durumda da söz sesten öte bir anlam taşımaz. Korkan kişinin yalvarıp yakarmaları bile bir alışkanlığın, geleneğin sonucudur. Oysa korkanın kaçması, karşı saldırıya geçmesi doğaldır, yaşama güdüsünün, korunma güdüsünün anlamlı bir sonucudur. Nitekim kişiden başka dirilerde bu bir yaşamını sürdürme eylemi olarak vardır. Hayvanın kaçması, karşı saldırıya geçmesi, kişide görülen korkudan ayrıdır. Kişi kimden korkacağını, neden dolayı korktuğunu pek bilmez. Korku, kişide, umulmadık durumlarla, daha üstün bir güçle karşılaşmada, beklenmeyen karşısına çıkışta belirir. Oysa hayvan, yaşadığı doğal çevre gereği neden korkacağını, nereye

kaçacağını sezer. Bu sezış bilinçli değildir, doğal bir eylemdir. Hayvan kendi ortamında korkusuzdur, tedirgin değildir. Sözel geliş arslanın, kaplanın yaşadığı ortamda geyiğin yeri yoktur. Bu iki ayrı ortamda birbirinin sınırını geçme olursa ölümle sonuçlanan olay başlar. Bundan dolayı hayvanda korku ortamın dışına çıkmakla belirir. İrisan korktuğunu değerlendirir, belli bir yere koyar, yinelenmesinden kaçınır. Hayvanda ise "yer" kendiliğinden vardır, yinleme gücü, korktuğunu başkasına aktarma, unutmama gibi durumlar yoktur. Sözel geliş insan yılanıdan korkar, yılanın ne olduğunu bildiğinden korkar. Öte yandan yılanı korkulur durumdan çıkarıp korkusunu gizler. Yılanı uyuşturur, dişlerini söker, ağusunu boşaltır. Günün birinde korktuğu ile yanyana gelir. Hayvanda böyle bir durum yoktur, korktuğu ile yanyana gelme ölümle sonuçlanır. Hayvan korktuğunu "korkulmaz" duruma getiremez kendiliğinden, doğa ona böyle bir yetenek vermemiştir. Oysa insan bunda başarılıdır. İşte insanın neden korkacağını bilmemesi budur. Neden korkacağını bilmemenin en somut örneği birtakım yırtıcı etoburlarını eğitmektir. Oysa o eğitilmiş yırtıcının, etoburunun günün birinde, beklenmeyen bir durumla karşılaşp umulmayan bir saldırıyla eğiticisini parçaladığı çok görölmüştür. Güzel eğiticisiyle sarmaş dolaş arslanın, bir gün alışılageldiği gibi, kafesine giren eğiticisinin göğüslerini parçaladığı, güzel kızın bir süre sonra öldüğü olayı belleğimizdedir. Buna benzer bir olay da bir yılan eğiticisinin başına gelmiş, boğularak ölmesiyle sonuçlanmıştı. Yılanı boynuna sarılmaya alıştırmış eğiticinin, günün birinde boynuna dolanan, bütün gücüyle boynunu sıkan dev yılanın elinde can verdiğini de yayın araçlarından, resimlerle öğrenmiştik. Bir küçük kıızı, çok sevip kucağından düşürmediği iri kıyım kedisinin bilmeden kuyruğuna basınca, tırmalayp ölümle karşı karşıya getirdiğini yayın araçlarından öğrenmiştik. Varlıklı, yaşlı bir kadını beslediği kedilerin yemesi de tanık olduğumuz günlük olaylar arasındadır. Beslediği iri koça otu gösterip gösterip geri çeken köylünün koçun toslamasıyla yere yıkıldığını, elindeki otu almak için koçun ikinci bir saldırıya geçerek adamcağızı ölecek duruma

getirdiğini de anımsarız. Bütün bu olaylar doğal ortamın sınırlarını aşmanın sonucudur. Oysa hayvanlarda böyle bir durum yokur. Arslanla geyiğin arkadaşlığı, kurtla koyunun yoldaşlığı yalnız söylencelerde görülür, yaşamda değil. Bu olaylar bize, doğada yanyana olmanın, konuşarak ya da doğal itimlerle birbirine yaklaşmanın, hangi koşullar altında, hangi olanaklarla sağlandığını öğretiyor. Sözü sese dönüştürerek, bir takım eylemlerle uzlaşma sağlayarak, eğitilen hayvanların günün birinde yaratılışlarının gereğini yerine getirişleri kaçınılmazdır. Konuşma denen olayın, kişi dışında kalan başka bir diriye uygulanması, ortamın dışına çıkmak, konuşmasının çatısını kuran öğeleri yeni bir çatı kurmak için dağıtmaktır. Dağılan yapının öğelerinden yenisini kurarken başvuru olan yol bütün yaşam süresince başan sağlamaz, sağlar gibi görüldüğü dönemler kısadır, gelip geçicidir, daha doğrusu aldatıcıdır.

Konuşmanın çatısını kuran öğeleri sayarken, değişik varlık ortamlarında görülen olaylardan örnekler getirdik. Bu örnekler bize konuşmanın doğal bir ortamının bulunduğu, bu ortamın da kişiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ses-söz-anlam üçlüsünün birliğini sağlayan tek olanak kişinin düşünme yeteneğini, kavrayış gücünü algılarını düzenleyen beceri odağını oluşturan doğal yapısıdır, içbaş (beyin) denen gövde üyesinin özel kuruluşudur. Konuşma bu özel kuruluşun, bu doğal varlığını ses-söz aracılığıyla, kendi dışında kalanlarla kurduğu bağlantıdır. Kişi konuşurken doğaya açılır. Bu açılmada yalnız doğanın diri olan varlıkları, özellikle kişi, sözkonusu değildir. Kişinin çevresini dolduran varlıklar da kurulan ilgi ortamı içindedir. Evcil bir hayvanı çağırırken çıkarılan ses, söylenen söz de bir konuşma öğesidir. Bunun böyle olduğu iki varlık (insan-hayvan) arasında kurulan bağlantıdan, sağlanan yaklaşımdan bellidir. Kuzuzunu, kedisini, köpeğinin sözle ya da doğaya öykünerek çıkardığı özel seslerle çağıran bir insan, çağırdığı hayvanda, belli bir düzeyde bağlantı kurmuş demektir. Bu da bize, konuşmanın, başka bir varlıkla bağlantı kurma olduğunu öğretir. Kimi kişiler kendi kendilerine konuşurlar. Bu durumda, kişi kendi benini karşısına alır, ona

kendi dışında bir varlıkmiş gibi bakar. Kendi kendine konuşan bütün kişilere dengesiz, bilinci bozuk, uyumsuz gözüyle bakmamalı. Böyleleri arasında gerçekten başarılı, yaratıcı yetenekle donatılmış, güçlü olanlar da vardır. Onlar düşünürken konuşurlar, daha doğrusu "sesli düşünürler". Kimileri de belli bir konuyu kendi kendileriyle konuşarak tartışırlar. Yanlarında kimse yoktur, ancak varmış gibi yaparlar, sorunları eleştirirler, öyle değil böyle, böyle değil öyle olması gerektiğini kendi kendilerine söyler dururlar. Arada bir kızarlar, öfkelenirler, ellerini, kollarını sallarlar, ayaklarını yere vururlar, masaya yumruğu indirirler. Söylediklerini, onlara sezdirmeden, dinlediğinde çok önemli bir konu üzerinde durduklarını, önemli bir soruna çözüm aradıklarını anlarsınız. Bu durum, kişinin kendi kendisiyle bağlantı kurmasıdır. *Arkhimedes*'in yıkanırken, birdenbire "buldum buldum" diye bağırması, belli bir sorun üzerinde, kendi kendisiyle konuşmanın sonucudur. Yoksa karşısında kim vardı da ona, kendi diliyle "euroka euroka" (buldum buldum) diye bağırmıştır? Yazılı kaynaklar, bize onun kendi kendine böyle söylediğini bildirirler, kimseyle tartışmadığını anlatırlar. O bunları söylerken biraz uzağında, ötesinde başkaları bulunabilir. Ancak, bilginin, onlarla en küçük bir ilgisi yoktu. Kimi önemli buluşlarını, böyle kendi kendine konuşma sonucu ortaya koyduğunu gösteren belgelerin sayısı az değildir. *Diogenes*'in gündüz yollarda fenerle dolaşırken ne aradığını soranlara "adam arıyorum" demesi de kendi kendine konuşmanın örneklerinden biridir. Bu olay bir öykü, bir söylence olsa bile kendi kendine konuşmanın örneğidir.

Bilinçli konuşmada başlıca etken düşünme eylemidir. Düşünemeyen bir kimsenin bilinçli konuşmaya da gücü yetmez, öyle bir yeteneği yoktur. Bu tür düşünmenin belli bir bilim sorununu, felsefe sorununu çözmeye yönelik düzenli düşünüşle ilgisi yoktur. Karşısındakinden ödünç para isteyen, birine bir iş ısmarlayan, birine bir olayı, bir öyküyü anlatan kimse de düşünüyör demektir. Düşünmese ne sözler arasında bağlantı kurabilir, ne de anlatacağını belli bir diziye göre açığa vurabilir. Bir yerden kalkıp belli bir yere gitmek, alışveriş etmek, kar-

şılaştığı bir tanıdığa soru sormak, yalın da olsa, birer düşünmedir, düşünmeyi dile getiren konuşmadır. Bu da bize, konuşmanın bir ereğe yönelme, belli bir yönü olma gereği bulunduğunu gösterir. Ne denli önemsiz, gelişigüzel olursa olsun, konuşmanın bir doğrultusu vardır.

Konuşma sese anlam yüklemektir. Bu anlam konuşanın dileğidir, ne istediğini, niçin konuştuğunu gösteren içeriktir. İçeriksiz konuşma ise gelişigüzel ses çıkarmadır, dağınıklıktır. Böyle durumlarda kişinin dengesi bozulmuştur. Dengenin bozulması da konuşmayı ses kalabalığı durumuna getirir. Oysa konuşma kaynağını doğal varlıklarda bulan, duyu verilerinden beslenen bir bilgi birikiminin sesle-söz dönüşmesi, bir açıklama niteliğinde anlatım kazanmasıdır. Konuşmanın söz kalabalığı, ses yığını olduğu yerde bilimsel düşünce gelişmemiştir. Ses doğal bir nesneden çıkan bir sürtünme, bir çarpma ürünü olarak kalmıştır. Ağacın yapısına göre fırtınanın çıkardığı ses neyse, kişinin gövde yapısına göre ereksiz konuşması, daha doğrusu konuşur gibi yapması da öyledir.

Konuşmanın aldatıcı, gerçekten saptırıcı durumu, sözleri doğal ortamları dışına çıkarmasıdır. Bunun en açık örneğini de felsefe tarihinde, ülkücü, usçu bilgelerde görürüz. Onların konuşmaları bir uyurgezerinki gibidir. *Kant*'ın, *Hegel*'in yapıtlarını okuyanlar, onların getirdikleri düşünce düzenlerinin derinliğinde bocalar. Bu derinlik gerçekten şaşırtıcıdır. Ancak içerdiği sorunların geliştirici, ilerletici oluşun yanında birbirine sarılan soyut kavramların çözülme olanağı bulamadığıındandır. *Kant*'ın en ünlü iki yapıtından "*Salt Usun Eleştirisi*"ni okuyanların yavaş yavaş ayakları yerden kesilir, kavramların kanatları üstünde ucu bucağı olmayan, güneş doğmayan bir evrene yükseldikleri görülür. Böylece ele alınan sorunların bir teki bile yaşanan olaylarla, yaşamla bağdaşmaz. Birtakım buyruklar, kurallar, aktöre ilkeleri önerilir, bütün duyu verileri, duyu yaşamı ortadan kalkar, kişi soyut bir us varlığı olarak kalır. Oysa doğada ustan çok duygunun yeri vardır. Yaşamı çekiştir kılın, renklendiren duygulardır. Sevgi, saygı, yardım, yakınlık birer duyu eylemidir. Ananın çocuğunu, gençlerin bir-

birlerini, babanın eşini. çocuklarını sevmesi, onların geçimini sağlaması, onlar için çalışıp didinmesi yalın us ilkeleriyle açıklanacak türden olaylar değildir, katı bir görev anlayışının sonucu da değildir. Öte yandan *Hegel*'in "usa uygun ne varsa gerçektir, gerçek ne varsa usa uygundur" diye aktarabileceğimiz özdeyişinin de yaşamla bağlantısı yoktur. Arslanın geyiği parçalayıp yemesi bir yaşama gerçeğidir, büyük balıkların küçükleri yutması bir doğa düzenidir, gerçektir ancak kişinin savunduğu us ilkelerine uygun değildir. Savaş bir gerçektir oysa usa uygun bir eylem değildir. Burada "gerçek" kavramını "doğru" anlamında yorumlasak bile sorun çözüme ulaşmaz. Doğa düzenine, doğa yasalarına göre ortaya çıkan olayların hangisi usa uygundur, usu olan yüce bir varlığın, bir Tanrının yüceliğine yakışır? Sağnaklar sonucu yeryüzünü basan suların silip süpürüp götürdüğü, boğduğu çoluk çocuk, evcil hayvanlar hangi yüce uslu Tanrının usa uygun eylemi sayılabilir? Evreni düzene koyduğu, yüce usuna, usunun ilkelerine göre yönettiği söylenen bir Tanrının yeryüzündeki hangi eylemi bilgece bir usla bağdaşır? Evren düzenini, evren olaylarını us ilkelerine göre açıklamak, evrende yüce bir usun egemenliğini aramak onu insan biçiminde görmektir (insandan yola çıkarak, insanın belli yeteneklerine dayanarak evren olaylarını) bir benzetişle, açıklamak gerçekleri doğal ortamlarında değil de kavramlardan kurulu soyut bir ülkede görüp göstermektir. *Spinoza*'nın düşündüğü, anladığı türden ne bir evren vardır, ne de bir insan topluluğu. Onun "töz" dediği, yalnız kendi kendisiyle varolan, varlığını kendi özünden başka bir varlığa dayandırmayan, dediği nesne boşlukta uçan bir kavramdır ancak. *Pascal*'ın var saydığı evren de içedönük bir düşünürün gördüğü düştten öteye geçemez. *Berkley*'in evreninde yalnız büyük kanatlı olan varlıklar, güçlü kuşlar uçabilir, yere basamaz, yürüyemez. Onun evreninde basacak yer, yaslanılacak bir nesne yoktur. Özellikle *Bergson*'un *sezgi* ile kavranabileceğini ileri sürdüğü gerçekler de aşırı ölçüde soyutlaştırılmış duyu verileridir. Duyunun verdiğine düşün gömleğini giydirerek ortalığa salmak felsefe sorunlarını çözümlmek değildir. *J. P. Sartre*'in yazın diliyle,

yazın ürünleriyle süsleyip püslediği *öz, oluş* bağlantısı, öncelik sonralığı yaşanan değil düşünülen, kuruntu edilen bir nesnedir. Bütün bunlar, konuşma denen kişi eyleminin gerçeğinden sapıtılması, oluş ortamından uzaklaştırılması sonucudur. Varlığı olduğu gibi değil de kişinin düşlediği, kuruntuladığı gibi açıklamanın, yorumlamanın sonucudur. Bu da, konuşmanın boyutlarını aşması, kendi varlık alanı dışında, kendine yer aramasıdır.

**

*

Felsefe, yazın gibi uygarlık ürünlerinde bütün başarı düşünme eylemine yüklenir, düşünmenin genişlemesi, uzaklara yayılması derinliğine yorulur. Bu derinlik de doğal olandan, doğadan soyutlanmaya, yaşanan ortamın alabildiğine dışına çıkarak, düşünülen evrende açılmaya dayanır. Bu durum içedönük bir eylemdir, dolayısıyla, düşünme denen kendi kendisiyle konuşmasıdır kişinin. Bu tür konuşmada "varlık" kavramı altında toplanan bütün nesneler gerçek kimliklerinden uzaklaştırılır, soyut birer varlığa dönüştürülür. Bu eylem akışında felsefe, yazın ile din eş varlık ortamındadır. Özellikle tek tanrıcı dinlerde inancın yaptığını felsefede usçuluk - ülkücülük, yazında gerçeküstücülük, romantizm ile varlığa görünen değil de düşünülen yanıla bakan akımlar yapar. Bu akımlarda bütün başarı, bütün beceri olanakları doğadan sıyrılan düşünme yeteneğinin buyruğundadır. Önce "us" diye doğaüstü, tanrısal bir varlık tanımlanır, gövdede gövdeyle, gerçek varlıkla ilgisi olmayan bir güç diye gösterilir. İçbaşla olan bütün dirim ilişkileri kesilip atılır. Us denen nesnenin işbaşın doğal, sağlıklı, düzenli bir çalışması, bir eylemi olduğu yadsınır. Böylece kişinin düşünürken ayakları yerden kesiliverir. Daha sonra, bu doğaötesi nesnenin, usun kesin geçerlik taşıyan, şaşmaz, değişmez ilkeleri olduğu görüşü ortaya atılır, kişi yarattığının buyruğu altına girer. Bu iş başarıldıktan sonra düşkurmanın kanatlı, yelden hızlı giden atları arabaya koşulur, dizginler koyuverilir. Felsefede usçuların, ülkücülerin yap-

tıklanını, çağımızda, resimde, yazında, yontuda, mimarlıkta kendilerine "gerçeküstücülük" gibi genel bir göbek adı bulanlar yapmışlar. Oysa bu sanatçıları, düşünürler günlük yaşayışlarında bambaşka bir yol izlerler, hepsi de koskoyu gerçekçidir. Yemelerinde, içmelerinde, yatıp kalkışlarında, giyinip kuşanışlarında, alışverişlerinde çağın gerçeklerinden, toplumun üretim-tüketim olanaklarından yararlanmada düşündükleri gibi değiller. Düşünceleri başka, davranışları başkadır. *Salvador Dalí*'nin, resimde yaptığını, *Sartre*'in yazında yaptığı görülür. Dil konusunda "yapısalcılık" adı verilen akım da sanatta, felsefede yapılanı kavranıların oluşmasına uygular. Dil gerçeğinden uzaklaştırılarak bir "soyut kavramlar alanı" diye görülür. Dilin doğal işlevi, doğal yapısı, insan gövdesiyle bağlantılı yanı bir çırpıda yok sayılır, yalnız düşüncede yerleşen kavramlarla yetinilir. Sözün kendisi değil de söz konusunda düşünülen, varsayılan ele alınır. Bu düşünme türünün felsefeye yansıdığı, birbakıma felsefeden kaynaklandığı gözden kaçmıyor. Özellikle *Wittgenstein*'in ortaya attığı görüş, dili yorumlayışı ilginçtir. O, dili doğal yapısıyla, gövdenin doğal yeteneği olarak değil de düşünce evrenine yansıyan biçimiyle görür. Dilin kendini değil de dille ilgili varsayımları binekteşi yapar. Dil, kendi gerçeğini ortaya koyarken doğal bir varlıktır, oysa adı geçen düşünür öyle anlamaz dili, kavramlaştırır. Dil nedir? sorununun karşılığı dilin ürünü olan kavramlarda değil, dilin kendindedir. Sözgelisi bir elma ağacının ne olduğunu, özelliklerini, yapısını, dokularını anlamak için onun yemişi olan elmayı değil de ağacın kendini incelemek gerekir. Oysa yapılan, dilin anlaşılmasında izlenen yol, bunun büsbütün karşıtıdır.

Dili bir "mantık varlığı" diye görmek, konuşmayı kavramlar arasında dolaşmak diye anlamak gerçekçi, olumlu sonuçlara verecek, soruna inandırıcı çözüm getirecek bir yol değildir. Mantık, kavramlar birer dil varlığıdır, dil ürünüdür, konuya bu ürünlerin kaynağına giden yolu bulmakla yaklaşılabılır. Özellikle *Ferdinand De Saussure*'ün yaptığı kavramlara dayanan bir dil mantığı oluşturmaktır. Dili bağımsız bir sorun olarak ele al-

mada bu görüşlerin yararı yadsınamaz, ancak dilin uzağından geçtikleri de kulak arkası edilemez. Dili gövdenin bütünlüğü içindeki yerinde görmek, o yeri gördükten sonra, onun yan alanlarını aramak gerekir. Dilden yan alanlarına, kaynaktan kollara gitmek gerekirken bunun tersi benimsenmiş, bir tümevarım yöntemiyle soruna çözüm aranmıştır mantık alanında kalınarak. Oysa dil bir olaydır, kişinin bütünlüğü içinde gerçekleşen bir olay.

Yukarıda çok kısa olarak özetlenen düşünce türlerinin birer toplum sorunu oldukları, toplumun yapısı gereğince biçimlendikleri bellidir. Adı geçen bilgeleri, düşünürleri böyle düşünmeye, sorunlara böyle bir çözüm aramaya iten yaşadıkları ortamın, çağın durumudur. Onları öyle konuşturan da anadillerinin bilimsel gelişmeler karşısında uğradığı değişimlerdir. Çağdaş uygarlık bütün sorunları yeniden ele almayı, yeni çözümler aramayı gerektirir. Düşünen, düşünmeyi uğraş edinen bir başın bu sorunlardan kurtulma, çağına uzaklan bakma olanağı yoktur. Bu tür davranışta eski görüşlerin, düşünce akımlarının da etkisi vardır.

Konuşma, dil varlıkları toplumun koşullarıyla, yaşama görüşleriyle, olaylara bakış geleneğiyle biçimlenen ürünlerdir. Bir toplum insan gırtlığını hangi olanaklarla biçimlendirmiş, koşullandırmışsa konuşma eylemi de onunla atbaşı yürür. Toplum ne istiyorsa, hangi biçimi benimsemişse konuşmanın öğeleri de ona göre düzenlenir. Bundan dolayı konuşma bir toplum olayıdır. Kişi ne denli güçlü, yeterli, yeterli olursa olsun, büsbütün toplum dışı kalamaz, içinde yaşadığı toplumun etkilerini büsbütün söküp atamaz, toplumun gerekli kıldığı yaşama ortamının dışına çıkamaz. Bunun doğal sonucu olarak da topluma aykırı bir konuşma düzeni, bir gırtlak kuruluşu, bir ses telleri örgüsü oluşturamaz. Söz gelişi bir Fransız bir Eskimo'nun gırtlak yapısına özgü biçimde konuşamaz. Konuşmanın genel biçimiyle toplumun içeriği arasında bir varlık bağlantısı vardır. Ancak, bu bağlantıyla ilgili bölümde incelenen, gırtlığın doğal yapısından, çevre koşullarının etkisinden büsbütün ayrı görmemek gerekir. Gövdenin, gırtlığın

doğal yapısıyla konuşma düzeninin içten bağlantılı olduğu gözden uzak tutulmamalı. Sorun değişiyor, ancak sorunu dile getiren doğal olay kaynağından, doğanın genel düzeninden ayrılmıyor.

**

*

Toplumda, konuşma diline yeni boyut kazandıran, konuşmanın genel biçimin, anlam düzenini değiştirmeye yönelik girişim "argo" denen ağızla başlar. "Argo", toplum içinde, çok sınırlı bir topluluğun özel dilidir. Bu topluluk, genellikle, toplum kurallarından uzak kalmayı, kendi içine kapalı yaşamayı seven bir varlıktır. Kendine göre bir geleneği, göreneği, davranış biçimi, dili, aktöresi vardır. Sözcüklere yaygın anlamları dışında özel bir anlam yüklemek onun en belirgin yanıdır. "Argo" toplumun bütün kesimlerinde vardır. Toplum katları, kendi durumlarına, yaşama olanaklarına göre birer "argo" oluştururlar. Ülkemizde "tulumbacı argosu", "hırsız argosu", "kabadayı argosu", "esrarkeş argosu", alışverişle geçinen "esnaf" dediğimiz topluluğun türlü uğraş alanlarında çalışanların "özel argosu", bunların dışında yazar-çizer topluluğunun biraz daha değişik nitelikte olan argosu, bayanların kendi aralarında yarattıkları, daha başka biçimde bir argo, sözün kısası toplum kesimlerinin özel argoları sayılabilir. Bu değişik ağızlar (argolar), konuşmanın biçimi, sözlerin ses yapıları, sözle el-kol devinimleri arasındaki bağlantı, sesin ağızdan çıkarken dudakların, gözlerin, kaşların oynayışı bakımından apayrı birer özellik taşır. Öyleki ağızlar, ortamlar değiştikçe, anlaşılmaz olur. Argolar birbirine yabancılaşır. Sözcelişi "kesmek" sözünün hırsızlıkta, öğrenciler arasında, bayanlarda, kabadayılarda, tulumbacılar da bambaşka anlamları vardır. "Vurmak", "oturmak", "yarmak", "çekmek", "yerleştirmek", "çıkarmak", "kaymak" gibi daha nice sözcüğün argosu toplum kesimlerine göre değişir. Bunların dışında daha katı, daha özel anlamlı sözler vardır. Mariz (dayak), marizine kaymak (dövmek), zula (çalma, birisinin bir nesnesini, parasını aşırma), zula

etmek (çalmak, aşımak), t ymek (kaçmak), aynasız (polis, bekçi), avel (vurdumduymaz), hımbıl (beceriksiz), s ğ şlemek (parasını almak), muşmula (beceriksiz, anlayışsız), dikizlemek (gizlice gözetlemek). Bu tür sözlerin çok sınırlı bir kesimde anlamı, geçerliliği vardır. Aşağı yukarı bütün ulusların dillerinde böylesi argolar bulunur.

İmdi "argo" bir dil midir, bir konuşma türü müdür? Bu sorunun karşılığı kullanana göre değişir. Argoyu seven, onu kullanan bir kimsenin gözünde dillerin en güzelidir. Ağırbaşlı, olgun, ölçülü bir aydının dilinde argo utanılası bir ağızdır. Mahalle delikanlısına sorarsanız argo "kıyak dildir". Bütün bu nitel meler toplum kesimlerine göre değişir. Bu olay önemlidir konuşma bakımından. Bunda konuşma eylemi ayrı bir doğrultudur, yeni bir içerik kazanmıştır. Bu doğrultu, bu içerik, kişinin toplum durumunu, çevreye bakışını, eğitim -  ğretim aşamasını, yetişme biçimini dile getirir. "Konuşma" yeni bir çatı kazanmıştır, bilinenin ötesindedir, genel geçerliliği yok, özel geçerliliği vardır. Argo kullanılırken, gırtlakın özel bir ses çıkaracak biçimde baskı altına alındığı sanılmasın, çok kolay bir alışkanlıkla isteneni yapabilir. Alışkın olmayan için bu iş biraz güçtür.

**

*

Konuşma sesle gerçekleşen bir eylemdir. Bu eylemde kişinin kimliği, özünü oluşturan düşünce öğeleri, aktöre ilkeleri söz-ses bağlaşımı içinde açığa çıkar. Ancak, "söz kişinin göz-g s d r" atasözünde dilegelen türden değildir. Buradaki kişilik bir varlık ilkesidir. Kişi kendini gizleyebilir, içi başka dışı başka olabilir. Söylenen söz kişiyi, gerçek bütünlüğüyle yansıtmaz. Bu tür konuşmada daha çok karşımızda bulunan, ikinci, üçüncü kişilerin içyüzünü anlama eğilimi vardır. Türkçede "ağzını aramak", "ağzını yoklamak" gibi deyimlerin dilegetirdiğı işe bu durumdur.

SESİN BAŞARILARI

Sesle söz arasındaki varlık bağlantısı, sesin söze dönüşmesiyle, kopmuyor, yeni bir ilişkinin ögesi oluyor. Sesten türeyen, biçimlenen sözler, daha sonraları bilimsel düşüncenin yeşermesiyle başka bir ölçeğe dökülüyor. Bu ölçek, uygarlık tarihinde, çağdaş bilimin başlangıcı sayılan dönemin ürünüdür. Bu dönemde, Batı bilginlerinin, bilgelerinin, aydınlarının bütün insan başarılarını Greklerle başlatma tutkusuna kapıldıkları çağda, doğal bir olay olan sestten türeyen, gene doğal bir varlığı yansıtan sözün yorumu değişmiştir. Bu değişme bir yandan sözün alanını genişletmiş, sözün evrene açılmasını sağlamış, bir yandan da somuttan soyuta kaymasına yolaçmıştır. İnsan düşüncesinin bütün yaratımları doğadan esinlenen, doğa ürünleriyle beslenen birer başarıdır. İnsanın düşünme eyleminde kaynağını doğada bulmayan, doğanın bekçiliği altında yürümeyen, doğanın gözcülüğünden yararlanmayan bir girişim yoktur. Buna karşılık gene doğada, kaynağına aykırı düşen bir insan yaratmasının bulunmadığı söylenemez. Uygarlığın gelişiminde ne büyük atılım doğayı tanımak, doğanın bilinmeyen yanlarını bilinir duruma getirmektir. Bu girişim de başlangıçta felsefeyle, sonra deney bilimleriyle, özellikle matematik ve-rilerine dayanan fizikle, kimya ile başlamıştır. Başlangıçta bütün bilimler felsefenin koruyucu kanatları altındaydı, ondan besleniyordu. Sonraları uçmayı, tek başına yaşamayı öğrenince bir bir yuvadan ayrıldılar. Bilim tarihi, bize, gökbilimin,

matematiğin Babil'de, sonra Mısır'da başladığını, Anadolu'da yaşayan, Grekçe yazan aydınların elinde geliştiğini, Batıya geçtiğini bildirir. Bu konuda yanıtıcı bilgiler verirse de bilimin gerçeğine aykırı düşmez, yalnız ilk kaynağın yerini göstermede yanılgıya yol açabilir. Bu ayrı bir konudur, bilim tarihini ilgilendirir çokluk. Bizim için önemli olan ise Babil'de başladığı söylenen, Greklerin soyuta geçişle hızlandığıdır. Önceleri matematik, fizik, kimya konuları elle tutulur, gözle, görülür doğa varlıklarına yönelikti, somuttu. Ağızdan çıkan, yazıya geçen bir kavramın doğada karşılığını bulmak, görmek vardı. Budurum değişti, bilim kavramları yalnız somut doğa varlıklarını değil, doğada bulunmayan, insan düşüncesinde yaşayan, varedilen soyut varlıkları yansıtır oldu. Daha doğrusu "kavram" denen dil varlıkları türetildi. Bilimleri gelişmesinde bu soyut varlıkların, bu "kavramların" etkisi, katkısı büyüktür. Çağdaş bilimin bunlara dayandığı kesin bir gerçektir. Bu soyutlaştırma yoluyla somuttan kavram türetme girişimi önce matematik - felsefe alanında başladı, sonra fiziğe, gökbilime geçti. Böylece yeni bir varlık evreni yaratıldı. Matematiğin en soyut alanı sayılan geometri bu soyut varlıkları dile getiren kavramlarla kuruldu, biçimlendi. Artık, doğada görülen nesnelerin izdüşümü sayılabilecek buluntulardan oluşan, evren içinde yeni bir görünmeyen evrende yaşama olanağı başladı. Matematiğin kurduğu bu evrenin ikinci yurttaşı fizik, üçüncüsü gökbilim oldu. Uzam, zaman, uzay, çizgiler, geometrinin evine taşındı, fizik - gökbilim - matematik komşuluğu karşılıklı evlenmelerle soy birliğine, kan yakınlığına dönüştü. İlk geometrinin evrenini dolduran biçimler (şekiller) yaratıldı. Özellikle *Eukleides*'in sağladığı başarı buradadır. Görünen varlıklardan kalkarak görünmeyen bilimleri, yalnız düşüncede yaşayanları, yaratma atılımı sonraları umulmadık gelişmelere yolaçtı. Onun bulduğu biçim örneklerinin kendileri değilse de benzerleri, somut varlıklarda gözlemlenebilir. Doğada bir üçgen, bir beşgen yoktur, ancak üçgeni, beşgeni yansıtan somut nesneler vardır. Geometri bu somut nesnelerle ilgilenmez. Durum sayılar için de öyledir. Yaşadığımız doğada

bir, beş, sekiz, on, yüz bg. sayılar, bağımsız birer varlık olarak, yoktur, tek tek, birçoğu birarada nesneler vardır. Fizik alanında görülen gelişmeler de matematik verilerinden kaynaklanmaktadır. Evrenin enginliğinde gözlemlenen sayısız gökvarlıkları arasında yasalar, bu yasalarla sağlanan devinimler, ilişkiler, gündüz-gece oluşmaları, ışık hızı, ışığın yayılımı, erk olayları, uzayla ilgili bütün çalışmalar, buluşlar matematik-fizik-gökbilim yakınlığının, elele verişinin doğal sonuçlarıdır. *Descartes*'la başlayan, çağımızın en ünlü fizik-gökbilim bilginlerine değin gelen büyük buluşlar, *Max Planck, Einstein, Niels Bohr, Poincaré, Heisenberg, Russell* gibi nice bilge-bilginlerin çalışmaları, başarıları belli bir anlamda ilkçağdan beslenmektedir.

Bilimin, hangi dalında olursa olsun, geçmişine doğru gidildikte, en eski kökene varıldıkta, karşılaşılan varlığın ses-söz olduğu, bu iki nesne arasında kurulan bağlantıya dayandığı görülür. Konuyu daha elle tutulur bir duruma getirmek için bir örnek verelim. Batı dillerinde ana-anne anlamına gelen sözcüğün gelişimi şöyle: *mâtâr* (sanskrit.), *métér* (grek.), *mater* (Dor ağızda), *mater* (lat.), *mother* (ing.), *mutter* (alrn.), *mère* (fr.), *madre* (it. isp.) Bu kökle ilgili sözleri saymaya kakarsak varacağımız sayı yüzü geçer. Batı dillerinde. üstelik "madde" anlamına gelen *materie, materia, matériel, material* gibi daha nice kavramın eşkökenli olduğu da belli (Bk. R. Grandsaignes d'Hauterive, Diction. d. Rac. d. Lang. Europ. 1948). Sözün Batı dillerine (önce Grekçeye) geçiş yolu ister Sanskrit dili olsun, ister olmasın burada önemli değil. Önemli olan bu *ma-me* seslerinden doğan bir sözün çağlar boyunca geçirdiği değişim aşamaları ile kazandığı ayrı anlamlardır. İşin yabancıları olan, bir bilgine bile, *ana* ile *madde*'nin eşkökenliliğini anlatmak kolay değildir. Sesin söze dönüşmesinde ortam değiştirme olayı vardır. Ama nerde bütün elle tutulur, gözle görülür olan yer-kaplayıcı nesneleri bir kavram altına toplayan *madde (matiria)* nerde. Olayı biraz daha deşelim. Grekçe *metroos* sözü "ana ile bağlantılı, ilgili" demektir. Bunun köksesi *me*'tir. Öte yandan *metis* ise usululuk, anlayışlılık, kurnazlık, anlık aldatma anlamlarına, bununla bağlantılı olan Latince *metior* ölçmek (fran-

sızca *mésurer*), 'metrum ölçü Grekçe *metron* ölçü (metre), *metrios* ölçülü anlamlarına gelmektedir. Farsça *ana* anlamını içeren *mâder* de bu takımdandır. Bu benzerlik kök eşliğinden gelse bile ilk kurucu ses olan *met-mat* değişmez. Kurucu ses olduğu gibi kalıyor, değişme yalnız ona takılan eklerde oluyor. Bu ekler de tek başına alındıkta bir anlam taşımıyor. İmdi, günümüzde, oldukça soyut bir varlık evreni yaratan *geometri*'nin yarısını inceledik, gelelim öbür yarısı olan şu *geo*'ya bakalım neyle karşılaşacağız.

Ge, Yunancada başlangıçta, bir "önek", kesin açık, bağımsız bir anlamı yok. "*Ge*, önce gelen sözcüğü belirten dönüştürücü öge, *n-eg-otium* (iş. uğraş), *n-eg-lere* (savsaklamak), fr. *négliger*.... *gâr* (*ge* ve *âr*) nitekim." (Bk. S. Sinanoğlu, *Yunanca - Türkçe Sözlük*, 1950. dili özleştirilmiştir.) Sonra bu söz toprak, yer anlamını içeriyor, yapısında önemli bir değişme yok, *ge*, *ges* biçiminde kalmış. Bundan birçok kavram türemiş daha sonraları, *Homeros*'ta *ga*, *gaia* biçimini almış. *Georgos* (tarımcı), *georgio* (tarımcılık etmek, toprağı ekip biçmek, tarla sürmek), *georgia* (tarımcılık), *georgikhos* (tarımla, tarımcılıkla ilgili olan), *geometres*, *geometron* (toprağı ölçen. geometri uzmanı, yerölçer), *gedion* (küçük toprak bölümü).

Bu örnekler, bize, soyut varlıklar konu edinen güçlü bir bilimin hangi somut aşamalardan geçtiğini, başlangıçta, tek başına, bir anlam taşımayan, yalın bir ses olan *ge*'nin söze dönüşürken geçirdiği gelişimi, vardığı sonucu gösteriyor. Bir ilkel, doğal ses, insanın yaratıcı ellerinde yalnız bir bilimin adı olmakla kalmıyor, bilimi kendi bütünlüğü içinde geliştiriyor, doğuruyor, besliyor, en sonunda kaynağıyla bütün ilişkilerini keserek özüne yabancılaştırıyor. Bu olayda sesin tek başına, kendiliğinden, iş gördüğü, başarıya ulaştığı söylenemez. İnsanın emeği dışında yaratacı bir güç yoktur. Ancak sesle kişi arasındaki bağlantının köklülüğü yaratıcı atılımın ilke! itici gücüdür, itim olanağıdır. Ne kişinin dışında sesin, ne sesin dışında kişinin, bağımsız, tekeli bir başarısı sözkonusudur bu birbirine eklene eklene gelişen, bütünleşen olaylar topluluğunda.

Dilimizde, Arapça'dan gelme, *kitab* kavramı vardır. Bu kavramın kökeni Arapça "yazmak" anlamını içeren *ktb* üçlüsünden oluşan sestir. Bu *ktb* (okunuşu *kataba*, Osmanlıcada *kerebe*) bir eylemi, "yazmak"ı bildiren, doğadan başka kaynağı bilinmeyen bir sestir. Türk gırtlığına, çıkan ses uyumuna uygun değildir. Arap bundan, kendi dilbilgisi kurallarına göre, yüz dolaylarında söz türetmiştir. Önceleri doğal bir sesi yansıtan *ktb* sonraları bir ekin eyleminin adı oldu. Bugün *ktb* üçlüsünün çıkardığı sestten yalnız "yazmak"la ilgili eylem anlaşılır. Asya türkçesinde "yazmak"a *bitimek*, *pitimek* denir. Oysa *piti* sözü Çin dilinde "fırça", yazı yazmada kullanılan özel "çivi", özel araçtır. O araçla iş görmeye Türkler *biti-mek* demişler. Böylece somut bir araçtan soyut bir olaya, daha sonra *bitik* (*pitik*) denen "kitab"a, "mek-tub"a varıldı. Bugün "kitap" somut bir nesneyi yansıttığı gibi soyut bir varlığı da dile getirir. Latince gene kitap" karşılığı geçen *liber* sözü ise bildiğimiz "kabuk", "ağaç kabuğu"dur. Eskiden böyle kabuklar üzerine yazı yazıldığından "kitab"a bu kabuktan alınan ad verilmiş, *liber* denmiş. Böylece, başlangıçta bir kabuğu yansıtan ses, sonraları kabuğun kullanımı yüzünden *liber*'e dönüşmüş. Yunanda da *lepo*, *lepos* sözleri de "kabuk soymak", "kabuk" anlamındadır. Latince *liber*'le eşkökenlidir. Demek o dilde de önce kabuk, sonra *lepos* (kitap) oluşmuş, sesin söze, sözün başka bir nesneye dönüşmesi yeni bir ürünün doğmasını sağlamıştır. Bu iki dilde *lib*, *lep* sözlerini bugünkü anlamlarından soyup aldığınızda ortada yalnız birer ses kalır. Bugün Fransız, İngiliz, İtalyan, İspanyol dillerinde geçen, "kitap" anlamını içeren, sözlerin kökeni Yunan - Latin dilinde *lepos*, *liber* sözleridir. Almancada geçen *buch* (kitap) sözünün kökeni de *buck(h)* denen "kabuk"tur, ağaç kabuğu, üzerine yazı yazılan enli kabuk.

Türkçede geçen *odun* sözünün kökeni "ateş" anlamına gelen *ođ*'tur. Bundan *odak* / *ocak*, *otağ*, *oda* gibi değişik varlıklar yansıtan, bugün için *ođ*'la ilgisi kalmamış (ocak dışında) sözler türemiştir. Bu sözlerin, köken bakımından, hepsinin anlamı "ateş yakılan yer, şu ocak denen özel yerin bulunduğu yer"dir. Oysa günlük konuşma dilinde bunları düşünen, sözün en eski

sesini bilen yok gibidir. *Görmek*, *göstermek*, *gözlemek* eylemlerinin "göz"den türediğini kaç aydın bilir içimizde? Bilmelerinin de gereği yoktur artık. Bunlara *görünüş*, *görüntü*, *gösterge*, *gözü*, *görkem*, *görk* (görkemli, görklü), *görev*, *gözcü*, *gözlük*, *gözetmek*, *görüştürmek* gibi *gör*, *gös*, *göz*, köküyle başlayan bütün sözleri katabiliriz.

Arap dilinde *kevn* sözü "olmak", "oluş", "ortaya çıkış", "deprenmek", "devinmek" gibi değişik anlamları içerir. Genellikle "oluş" karşılığı söylenmektedir, şimdilerde. *Kâin* (olan, bir yerde dura, oturan), *mekân* (oluş yeri, oluş olayının gerçekleştiği yer, yöre. Uzam), *kâinat* (evren, varolanlar topluluğu), *tekin* (yaratılış olayı), *tekevvün* (gelişme, oluşma, deprenme) hep bu *kevn*'den türemiştir. Oysa bu türevlerin, bugün, kökenle ilgisi kalmamış, apayrı anlamları içeren bir kavram niteliği kazanmıştır. Arapça *devr* (dönmek, döndürmek, çevirmek) sözünden türeyen *idare*, *daire*, *müdür* sözleri de kök anlamlarını yitirmiştir, birer ayrı eylemi içerir duruma gelmiştir. *Ziyaret* (görmek, birinin yanına gitmek bg.) sözünden *mezâr* (ölünün gömüldüğü yer)ın da köküyle ilişkisi kalmamıştır, ayrı bir anlam kazanmıştır. Arapçaya biraz yakınlığı olanlar, bu söz köklerinin başlangıçta birer ses olduğunu birincinin *kvn* seslerinden, ikincisinin *dvr* seslerinden oluştuğunu, bu seslerin *k v n*, *d v r* olarak, ayrı ayrı birer anlam taşımadığını kolayca anlar. "Sesin Söze Dönüşmesi" başlıklı bölümde görüleceği gibi tek tek seslerin bir anlamı yok. Sesler yanyana gelince, düzene girince sözler (sözcükler) oluşuyor, "anlam" denen özel yorum ortaya çıkıyor (dilbilim bakımından), özde bir yenilenme olayı görülüyor. Bu ses birleşmelerinden önce söz, sonra o sözle dile gelen bilim dalı doğuyor. Yukarda görülen örneklerin birer ayrı araştırma alanı olduğu, birer bilim dalını yarattığını söylemenin gereği yoktur. Bugün Türk tüzesinde "İdare Hukuk" denince bu "idare" kavramının başlangıçta "döndürmek" anlamına geldiğini, öyle bir eylemi yansıttığını kimse düşünmüyor artık. Farsçada *kerden* sözü "yapmak", "etmek", "eylemek" gibi anlamları içerir. Türkçede "iş", "kazanç" karşılığı söylenen *kâr* bu kökten tü-

remiştir. Ayrıca "kârlı iş", "kâr etmek", "kârlı çıkmak", "kârını düşünmek" bg. deyimlerin kökleriyle en küçük bir bağlantısı kalmamıştır. *Sanatkâr* kavramının Arapça *sun* (yapmak) ile Farsça *kerden* (yapmak)den türemiş bir birleşim olduğunu, "yapma yapmak" gibi bir anlamı içerdiğini, yanlış kullanıldığını kime anlatabiliyoruz?

Çağımızda çok ilginç bir olay diye nitelenen, uzun uzun çalışmalar, araştırmalara yolaçan *cüzam* (Arapça bir nesnenin kabuğunu soymaktan gelir) sayrılıının bilimsel adı *lepra*'dır. Bu *lepra* ile Yunanca "kabuğunu soymak" anlamına gelen *lepo*'dan türeyen *lepos* (kitap) arasındaki kök birliğini ortaya koymak epey düşündürücü bir iş olmaz mı? Kabuğunu soymak, kitap, cüzam üçlüsü içinde birbirine benzeyeni var mı anlamı bakımından, birer olay yönünden? Yunanca *lego* (toplamak, söylemek, seçmek bg.) sözünden *lexis* (sözcük), *logos* (söz, *parole*, birleştirme) türemiş. Oysa bugün bu iki söz de ayrı anlamda söyleniyor. Özellikle *logos*'a yükletilen anlamların sayısı epeyce kabarıktır. En önde gelenleri "bilim", "mantık", "düzen", "us", "ölçü" bg.dir. Birkaç örnek verelim: *bioloji* (*bios*-dirim, *logos* - bilim) dirimbilim, *geoloji* (yerbilim), *psikoloji* (tinbilim), *sosyoloji* (toplumbilim). *Logos*'un *lego* ile ilgisi kalmamış besbelli. Yunanca *phüsis*, *phüseos* (doğa, Arapça tabiat) sözünden türeyen *fizyoloji*, *fijyonomi*, *fizik* sözlerinin kökleriyle en ufak bir bağlantısı yoktur. Günümüzde *fizik* denince kimse *phüsis*, *phüseos* sözlerinin gerçek karşılığı olan doğayı, evreni anlamaz, yalnız ünlü bilim dalını düşünür. İlgi bambaşka bir alana yönelmiştir. Burada önemli olan, başlangıçta yalın bir sestten oluşan sözün, daha sonra ayrı bir doğrultuda gelişerek bilime dönüşmesi, bir yandan bilimin adı, bir yandan da bilimin kendi olmasıdır. Sözgelişi *filoloji* sözünü oluşturan *philos* (sevgi) ile *logos* (söz) ne ses olarak, ne de anlam olarak birbirine yakındır. Oysa ikisi birleştirilince (sözsever" ya da "bilimsever" gibi bir anlam çıkıyor. Oysa *filoloji* denince "dilbilimi", bir dili kendine konu edinen bilim dalı anlaşılır. Yukarda adı geçen bilimlerin eski Yunancada karşılıkları da, kendileri de yoktu. Ancak ses - söz bağlantısının sağladığı ge-

lişme o bilimlerin doğmasına yardım ettiği gibi, yeni yeni çalışma alanlarının bulunması, düşünce çevresinin genişlemesine de yolaçmış. Ses söze dönüşürken insanın düşünme yeteneğini de geliştirdi.

Ses - söz bağlantısına dayanan bilim dallarının başında mantık gelir denebilir. Bu bilim dalının kurucusu sayılan *Aristoteles*'in ünlü *Organon*'unu ilgiyle okuyanlar ses-söz birliğinden doğan gücün hangi aşamalara vardığını kolayca görürler. Sözlerin yapısından, kuruluş biçimlerinden, tümcedeki gerekli yerlerinden, önermeleri oluşturmalarından, önerme türlerinden, söz dizilerinden, anlam bağlantılarından tutun da mantık denen araştırmaya dalıyla, anlamla, sözle ilgili ne varsa bu geniş kapsamlı yapıtta bulabilirsiniz. *Organon*'un beşinci kitabı olan *Topika*'nın girişinde söylenen şu sözler, ünlü bilgenin, düşünme yöntemini, ereğini, mantıktan ne anladığını gösterme bakımından ilginçtir: "*Bu kitabın ereği, olası öncüllerden kalkarak, ortaya atılan her sorun üzerinde bir kanıt ileri sürme olanağı verecek bir yöntem bulmak, bir kanıt gösterdiğimizde kendimizin buna aykırı düşecek bir söz söylememizi önlemektir.*" Bu sözler ilk bakışta, kişiye, çok kolay gelebilir. Ancak bilgenin düşüncesini iyice kavrayınca pek de kolay olmayan bir araştırmaya yöntemi, bir bilgi temeli kurmaya çalıştığı görülür. *Aristoteles*, mantığını kimilerin sandıkları gibi, yalnız sözler üzerinde çalışmaya dayandırmıyor, kuşkudan, duraksamadan, uzak, kesin, çelişkiye düşmeyecek bir bilgi arıyor. Bunda başarılı olup olmadığı ayrı bir konudur. Ancak bütün ortaçağ boyunca tutulan yol, özellikle ortaçağ felsefesinin benimsediği yöntem budur. Ortaçağın en gözde bilimi *metafizik*'tir. Tanrının varlığını, niteliklerini, yaratış olayını, insanla tanrı bağlantısını, gerçeğe ulaşmayı, gerçeğin özünü konu edinen metafiziğin tek dayanağı da *Aristoteles* mantığıdır. Bu mantık yalnız hristiyan Batı'da değil, müslüman Doğu'da da başüstünde yer bulmuştur. Bu olay, çok eskilere giden bir geleneğin doğal sonucudur. İslam ülkelerine, Arapçaya, ortaçağdan çok önce Yunancadan sözler geçmiş, Arapçalaşmıştır. Bunların en önemlisi, Yunanca *nomos*'tan doğan

Arapça *nâmus*'tur. Yunanca söz "yasa", "düzen", "kural" bg. anlamlarda söylenirken Arapçada bir kişinin özel "dokunulmazlığı", "gizliliği" gibi karşılıklar kazandı. Batı uygarlığının. *İskender*'le egemen bir topluluğun ürünü olarak. Doğu'da yayılması. *Philon*'un. *Plotinos*'un geliştirdiği düşüncenin doğu Akdeniz uluslarını etkilemesi dil varlıklarında sürüp gidecek bir geleneğin doğmasına olanak sağlamıştır. *No* sesini kolay kolay çıkaramayan Arap gırtlak, kendi yapısına uygun olarak, onu *nâ*'ya dönüştürdü. Onun ardından gelen *mos*'un da *mus*'a dönüşmesi doğaldı. Arap *mos* yerine *mus*'u daha kolay söyler, gırtlak yapısına uygun düşer de ondan. Arap dilinde, bir sözcükte, iki *o* seslisi bulmak pek kolay değildir, oysa iki *u* görmek olağandır, ses düzenine uygundur. Bundan dolayı *nomos*'un *nâmus*'a dönüşmesi bir ses düzeni, gırtlak yapısı gereğidir, yanlış okuma, yanlış anlama sonucu değil. Bunun nedeni de *u*'nun gırtlak derinliğinden, o'nun ağız boşluğundan çıkışıdır. Arap gırtlaktan ses çıkarır, bundan dolayı *o* yerine *u* söyler. Öte yandan Arapçada *p* sesi olmadığından, Arap gırtlak bu sese yabancı kaldığından, bütün *p* sesleri en yakını olan *f*ye dönüşür. Böylece *Platon*'dan *Felâton* / *Eflâton*, *Plotinos*'dan *Filâtunis*, *Porphiryor*'dan *Fırfıryus* ya da benzeri bir ad çıkarılır. Bu adlar yalnız değildir, bunların yanında bilim kavramları, felsefe kavramları, yapıt adları gibi daha nice uygarlık ürünlerini yansıtan dil varlıkları yer alır. Bu olayda bütün başarı dil varlıklarını yoğuran, yeniden biçimlendiren ses aygıtlarındadır. Bir ulusun bireyleri yabancı sesleri olduğu gibi yansıtmak gırtlak yapısının iyeleri değilse dışardan öğrendiklerini kendi gırtlaklarının ses düzenine göre biçimlendirirler. Bu işlemde kavram ortam değiştirerek kendisini aktaran gırtlakın olanaklarına, ses tellerine göre bir biçim kazanır. Bu da sözlerin değişmelerine, başka başka biçimlere girmelerine, yeni girilen dilin yapısına uygun bir özellik kazanmalarına yolaçar. İşte *yorum* denen olayın kaynağı budur. Ses değişmelerinden söz değişmelerine, ağız ayrılıklarına, daha sonra anlam kaymalarına, en sonra da yorumlara varılır, başvurulur. Bu durumda tek etken sesin yapısıdır. Ses, ağızdan

çıkan, gırtlaktan fişkırان bir eylem olarak, değişiktir, ortamın koşullarına uymuştur. Ancak dilegetirdiği olayın özünde bir değişme olmamıştır. Kavram, doğduğu yerden başka bir yere göçerken sesin biçtiği giysiyi giyme gereğindedir, bu yeni giysiyi biçen ses kavramını konuk olarak ağırlayan, evine buyur eden sestir. Hangi ulusun dili, gırtlak yapısı çok konuk ağırlamaya, yedirip içirmeye elverişliyse, o ulusun ülkesine yabancı sözler, kavramlar akın eder.

İnsan durduğunu sansa bile dili durmaz, bireyin dışında, insanla ilgisi olmayan bir varlıkmiş gibi değişir. Bu değişimde başlıca etken gene insan ilişkileridir, bireyler arasındaki karşılıklı etkiler, tepkilerdir. Ancak insan çokluk bunun bilincinde değildir, dilin değiştiğini kestiremez. Dilin değiştiğini, kendi kendini yenilediğini, bunda insanın, çevresinin etkili olduğunu özel bir çalışmayla anlayabilir. Bu değişimde gırtlakın önemli bir katkısı vardır. Gırtlak belli seslerle koşullanmıştır. İnsan istediği sesi çıkaramaz. Çinlinin *r*, Arabın *p*, *ç*, *j* seslerini çıkaramayışı gibi. İnsan bu sesleri çıkaracağını, çıkardığını sanır, oysa başka biriyle konuşurken başarısızlığa uğradığını sezer, kendi anlamasa, duymasa bile. İşte bu olay, bu istenen sesi çıkaramama durumu, birtakım kavramların aktarılmasında değişmelere, yeni biçimlenmelere yolaçar. Bunun en elle tutulur örneklerini tarihte görürüz. Sözcelişi İlkçağ Yunan yazarlarının ellerinden çıkan tarihlerde, yıllıklarda Bütün Mısır, Pers, Anadolu, Hind ülkelerinde ulus yönetmiş kişilerin, imparatorların, kırıalları, yardımcılarının, ordu yöneticilerinin, komutanların adları Yunanca'dır. Oysa bunlar arasında Yunan olmadığı gibi Yunanca bilen de pek az olsa gerek. Ancak Yunan dili, Yunan gırtlak, Yunan söyleyişi kendi ses düzenine göre yabancı adları seslendirdiğinden hepsi Yunan olup çıkmış. Bu durumu birçok araştırmacıyı yanıltmış, yanlış sonuçlara götürmüştür. İran imparatoru *Artakhsatra* Yunancada *Artaksekers*, *Dârâ* ise *Darios* biçimine dönüşmüştür. Kuşkusuz bu Pers adlarının, ilkçağda söyleniş biçimleri bugünkü gibi değildi, eski Pers dilinin özelliklerini taşıyordu. Ancak Yunan yazarı, o eski Pers adını, Persçe sözü kendi ses uyumuna göre yazıya geçirdiğinden şa-

şırtıcı, yanıltıcı sonuçlara varılmıştır. Yapıtlarını Yunanca yazan bütün ilkçağ tarihçilerinin bu konuda birleştikleri görür. Kişi adları, yer adları, ülke adları, tanrı - tanrıça adları Yunancalaşmış niteliktedir. Olayın gerçeğini, konunun gelişimini yeterince bilmeyen nice aydın, bilgin, yazar Yunanca geçen adları, sözleri Yunan sayma yanılgısına düşerek Anadolu'dan Hindistan'a, Mısır'a değin on milyon kilometre karelik bir ülkeyi, üçyüz bin kilometre karelik bir bölgeyi bile doldurmayan Greklerle kaplamıştır. Bu yanıltıcı sonucun alınmasında ilkçağ yazarlarını suçlamanın gereği yoktur, onlara saygı borcumuz vardır. Onlar, yaşadıkları çağdaki uygarlığın gereğini yapmışlar, çağın uygarlık alanında en çok geçerliği olan dilini kullanmışlardır. Gerçek suçlu, bu durumun nedenlerini araştırmadan, sığ bir duygunun etkisinde kalarak, dillerin olanaklarını bilmeden, araştırmadan, kesin yargılara saplananlardır. Eski Pers dilini incelemeyen bir kimse, Pers tarihini Yunan kaynaklarından öğrenmeye kalkarsa bütün Pers kırallarının Yunan oldukları kanısına varabilir. Pers dilinde *Puroşat* (Dârâ'nı kızkardeşi) Yunancada *Parisatis*, *hşatrapa*, Yunanca *satrap*. Bu konuda daha açık bir örnek olsun diye dilini biraz yumuşatarak aktardığımız şu alıntıyı okuyalım: "Yaz mevsiminin başında kuzeydeki Türkmen boylarından Horasmiler başlarında, Makedonyalıların yazdıklarına göre, Farasmenes adını taşıyan prensleri.... 1500 kişilik bir atlı gücüyle birdenbire İskender'in önünde göründüler. (*Helenizm Tarihinin Anahtarı*, Prof. Dr. C. Bosch, çev. A. Erzen, 1942, s. 71)." Bu alıntıda geçen *Farasmenes* Türkçe bir adın Yunanca yazılıp söylenişidir. *Horasmiler* de öyle. Bu olay uygarlık bakımından olduğu gibi, uygarlık ürünlerini yaratan dil yönünden de önemlidir. Sözler yazıya geçerken kimin sesini verirse onun sayılır, daha doğrusu öyle sanılır. Bunu düzeltmek karşılaştırmalı dil çalışmalarını gerektirir. Bir ulusun kendi sesini, kendi sesinden oluşan dilini koruyabilmesi, geliştirmesi kendi gırtlığına yabancı olan bir uygulamasına bağlıdır. Yazısı olmayan, yazıcıları yabancı olan bir ulusun dili de özünden uzaklaşır. O ulusta ses yaratıcı gücünü, geliştirici niteliğini yi-

tirir. *Orkun Yazıtları* (VIII. yüzyıl başları) Türkçenin en eski örneklerinden sayılır. Oysa onları yazan yazıcıların da Çinli oldukları söylenir. Dilinde *r* sesi bulunmayan bir Çinlinin söz ortalarında *r* sesi olan bir dili yeterince yansıtabileceğine inanmak biraz güçtür. Çinliler Türk'e *Tuku*, *Tukyu* derler, öyle yazarlar. Bu gerçek karşısında Çin kaynaklarına dayanarak *Türk* sözünü açıklama, kökenini bulma olanağı var mı?

Dilin oluşmasında, kesin biçimini almasında, sesin taşıdığı önemi, etkiyi kısaca özetledikten sonra, sesin öteki başarı alanlarına geçelim. Dil inceliklerini, anlam değişikliklerini seste bulur. Öyleki bir sözün yazısı değişmeden söyleniş biçiminden, sesinden ne anlamda söylendiğini, onunla ne demek istendiğini kolayca anlarız. Özellikle sözcükleri uzunlu-kısalı bölümlerden oluşan dillerde bu olay daha belirgindir. Sesin değişmesi anlamı güçlendirdiği gibi değiştirir de. Seste görülen değişme, kişinin duygusal durumunu yansıtır. Sevinçli mi, üzgün mü, öfkeli mi, yorgun mu, dinç mi, sağlıklı mı, sağlıklı mı olduğunu açığa vurur. Dahası var, kişinin umutlu, umutsuz olduğunu da belirtir. Sesin uzunluğu, kısalığı anlamı etkiler. Türkçede "ay" ile gökteki ay'ı, oysa "aay" ile duygusal bir durumu, bir şaşkınlığı, duraksamayı dile getiririz. Türkçede sözlerin uzun - kısa diye ayrımı yoktur. Oysa Arapça, Farsça, Almanca, Yunanca, Latince gibi dillerde sözcükleri oluşturan öğelerde, sözü sesle açıklarken uzama, kısalma vardır. Söz-gelişi Türkçe "sarı" denince belli bir boya (renk) anlaşılır, bu sözü uzatarak "sârîğ" biçiminde söylersek Arapça "bulaşıcı", "salgın" anlamını içerir. Arapça "Vâsi" denince "geniş", "vasî" denirse "denetim". "gözetim altında bulunduran". "bir kimseyi yönetmekle sorumlu kılınan" anlaşılır (tüzede).

Sesin. dili yapan bir öğe olarak, başarı sağladığı en büyük alan müziktir. İnsan yaratmaları içinde yücelik sözkonusu olursa, bu yaratmanın da kişiyi duygu evreninin en uzak bucaklarına götüren türü düşünülürse, söylenecek tek söz gene müzik olacaktır kanısındayız. Müzik, en ufak öğesinden, en yüce uyumuna değin baştanbaşa sestir. Ancak bu ses uyumun, dengenin, düzenin, çoklukta birliğin, içiçe eriyip bü-

tünleşmenin son aşamasıdır. Sesin güzelliği gırtlak. özellikle ses tellerinin doğayapısına, düzenine bağlıdır. Müzik ise bu doğal düzeni yeniden dengeleyen, düzenleyen bir yaratmadır. ölçüdür. Ne ölçüden ayrı bir müzik, ne de müzikten uzak bir ses ölçüsü sözkonusudur. Sesle ölçünün, uyumun müzikte olduğu gibi içiçeliği başka yaratmalarda görülmez pek. Bu da müziğin yalnız sesle varolmasından dolayıdır. Uygarlık tarihinde sesin matematik ölçülerine dayandığını, özellikle çalgılarda teller arasında, uzunluk kısalık bakımından, belli, kesin bir oranın bulunduğunu, müziği oluşturan seslerin bu oranla derin ilişkisini ilk görüp gösteren *Pythagoras* ile öğrencileridir. Bütün varlık türlerinin özünü oluşturan dengeyi, uyumu sayıların özel düzeninde gören, arayan bu düşünce akımı sesin doğal yapısını yalnız sayıların sağladığı düzende bulmakla kalmamış, müziğin özünü kuran ses öğelerinin de belli sayılarla bağlantılı olduğu görüşünü ortaya atmıştır. Bu akıma göre müzik biraz da gizemlerle dolu bir varlık alanıdır. Bu alanı kuran sayılar arasında kavranılması güç, derin, özlü bir uyum, bir varlık koşulu vardır. Sayılar gibi onlarla sağlanan uyum da varlık koşuludur. Felsefe diliyle söylersek bu sayılara dayalı ses uyumu varlıkbilimsel (ontolojik) bir nitelik taşır.

Müzik, bir yaratma alanı olarak, evrenseldir, ancak tür bakımından yöreseldir, toplumun genel ses yapısıyla, gırtlak düzeniyle ilgilidir. Bunu anlamak için ulusların özel müziklerini oluşturan, yerli, türkülerini, ezgilerini, ağıtlarını bilmek gerekir. Buna, ulusların özel çalgılarını da katmalıyız. Bir ulusun genel sesini en iyi gösteren onun özel çalgılarıyla türküler, ezgileri, ağıtlardır. Yeryüzünde konuşulan dillerin sayısınca ezgi türü, ağıt türü, türkü türü vardır, bu bir toplum gerçeğidir, gerkimidir. Bu ses varlıkları, kişideki yaratıcı gücün, ses ölçüleriyle düzenlenen yaratmaları yalnız ulusların niteliklerini göstermekle kalmaz, onlara evren bütünü içinde bir "yer", bir "varlık alanı" sağlar. Sesi olmayan bir ulus, bir toplum düşünülemez gibi, sestten kaynaklanan dili, müziği olmayan bir toplum da düşünülemez, varsayılmaz. Müziği oluşturan sesler ulusların gırtlak kimliğini betimleyen, gösteren varlık

belgeleridir. Bundan dolayı uluslar da müzik denen genel gırtlak ürünleriyle tanınabilirler. Ulus demek belli bir müziği olan topluluk demektir, dedik, bu müzik ulusun hangi uygarlık aşamasında olduğunu, gırtlak eğitiminin, ses ürünlerinin hangi verimlilik düzeyinde bulunduğunu gösteren kesin kanıt anlamındadır. Dilini bilmediğiniz, ülkesini, yurttaşlarını görmediğimiz bir ulusu, dinlemişseniz, müziğinden, müziğini yaratan ses değerlerinden tanırırsınız. Bir uygulayıcı ne denli başarılı, ne denli gcl olursa olsun, kendi sesinden, kendi dilinden, kendi grtlağından doğmayan yabancı bir toplumun ürünü olan bir müzik yapıtını, yaratıcısının sesindeki, dilindeki beceri düzeyinde yürürlüğe koyamaz, söyleyemez, çalamaz. Buna yalnız o yapıtın güclüğü, büyüklüğü değil doğduğu ortamın ayrılığı, ses değişikliği, gırtlak yapısı engeldir. Çaðımızın bir sanatçısı *Beethoven*'den yetenekli, gcl olabilir, bu doğanın işidir, buna kimse "olanaksız" diyemez. Ancak, *Beethoven*'in dilini konuşan bir soydaşı bile olsa, onun grtlağından çıkan seslerin sağladığı başarını, bir daha, sağlayamaz. Buna uyęarlık değil doğa engeldir. Onun dili, sesi, grtlağı belli bir eğitimin, yalnız kendine özgü bir eğitimin etkisiyle apayrı bir özellik, apayrı bir kimlik kazanmıştır. Bunu başarabilmek için o sesin, o grtlağın, o ses tellerinin, onlarla ilgili eğitim uygulamalarının varlıkbilim bakımından zdeşini bulmak gerekir ki bu da olacak iş değildir. Yoksa, bu tür başarılarda iş yalnız eğitime, ses güzelliğine, eğitim olanaklarına kalsaydı, elverişli koşullar bulununca sayısız *Bach*'lar *Beethoven*'ler yetişirdi. yknmeyi zgn bir eylem saymıyoruz. Ses, belli bir aşamada, müziğin yapısını kuran başlıca öğe olmakla kalmıyor, kendine en uygun, en elverişli yardımcıları da seçiyor, yetiştiriyor. Başka bir söyleyişle, ses çevresini, evrenini kendi-kuruyor, yurttaşları ile kendisi arasında gerekli yaşama uyumunu sağlamayı başarıyor.

Müzik denince, yalnız evrensel ne kavuşmuş, yaratıcılığın en yüce doruğuna ulaşmış kimseleri düşünmek, anmak doğru değil. Onların ötesinde, "halk" denen yaratıcı büyük, tükenmez bir kaynak daha vardır. Birey gelir geçer, başarının en yüksek

aşamasına ulaşır, en büyük yaratmayı ortaya koyar. Ancak onu geride kalan toplum, o sanatçıyı yetiştiren ortam, şu halk denen güç yaşatabilir. Ulusunun beninsemediği, belleğinde yer vermediği bir ses ne denli güçlü, ne denli yüce olursa olsun yayılma, genişleme, geleceğe kalma olanağı bulamaz. Büyük müzelerin birinde üstün bir yere konur, belli ödeme karşılığında gezicilere gösterilir, hepsi bu işte. Oysa halk denen büyük topluluğun, ulusun tuttuğunu, beğendiğini, gönlünde yaşattığını yönetimlerin en acımasız, en korkuncu, en güçlüsü bile yok edemez. Seslerin en güçlüsünü, en yayılıncısını, en uzununu çıkaran bu halk denen bütündür. Bu bütünün sesi ezgiler, türküler, ağıtlar, övgüler, koçaklamalar, ninniler gibi sayısız ürünün doğduğu kaynaktır. Bu yaratıcı seste uyum, düzen, ölçü bir bütünlük içindedir. Kendince oluşur, kendince gelişir. Yeryüzünde, halkına türkünü şöyle söyle, ezgini-ağıtını böyle düzenle, ninnilerinde şu yolu tut, bütün bu ses ürünlerinde şu kurallara uy, şöyle yap böyle yap diyerek kesin yolu gösteren, öğretmenlik eden, halkına sesini veren kimse gelmemiştir, görülmemiştir. Oysa halkının sesinden, çalgısından yararlanan, sesini halkının sesiyle besleyip geliştiren nice büyük başlar vardır. Halkın bu başarısı sesiyle sözünün uyumundan, yerliğinden, arınmışlığından geliyor. Yeryüzünde başka ulusların halk türkülerini, halk ezgilerini kendininkilerden daha başarılı söyleyecek bir toplum yoktur. Fransız ya da başka bir Avrupa ülkesi halkı türkü söylemede nedenli başarılı, becerikli olursa olsun, Anadolu halkı da Fransız halkıninkileri söyleyemez. Bu olayda, ses ayrılığı yanında evren ayrılığı da vardır, sesin oluşturduğu uyumlu, ölçülü yaşama evreni ayrılığı. Bu olayda sesin doğal bir varlık olduğu, doğal bir varlık olan gövdenin belli bir bölümünden çıktığı, yaşamla bağlantılı bulunduğu gözden uzak tutulmalı. Özellikle müzik yapıtlarında "nota" denen özel belirtim işaretler aracılığıyla sürdürülen öğrenme, yapıtı koruma, başkalarına aktarma bir tür yazıya dayanan olaylardan sayılabilir. Burada "nota" müziğin özel yazısıdır. Sesin niteliklerini, niceliklerini gösteren çok özel bir yazı. Bu "nota" düzeninde sesin hangi iniş-çıkış aşamalarında bulunacağı, süresi

somut bir nesne gibi saklanır. Başarılı bir tabloya bakarak gördüğünü tanıyan, kavrayan kimse gibi "nota"nın dilini bilen kişi de orada saklanan ses iniş - çıkışlarını izler, okuyabilir. İşte sesin yazıya dönüşmesindeki en önemli, en somut başarı budur. Notadan anlamayan bir kimsenin gözünde yanyana duran ince, düzgün çizgiler, çizgilerin üzerinde eğri büğrü, inişli çıkışlı belirtiler, anlamsız, düzensiz nesnelerdir. Oysa becerili bir müzikseverin evreninde, bütün bunlar, insan başarılarının en duyarlı, etkili olanlarından birini, birkaçını saklayan eşsiz bir yapıttır.

**

*

Müzikle yakın ilişkisi, yurttaşlığı olan uygarlık ürünlerinin en çetinlerinden biri "şiiir"dir. Müziğin kullandığı gereçlerden çok gereci gerektiren, başarısını biraz da belli bir geleneğe borçlu olan şiiirin yapısını kuran üç öge vardır: Ses, uyum, ölçü. Bu üçünü kucağında taşıyan varlığa, sesin yazıya dönüşen görüntüsüne "sözcük" ya da "söz" denir. Söz, şiiirde, somut gereçtir, içinde sesi saklayan bir büyüğü kabuktur. Ölçü, sözlerin belli bir doğrultuda uygun adım yürümelerini, çizginin dışına çıkmamalarını gerektirir. Uyum ise uygun adım yürüyen sözlerden çıkan seslerin oluşturduğu eksiksiz, eğrisiz büğrüsüz bütündür. İşte şiiirin ortaya çıkmasını sağlayan bu üç ögedir. Bu üç ögenin de sözde (kelimedede) saklı sesle kaynaşık olduğu anlaşılıyor. Bu durumda şiiir, belli bir konuyu sözlerle dile getiren, belli ölçüye göre işleyen sestir. Şiiir, ses çıkarmadan da, dudak kıpırdatmadan da okunur, gözle de öğrenilir, söylenir yazılı olduğu nesne üzerinde, denebilir. İlk bakışta bu karşı çıkış yerindedir. Ancak biraz eşeleyince altında su biriktiği, göçmek üzere olduğu anlaşılır. Bir müzik yapıtında "nota" neyse, ne denli kendiliğinden konuşmaz, sesini çıkarmaz, yalnız işten anlayanı beklerse, şiiirde de söz öyledir. Sözle sesi ayrı sananlara soralım: sözü oluşturan yazıları (harfleri) tek tek söyleyin, sözü öğelerine (yazılara) ayırın, elinizde kalanı gösterin bakalım. Bu yazıları, sözgelişi şiiiri oluşturan

ş, i, i, r aynı aynı okuyun, söyleyin, duyacağınız anlamsız birer ses, yazıları tek tek yansıtan, andıran birer ses ancak. Oysa bu tek tek sesleri yanyana getirdiğinizde "şiiir" diye bir bütün anlaşıyor, o da bir ses olarak çıkıyor, söze dönüşüyor, söz yazıya geçiriliyor, aktarılıyor.

Çağımız uygarlığı, sesin önemini gösteren, çok ilginç bir araç buldu. Bütün söylenenleri yazıya gereksinme duymadan, bütün incelikleriyle, iniş çıkışlarıyla saklıyor. Bu araca *teyp* diyoruz. İmdi şiirin sözler dizisi olduğunu, sözsüz (yazıya geçen kelimesiz) olamayacağını savunanlara soralım: teypten dinlediğiniz şiir ses miydi, sözcükler mi? Bu sorunun karşılığı açıktır, ancak kendi de biraz güldürücü gibi görünüyor. Oysa, bir olayın yüzyıllar boyunca abartılmasıyla ortaya çıkan bir yazın sorununun ne denli sığ olduğunu gösterme bakımından, acıklıdır, üzücüdür.

Şiir ses olduğuna göre "anlamsız"dır demenin ne yeri var, ne de gereği. Bir yapıtı oluşturan, yapıtta bütünleşen sesin anlamı sanıldığından çok, umulduğundan da derindir. Yeryüzünde hangi müzik yapıtı için "anlamsız" denebilir? Anlam bir varlığın insan bilincinde, belleğinde yarattığı duyarlık, uyardığı belirleyici, kavrayıcı, izlenim değil midir? Odur, öyleyse insan elinden çıkmış bir yaratma ürününe "anlamsız" demek konuya yabancı kalmaktır. Varlık kavramı altında ne varsa anlamlıdır, ancak anlamla vardır. Bundan dolayı ses de bir "anlam varlığı"dır. Şiirin sestten kaynaklanması, belli ölçülere bağlanması, birtakım konuları içermesi bilgi alanında, felsefe ortamında güvenilir bir ürün olduğunu göstermez. Bu bakımdan şiire, özellikle *Eflatun* gibi bilgelerin yaklaşımıyla yorum getirmeye çalışmak mantık kurallarına dayalı bir sonuç çıkarmaya elvermez. Şiir kişinin bir yanını, kişi varlığının bir eylemini dile getirir, işler, konu edinir, ancak us ilkelerine dayanan, duyu verilerinden kalkan düşünülen değil de gözlemle kavranan gerçeği açıklamaya yetmez. Böyle işe girişmek şiirin müzikle bağlantısını kesmek, felsefe ortamına kaymasına çalışmaktır. Bunun, ilkçağda, en başarılı örneğini *Lucretius* verdi. *Demokritos* - *Epikuros* düşüncesini, felsefesini, besbelli

atomculuğu konu edinen, şiir diliyle tutarlı bir biçimde açıklamaya çalışan bu Latin ozanı sorunları şiirleştirmesine karşılık, şiiri ortamının dışına çıkarmıştır. Bu da, felsefeyi şiir diliyle, düşgücüyle bağdaştırmaya çalışan *Eflatun*'un etkisinden olsa gerek.

Şiir, bir insan ürünü olarak, hangi konuyu işlerse işlesin sestten oluşan, bütün öğelerini sesin kurduğu bir varlık olmaktan öteye geçemez. Bunun ne denli gerçek, tutarlı olduğunu anlamak için en çok sevilen bir ozanın, en çok beğenilen dizelerinden birini alıp sözcükleri oluşturan ses öğelerine ayırarak incelemek yeter de artar bile. Ben burada, dize değil de çocukların dilinde yaygın olan, birbirini şaşırtmacaya, anlayış gücünü yoklamaya, sınava çekmeye yarayan bir tekerlemeyi örnek diye aktarayım: *Anastas mum satsana*. Bu tekerlemeyi bir de tersinden, sağdan sola doğru okursak anlamın değişmediğini, *anastas* ile *satsana* sözlerinin birbirinin tersi olduğunu görürüz. *Mum*, sağdan da soldan da *mum* okunur, onda ses değişmesi yok. Oysa *satsana*'yı oluşturan *s-a-t-s-a-n-a* sesleri yer değiştirtince anlam da değişiyor, biri Türkçe *sat* sesi Rumca adın *tas* bölümünü oluşturuyor, öte yandan *tas* da (tek başına) Türkçe bir kabın adıdır. *Anastas / satsana* ikilisi gerçekte birdir, bir sözcük iki nesneyi yansıtır nitelik kazanıyor, bu bir söz oyunudur. Bunun değişik türlerini şiirde bol bol buluruz. Bu tutum ses aktarmalarından kaynaklanır. Sesi gerçek ortamının dışına çıkarınca yeni bir anlam oluşur. Şiirde en çok başvurulan yol da budur.

Bir saçı Leyla'ya bağlandı gönül

dizesinde bütün anlam sesin aktarılışına, ortam değiştirmesine dayanır. Dizenin durumu da bu aktarılan, yer değiştiren sestten geliyor. Türkçede *bağlanmak*'ın gerçek anlamı "bağ" denen nesneyle bir yere, bir ağaca, bir direğe, kolay kolay kopmayan bir nesneye tutunmak, ondan ayrılamaz olmaktır. "Bağ" somut bir varlıktır, iptir, kayıştır, zincirdir, halattır, öyle bir nesnedir. Bağlanmak da o nesnelerden biriyle gerçekleştirilen eylemdir. Oysa ozan "bağlandı gönül" derken apayrı bir olayı dile ge-

tiriyor, bir duyguyu, sevdiği birisinin kendi üzerindeki etkisini anlatmak istiyor. Bunu başarmak için de sözleri gerçeklerinden soyuyor. İlk "gönül" nedir, böyle bir varlık yoktur. Bu sesle oluşan, açığa vurulan nesnedir, bir kavramdır. Türkçe bilmeyen bir kişiye söylendiğinde yalnız ses olarak yansır, onun söz olarak gerçeği de budur. Ozan, "saçı Leylâ'yı andıran bir kadını, kızı sevdim" diyecek, bunu dolaylı söylüyor, "bağ", "bağlanmak" sözlerinin somuttan soyuta kayma kolaylığından yararlanıyor. Bu konu eski Arap halk öykülerinden biri olan *Leylâ ile Mecnûn*'dan alınmıştır. Bütün İslam Doğu yazını bu konuyu işlemiş. Türk ozanı da görmediği, gerçek olup olmadığını düşünmediği bu kadının adını diline dolamış. Gerçekte "Leylâ" yoktur, bir yansımadır, bir sestir. Ozanın başkalarından duyduğu, anlamını bile bilmediği bir ses. "Leylâ" Arapça "gece" anlamına gelen "Leyl"den türemiştir. Arapçada "leylî" yazılır "geceyle ilgili, karanlıkla bağlantılı" demektir. Saçın uzunluğunu, karanlığı sevdiğinden "kara saçlı" yerine "saçı Leylâ" denir. "Gönül" sözü de Türkçe "deri" anlamına gelen "gön" ile "gül" ekinden oluşur, eskiden "köngül, göngül" diye söylenirdi. Sonra ortadaki g sesi düşünce "gönül" oluverdi. "Derinin, gönün altında olan, içte bulunan" karşılığı söylenir, oldukça dolanbaçlı bir anlamı vardır. Şiiri söz oyunlarından, kavram aktarmalarından kurulu bir bütün olarak görenler, görmek isteyenler önemli bir sorunu unutuyorlar. Bir varlık anlayışını bir görüşü içermeyen şiir, ses uyumlarıyla, kavramlarla (boş olanlarla), süslü püslü düş ürünleriyle ne denli donatılırsa donatılsın kulağa tatlı gelen bir ses yığını olmaktan öteye geçemez. Bu yığında ses ancak "ses" olarak vardır, etkindir. Oysa sesin "ses" olarak kaldığı yerde, istenen varlığa dönüşmediği ortamda, yaratıcılığını yitirdiği alanda, insana vereceği bir nesne, tutacağı bir ışık yoktur. O yalın bir doğa varlığıdır ancak.

**

*

Oyun (tiyatro) ses denen gücün somutlaşmasıdır. İnsan ya-

ratmaları arasında elle tutulur, gözle görülür, kulakla duyulur olmasına karşılık somutla soyutu birleştirip yoğuran, sesi devinime dönüştüren en güçlü varlık oyundur. Oyunun içinde "halk oyunları", tiyatro türleri (güldürü, ağlatı) yer alır. Bunlarda sesle devinim belli bir uyum içindedir. Bu uyumda söz-devinim-ölçü değişmeyen, üç gerekli öğedir. Birinin eksikliği düzende bozukluğa, bütünde çözülmeye yolaçar. Büyük bir oyun ürününde bulunması gereken üçüzlü birliğin sağlamlığı, çarpıcılığı onun başarı aşamalarını gösterir. Oyunda etki uyumla, düzenle bağlantılıdır. Özellikle sözsüz oyunlarda (bale türlerinde) sesin bütün yoğunluğuyla devinime dönüşmesi, somut devinimi olarak bize sunulması bu uymun önemini kanıtlar. Sözsüz oyunda, kişiyi etkileme en önemli boyutlardan biri olan ses devinimin örtüsü altına saklanmıştır. Sesin görevini devinim üstlenmiştir. Bunda başarı oranı sesi devinime dönüştürmedeki beceriye bağlıdır. Oyunun yazarı sesle söz dönüşümü, ancak bir tasanı olarak, devnimile bağlaşımlı kılabilir. Oyun uygulanırken hangi devinim uyumunun ağır basacağını pek bilemez. Yazılan yapıtın oyuna dönüştürülmesinde, yazarın birtakım önerileri, dilekleri vardır kuşkusuz, ancak başarı oyuncunun becerisine, yansıtma gücüne, devinimi yeteneğine bağlıdır. Çok iyi yazılmış bir oyun, kötü oyuncunun elinde yıkılıp gidebileceği gibi, çok kötü yazılmış bir oyun da güçlü oyuncunun elinde başarı örneği olabilir.

Oyunda oyuncunun sesiyle eylemler arasında kurulan uyumun ağırlığı, etkisini çoğalttığı gibi anlamını da genişletir. Gözleyici yeni bir olayla, yeni bir insan yaratmasıyla karşı karşıya geldiğini sezer. Oyunda söylenen sözlerin bir insan yaratmasıyla karşı karşıya getiren ona oyunu duyuran, oyunun ortamına girmesini sağlayan sesin niteliğidir. Oyuncunun sesi, oyunda, başlıca etkidir. *Sophokles*'in, *Euripides*'in, özellikle *Aristophanes*'in oyunlarında bütün ağırlık oyuncunun omuzlarına yüklenmiştir. Oyuncunun sesi, sözleri söylerken, gerekli yerlerdeki iniş-çıkışlarla karşısındakileri kendine çeker, gözleyici kendini oyunun karşısında değil de içinde bulur. *Moliere*'in en güçlü oyununu sesin dışında ortaya koyma olanağı

yoktur. *Shakespeare*'in *Hamlet*'i, *Macber*'i, *Kıral Leare*'i ses gücüyle etkisini gösterir. Bunu anlamak için, bu yapıtları bir kez okumak, bir kez de oyunlukta (sahnedeyken) görerek karşılaştırmak gerekir. Oyun, ister güldürsün, ister ağlatı türünden olsun sesin dışında büyük bir etki gücü taşımaz. Sesin etkisi sözden çok mu büyüktür. Bir okuyucuya yıldırım ile ilgili, çok etkili, başarılı bir şiir okutun, bir de yıldırımın, şimşegin gerçek sesini dinletin, sesle söz arasındaki etkinin ayrımını, hangisinin daha güçlü olduğunu anlarsınız. Oyunun başka bir özelliği daha var. Şiir, müzik tek boyutludur. Ya göze, ya kulağa seslenir. Oysa oyun birkaç boyutludur. Göz, kulak, düşünme yeteneği bir bütünlük, bir birlik içinde oyunla karşı karşıya gelir. En etkili oyunların bütün duyulara seslenen, hepsinin ilgisini, duyarlılığını uyandıranlar olduğundan kimse kuşkulanasın. Bir müzik yapıtını tek başınıza çalar dinlerseniz, bir şiiri tek başınıza okursunuz. Ancak bir oyunu tek başınıza ne uygulayabilirsiniz, ne de gözleyebilirsiniz. Müzikte, kişi çalar dinler, burada uygulayanla dinleyen bir kimsenin varlığında, bir kişide birliği ulaşır. Durum şiirde de öyledir. Oysa oyunda, kişi kendi varlığı karşısında başkalarını bulur. Bir müziksever, elinden geliyorsa, *Beethoven*'in, *Mozart*'ın, *Schuber*'in, başka ünlü bir sanatçının bir yapıtını çalabilir. Ancak *Shakespeare*'in *Hamlet*'ini, *Aristophanes*'in *Bulutlar*'ını tek başına oynayamaz, hem oyuncu hem gözleyici olamaz. Burada yapıtın türü yapısı, uygulama olanakları sözkonusudur besbelli. Ne var ki bu olanaklar yapıtın kuruluşuyla olduğu oranda sunulmuşla da ilgilidir. Kimse çıkipta oyunda sesin müzikte olduğu gibi önemi yoktur diyemez. Derse bu iki sanat ürünü arasındaki varlık bağlantısını kavramamış, görememiş demektir.

Oyunu oluşturan öğeler arasında sesin egemenliği çağın uygarlık aşamasıyla bağlantılıdır. Bu bağlantı "çoksesli-tek sesli" orantısıdır. Oyunda, gırtlak yapısının ayrı ayrı değerlendirilmesi, ses ayrımlarının belli ölçülere göre düzene konması pek kolay olmamıştır. Sesin niceliğini matematik ilkelerine uygulayan, sayıları varlığın ilkeleri diye anlayan *Pythagoras* anlayışı ne denli eski, öncül olursa olsun, sesin yapısını kavramak fizik biliminin

gelişmesiyle orantılıdır. Ses, usçu akımın anladığı gibi değildir. Sesin yapısında usun değil doğanın yasaları egemendir. Bundan dolayı oyunun özünü kuranla usun ilkelerini yaratan öğeler, varlıkbilim bakımından özdeş değildir. Sesin, oyundaki etkisini us ölçülerine göre açıklamaya kalkan görüş, us ölçülerinin doğa yasalarından kaynaklandığına inanmıyordu. Usu tanrısal bir veri. insan varlığında "insanüstü" bir nesne, bir "töz" diye anlıyordu. Oysa oyunda ses, us ölçülerine (usçu bilgilerin görüşüne göre) değil, doğa düzenine uyduğu oranda etkisini gösterebiliyor. *Goethe*'nin "*Faust*"unu oyun yerinde topluma sunan başarılı bir oyun yöneticisi, bir oyuncu topluluğu hangi us ilkelerine göre sözleri seslendirebilir? Tanrı *Zeus*'un kuğu kılığına girerek *Leda*'yı döllemesi hangi usçu felsefe çılgınlığıyla açıklanabilir? Bu oyunu görmeye gelenleri kuğunun, *Leda*'nın çıkaracağı uyumlu sesler mi etkiler, yoksa usçuluğun öngördüğü, önerdiği düzene dayalı sesler mi? *Çaykovski*'nin "Kuğu Gölü"nde bayan oyuncuların gövdelerinde somutlaşan, devinime dönüşen ses uyumu mu daha gerçekçi, daha etkilidir yoksa *Descartes*'in algılara dayanan bilgiyi kuşkuyla karşılayan yöntemi mi? Doğanın vermediğini, doğaüstü bir varlığın verdiği sanılan ölçülere dayanarak, doğal göstermeye çalışmak kuğu ile sevişen bir kadının doğurduğu çocuktan bir *Goethe* beklemektir. Oyunda ses, oyuncunun değil, biraz da, çağının sesidir. Çağ sesi hangi uygarlık verilerine göre, hangi bilgi düzeyine göre kavramışsa oyunda görev alan kişi de o başarı ortamındadır. Uygarlık, bir yerde, kişiyi çağın ilerisine iter, oyuncuyu becerisi bakımından geleceğin yurttaşı yapar. Buna kimsenin bir diyeceği olamaz. Hangi sanat türünde olursa olsun çağını aşan bir sesi çağın yargıcı yargılayamaz. Bir *Or-hello*'yu, bir *Macber*'i yazıldığı çağdaki gibi oynayacak kişi çıkamaz demek uygarlığın da, oyun becerisininde özüne aykırı düşer. *Shakespeare*'i çağının ismini almamasına karşın, yaşadığı çağdan çok daha iyi anlayan sesler çıkabilir, çıkmıştır da. *Kant*'ın felsefesinde ileri sürdüklerini geliştiren, *Kant*'ın düşünemedikleri ona düşündüren, söyleten *Yenikantçılar*'dır. Nitekim Eflatun'un bilmediklerini, düşünmediklerini ona bildiren,

düşündüren de *Yenieflatunculur*, şu ünlü *Plotinos*'un izini sürenlerdir. Bu olay küçümsenecek bir nitelikte değildir, uygarlığın, bilimin gelişmesinde beklenilmesi gereken duraklardan biridir. İnsanın başarısı elindeki olanaklarla orantılıdır. Ancak, kimi dönemlerde görüldüğü gibi, var sayımlardan biri yarışı kazanır. Kazancının da en önemlisi, en tutarlısı, bilim koşusunda en başarılısı sayılır, ödülünü alır. Bilime saygısı, sevgisi olan bir aydının da ödül alanı, yarışı kazananı bütün yarışa katılanların etkisiyle başarıya ulaşmış sayması gerekir. Yoksa kimse yarışa girmezse, bilim alanında böyle bir yarış olmazsa, "kazanma" diye bir kavram doğar mı? Uygarlık alanında başı sonu bilinmeyen bir koşu vardır, bu koşu o kimin, ayak sesi en uzağa giderse, kimin ayak izleri çağların tozlarıyla kapanmazsa, o kazanır. Ancak bu "kazanma" bilinçsiz bir kalabalığın oluşması, bilinçsizce yarışı sürdürmesi anlamına gelmez. Yarışı geleceğe doğrudur, geçmişe, geriye yaldırım hızıyla, kara bulutların arasından fırlayarak, çok kısa süreli parlamışlarla eskiye koşma değildir. Sesi ne denli güçlü, uyumlu, etkili olursa olsun yüzünü karşısındakilere değil de oyunluğun (sahnenin) arkasında saklananlara döndüren bir oyuncu çağının insanı sayılamaz. Geleceğe ulaştıramayan bir ses çıktığı gırtlığı yaprıtmaktan başka bir işe yaramaz.

Ses, anlam olarak, belli bir uyum içinde, belli bir boya düzenine göre biçimlenerek somutlaşır, düşünceye yerini verirse, yaratıcısının varlık anlayışını ışık-renk bağlantısıyla topluma sunarsa "resim" olur. "Ressam" denen kişinin elinden çıkan bu uygarlık ürünü çağının felsefesini boyanın, ışığın olanaklarıyla dile getiren bir başarı varlığıdır. Ozanın dilinde söz, müzik uzmanının evreninde ses, bilgenin dilinde varlık sorunu neyse ressamın elinde - fırçasında boya da odur. Dil denen konuşma, öğretilme yeteneğinden, ses adı verilen etki kaynağından yoksun kalan bir kimsenin ressam olduğu görülmemiş, olabileceği düşünülmemiştir. Kör, sağır, dilsiz kimselerin, özel eğitim - öğretim araçları yardımıyla sağladıkları sınırlı başarılar ayrı bir araştırma konusudur, ayrıntıdır. Resmi bir varlık sorununu içerir, yalnız bir nesnenin boya olanaklarıyla başka bir yüzeye ak-

tarılması değildir. Ressam, yapıtı üzerinde çalışırken, ne denli konuya yönelik olursa olsun, kendini karşısına alıp resmini yapmaya koyulduğu varlığa verirse versin, kendi benliğinin sınırları dışına çıkamaz, kendinden uzaklaşamaz. Onda fırça vuruşlarının sayısınca kendine dönüş, kendi benliğiyle, beniyile konuşma eylemi vardır. Onun, düşüncelerini, duygularını, evreni dolduran varlıklara hangi anlayışla baktığını boyayla dile getirdiği, bize sunduğu üründe bulabiliriz, resimden anlama olanağımız varsa, öyle bir algı yeteneği taşıyorsak. Bir ressam ne denli dışadönük olursa olsun, resminde kendini, kendi çevrenini bir bütün olarak verir. Bir şiiri okuduğumuzda yalnız ozanının yaşadığı düşünce evrenini tanımakla kalmayız, çağını, çağının değer anlayışını da öğreniriz. Bir bilgenin yazılarını okuduğumuzda yalnız onun kurduğu, kurmak istediği düşünce dizesinin değil çağının sorunlara bakış biçimini de öğreniriz. Bir bilginin, bilimin hangi gelişim aşamasında bulunduğunu görürüz. Bunlar gibi bir ressamın yapıtlarını incelediğimizde de yaşadığı çağın sanat görüşünü, hangi başarı düzeyinde olduğunu, inanç ortamını, değerler düzenini, hangi değerlerin ön dizide yer aldığını kolayca kavrarız. Resme biraz yakınlığı olan bir kimseye XV. yüzyılda yapılan bir tabloyla XVIII. yüzyılda yapılanı gösterdiğinizde hangisinin hangi çağda yaratıldığını size söylemekte gecikmez. Bunu yapıtın işlenişinden, ışık-gölge düzeninden, konumundan, sıklık-derinlik oranından çıkarmak kolaydır. Dahası var, kullanılan boyanın yapıt üzerindeki egemenliği yaratıcısını ele verir. İyi bir resim eleştiricisinin gözünde *Raffaello* ile *Tiziano*, *Grünnewald* ile *Holbein* ya da *Cranach* en ince özelliklerine değin aydınlığa çıkar. *Rembradt* ile *Ingres*'i *Van Gogh*'la *Mane*'yi, *Klee* ile *Kandinsky*'yi birbirine karıştırma olanağı yoktur. Olaya ister *Wölfflin*'in, ister daha önce gelen *Baumgarten*'in anlayışıyla yaklaşılsın, gözlüğüyle bakılsın durum değişmez. Sanatçı, yapıtında, kimliğini, kişiliğini, içinde yaşadığı sanat evrenini, bu evrene bakışını bütün çıplaklığıyla ortaya koyar. Becerikli bir sanat tarihçisi, gördüğü yapıtının yaratıcısını bil-mese bile, hangi ülkenin ürünü olduğunu, Avrupa'nın hangi ke-

siminden geldiğini anlamakta güçlük çekmez. Bütün bunları ortaya koyan, inceleyiciye bu beceriyi kazandıran sanatçının yapıtına yansıttığı kişiliği, duygu yapısı, varlıklara bakış biçirni, inanç açısıdır.

Resim de bilim gibi çağın uygarlık aşamalarıyla bağlantılıdır. Başarılarda çağların katkıları, etkileri büyüktür. Bilimleri buluşlarıyla, görüşleri ile, bilge düşünceleriyle çağını aşar, geleceğe uzanır. Ancak, yaşadığı çağın uygarlık olanaklarının bittiği yerde durur. Olanaklarla başarılar yanyana, elele yürür. Söz gelişi büyük gözlem araçlarının yapılamadığı bir çağda gökbilgininden olanakların ötesinde bir gözlem beklenemez. Tıpla ilgili duyarlı, gelişmiş araçların ortaya konamadığı bir dönemde canlılar üzerinde, varolan olanakların ilerisinde bir başarı sağlanamaz. Resimde de durum böyledir. XIX. yüzyıl ortalarında yaşamış bir ressamın yapıtında görülen boyutları *Giotta*'da bulma, arama olanağı yoktur. Aradaki çağ uzaklığı sonradan gelene daha büyük olanaklar sağlamış, daha çok bilgi vermiş, görünmeyeni görme becerisi kazandırmıştır. *Dante*'nin şiirinde görülen inanç eğilimin *Giotta*'da, çağdaşlarında görmek kolaydır, başka türlü de olmazdı. Ozanın söze dönüşen sesle yaptığını, ressam boyaya, ışık - gölge bağlantısına çevirerek ortaya koydu. *Dante* ile *Giotta* özdeş bir inanç evreninin, varlık anlayışının yurttaşlarıdır. Biri neyse öteki de odur, kendi alanında. Yaşadıkları çağ ne birinin sözünü, ne de ötekinin boyasını değiştirebilirdi. Hangi çağın ürünü olursa olsun bir Çin işiyle bir Arap işini, bir Hind başarısıyla bir İtalyan başarısını ayırdetmek, gerekli yerine koymak güç değildir. Bunu en soyut düşünce ürünlerinde bile yapabiliriz. Çin felsefesini Yunan felsefesinden, Hind inancını Latin inancından ayırmak için büyük bilgin, büyük uzman olma gereği yoktur, konuya biraz yaklaşmak yeterlidir.

Sanat türlerinin kend özelliklerine göre varlık ortamları vardır. Bu ortamları, karşılıklı olarak, değiştirme olanağı yoktur. Şiirin yerine resmi, müziğin yerine yontuyu, oyunun yerine oymacılığı, örgünün yerine yapıcılığı (mimarlığı) koyamayız. Bundan dolayı çok başarılı çorap ören, ince iş işleyen (nakış

işleyen) bir kimseden becerikli bir tapınak yapımı beklenemez. Oysa, bütün bu başarıların dilden, dilin sesteki kaynaklandığı biliniyor. Gırtlaktan çıkan yalın bir ses değişse dönüşse, birike birike söze, söz bilgiye, bilgi başarıya, başarı becerikliliğe, beceriklilik üzerine varıyor.

**

*

Yontu, kabartma, işleme gibi yaratma ürünleriyle söze dönüşen ses arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığı ilk bakışta kolayca anlaşılamaz. Bu ürünlerin somut biçimleri, belli bir uzamı bütün boyutlarıyla doldurmaları araştırmacıyı duraksatabilir. Ancak, bütün yaratma ürünlerinin (sanat varlıklarının) belli bir becerikliliği, belli bir olgunluk düzeyine ulaşmayı gerektirdiği düşünülürse, bu olanakların da ancak etkinle sağlanabileceği gözönüne getirilirse durum aydınlığa kavuşur. Mermeri, büyük kayaları, taşları oyarak, yontarak, işleyerek yapıta çevirmek büyük emek isteyen, çalışmayı gerektiren bir eylemdir, kaynağını bilinçte, istençte bulan özlü bir çabadır. Kişinin böyle bir çaba tüketimini göze alarak işe koyulması bir ereğe yönelmenin, bir yetiştirme olgunlaşma, beceri kazanma atılımının doğal sonucudur. Bu da öğrenmeye, bilgi bakımından önemli bir birikim edinmeye dayanır. Bilgi edinme ya görerek, ya okuyarak, ya yetkili bir kimseden, bir sanatçıdan dinleyerek sağlanan bir başarıdır, algıya, duyu verilerine bağlıdır. Bunların bir teki bile sessiz - sözsüz olamaz. Sağır - dilsiz bir kimsenin ustasından görerek iyi bir yontucu, işlemeci, oymacı, kabartmacı olmasını engelleyecek bir güç yoktur. Görmek de öğrenmektir, belli bir uğraş alanında yetiştirmeyi sağlayan duyu olanağıdır. Sessiz oyunda (balede) olduğu gibi, uygulama girişimi, çabası konuşmayı, başakalarıyla kulak verilerine dayanarak anlaşmayı gerektirmez. Bunu sağır - dilsiz, ya da anadan doğma gözü görmeyen ozanların, yazarların, çalgıcıların başarılarından öğrenmek kolaydır. *Homeros'un*, ünlü Arap ozanı *Marrî'nin* kör oldukları söylenir. Körlükleri büyük birer ozan olmalarını, başarı sağlamalarını engelleyememiştir.

Beethoven'in en başarılı yapıtlarını sağır olduktan sonra yarattığı söylenir. Ünlü Roma söylevci *Cicero*'nun dilindeki tutukluluğu, konuşma bozukluğunu ağzına çakıl taşları dolurarak giderdiği yazılı kimi kaynaklarda. Bu olaylar bize, bütün yaratma alanlarında, dilin bülbül gibi söylenmesinin pek de gerekmediğini göstermektedir. Öyleyse, yontunun, benzerlerinin de ortaya konmasında sesin söze dönüştüğü gibi başka bir üründe biçimlenmesini önleyecek bir engel aramak gereksizdir. Ressamın elinde boyaya dönüşen ses-söz bağlantısı, yontucunun elinde de oyluma dönüşebilir. İşte yontunun yaratılmasını sağlayan olanak da budur.

Elimizde bulunan en eski uygarlık ürünlerinin incelenmesinden alınan sonuca göre, sanatın kaynağında inanç varlıklarının etkili olduğu gerçektir. İnanç bir dil varlığıdır, sanat ürünün ortaya konmasında sağladığı olanak sesle, sözle bağlantılıdır. Bundan dolayı yontuda, kaya kabartmalarında, oyma işlerinde, öteki oylumlu uygarlık ürünlerinde dilin gücü gönnezlikten gclinemez. Bunun en somut örneği de İlkçağdan günümüze kalan tapınaklardır. Gerek eskiçağda, gerekse ilkçağlarda inançlardan kaynaklanmayan bir sanat ürünü bulma kolay değildir. Durum ortaçağ boyunca da, Rönesans döneminde de böyledir. *Leonardo*'nun, *Raffaello*'nun, *Michel Angelo*'nun, bütün çağdaşlarının, daha öncekilerin en başarılı, en ünlü yapıtları din konularını işleyenlerdir. Din de bir dil varlığı olduğuna göre, onun etkisiyle yapılan ne varsa, dilin sağladığı olanaklarla oluşmuştur besbelli.

Anadolu'da bulunan, Hititlerden, Urartulardan, onlardan önceki Anadolu insanlarından kalan yontular arasında tanınlar, tanınçalar büyük bir sayıya ulaşır. Özellikle Ana Tanınça (*Kubaba-Kübele*) yontuları İ.Ö. 6000 yıllarının bile ötesine gider. Bu kutsal varlıklarla ilgili hayvanların da (özellikle arslan) pek çok yontusu vardır. Bu ürünler soyut bir sanat kaygısıyla değil, özlu bir inanç etkisiyle yapılmıştır. Bu etkiyi yaratan da dildir, söze dönüşen doğal sestir. Durum İran, Sümer, Hind, Çin, Babil, Asur, Mısır uluslarında da böyledir. Yunan, Roma, Fenike, toplumlarında da. Bu gerçeği kavramak için müzelelerde

sergilenen yontuları, kabartmaları, oymaları alıcı gözle incelemek yeterlidir. Yontunun taş, maden olması dil varlığı, inanç ürünü olmasını engellemez.

Eskiçağ, İlkçağ uygarlık ürünlerinin yaratılmasında, korunmasında inanç - ses - söz üçlüsünün oluşturduğu bir birlik, bir bütünlük vardır. İşte sanat yapıtının anlaşılmasında, açıklanışında tek geçerli dayanak bu üçlü bütündür. Bu üçlü bütünü bir yana atarak, yoksayarak sanat yapıtına yaklaşma olanağı bulamayız. İnsan sanatçı olmasa bile bu üçlünün etkisi dışında kalmaz, yaşayamaz. Kendi içine kapalı kalmaya, toplumdan uzaklaşmayı sevenlerde bile bu etkinin egemenliği sürer gider.

Yalnız yontu türünden olan uygarlık ürünlerinde değil, günlük gereksinimleri düzenleyen etkenler bile inançların boyunduruğu altındaydı eskiçağda, ilkçağda. Bu değişmeyen, geçmişten geleceğe uzayıp giden bir yaşama koşuludur. Ne birey, ne de toplum onun dışına çıkabilir.

**

*

İnanç, kaynağını doğada bulan, doğa olaylarının etkisiyle biçimlenen bir davranış ögesidir. Onun da kaynağı sestir, sözdür. İnanç, sanıldığı gibi, yalın bir kurum değil, oldukça karmaşıktır, insan yaşayışının bütün girinti çıkıntılarna egemen olmadan geçerlik kazanamaz. Bütün toplum kurumlarını, bireylerin özel yaşama koşullarını, çevrenini denetimi altına alır. Özellikle eskiçağda, ilkçağda yeryüzünde tanrılardan, tanrıçalardan geçilmezdi. Sular, karalar, gökler bu kutsal varlıklarla doluydu. Bu nedenle kişinin gizli, açık bütün eylemleri tanrıların gözünden kaçmaz, denetiminden kurtulamazdı. İçilen suda, yenen ekmekte, solunan yelde, doğan güneşte, parlayan yıldızlarda, ışıyan ayda, sözün kısası varlık kavramı altında toplanan bütün nesnelerde tanrılar, tanrıçalar vardı. Kişi bu kutsal varlıklar kalabalığı içinde, bütün davranışlarını onların gösterdikleri ilkelere göre düzenleme gereğindeydi. Bu yüzden inançdışı kalma olanağı yoktu. İşte eskiçağda, ilkçağda kişi elinden çıkan bütün ürünlerin inançlardan kaynaklanmalarının

genel nedeni budur. Yukarda, bütün kişi başarılarını dil varlıklarıyla açıklarken, sestten doğan sözün önemini belirtmiştik. İnanç denen varlık da bu kaynaktan beslenir. Bu kaynak dışında kişinin evreninde ikinci güçlü bir etken aramak boşunadır.

Doğa ile karşı karşıya gelmeyen bir varlığın, doğa karşısında bir soru sorma yeteneği bulunmayan, yarattığı inancı yoktur. Bundan dolayı diriler arasında inanan tek varlık insandır. İnsan "bir inanç varlığı"dır. İnanç ise kendi özü dışında bir varlığın gücünü, etkisini gerekli kılar. Kişi, kendisini etkilemeyen, ürkütmeyen bir varlık karşısında inançsızdır, sessizdir, ona bir söyleyeceği, ondan bir dinleyeceği de yoktur. Öte yandan, bilinçli bir varlığın inancı olmamasına karşın, bütün inançlar bilincin intencin denetimi altında değildir. Özellikle usla inanç anlaşılamaz. Kişi, inançlarının usla bağlantılı olduğunu söyleyebilir, ancak bunu söylerken kendi kendini kandırır. *Sokrates*'in öğrenim görmemiş, bilimsel bir eğitimden geçmemiş, gelişi güzel bir yurttaşa, bir köleye andırma yoluyla geometri sorunlarını çözdürmesi gibi, kişi de bütün inançlarının us ilkelerine dayandığını ileri sürebilir. İncin en korkulusu, kişiyi kendi kendine inandıranıdır. Kişi, önce inanılmazı inanılır yaparak kanıt diye ileri sürer, sonra bütün sorularını onun çevresinde dolaştırır. *Descartes*'in "düşünüyorum öyleyse varım" demesi gibi bir çıkmaza girer. Oysa, kişinin düşünebilmesi için önceden varolması, kendi varlığının düşünme eylemiyle bağlantılı olduğunu, ancak düşünmenin bir ilkesi değil varolanın eylemi olabileceğini kavraması gerekir. "İnsan düşünen bir varlıktır" denebilir de ancak düşünen varolabilir denemez. İnsan inanan bir varlıktır, ancak inanmak insanı vareden bir temel ilke değildir. Hangi nitelikte olursa olsun, düşünmek insanın başarılarından, "insan" olduktan sonra gerçekleştirdiği eylemlerden biri, bir bakıma en yücesidir. Somut bir nesnenin varlığını soyut bir kavramla kanıtlamaya kalkmak, tek tanrıci dinlerin "önce tin vardı, sonra gövde yaratıldı, tin gövdeye girdi, gövde dirildi, kişi oldu" biçimindeki ayakları yerden kesilmiş açıklamasının sonucudur.

Kişıyi. Önce tin denen bir nesnenin, bilinmeyen, görülmeyen bir nesnenin, varlığına inandıracaksın, sonra dönüp dolaşıp bu nesneyle insan varlığını açıklayacaksın. Yaşamı süresince deniz görmemiş, kalkanbalığının ne olduğunu bilmeyen bir kimseyi deniz kıyısına götüreceksin, ona kalkanbalığını timsah diye anlatacaksın, daha sonra Nil'in kıyısına ulaştırıp timsahı göstereceksin, işte önce gördüğün burada böyledir diyeceksin. Böyle koşullandırılmış bir kimsenin belleğinde timsahla kalkanı ayırma olanağı doğar mı? Olmayanı olur göstereceksin, karşındakini buna inandıracaksın, sonra dönüp olmayanla gerçek bir varlığı açıklama, anlatma deneylerine girişeceksin. Bu yöntemle bilimsel, us ilkelerine dayalı, olumlu bir sonuca varma, bir varlığı kavrama olanağı yoktur. İşte, en köklü, en sökülüp atılmaz sandığımız inançların oluşması, kişiyi egemenlik altına alması böyledir. Bilim verilerini ve doğa olaylarına, us ilkelerine ters düşen bir benimseyiş inanç olabilir, ancak sorunların en sığını bile çözmeye yetmez.

İnançları us ilkelerine, bilinç verilerine dayandırmadan, oldukları gibi bırakmak kişinin yararınadır. Usa, doğaya, deneye ters düşen, belleğe yerleşmiş, söze dönüşmemiş bir inanç yalnız yıkım getirir, gerçekleri kavramayı önler. *Reichenbach*'ın "idealist - rasyonalist" felseye karşı giriştiği ağır eleştirinin nedeni budur. Olmayanı, varsayılanı gerçek bineктаşı yaparak evrenin dışına taşan, gerçek varlıkları bu yolla açıklamaya girişen bir felsefeye bütün gücüyle karşı çıkan, bu tür görüşleri savunan bilgeleri (özellikle *Eflatun*, *Descartes*, *Kant* gibi usçuları) acımasız bir dille eleştiren *Reichenbach* kendi ölçülerine göre gerekeni yapmıştır (Bk. H. Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev. Cemal Yıldırım, 1981, s. 14-41). Yaratıcı atılımın en büyük engeli, sorunları varlık koşullarına değil de inançlaştırılmış düşüncelere göre çözümleme girişimidir. Bu tür girişim benimsenip bir felsefe dizgesi niteliği kazandı mı etkisinden kurtulmak kolay değildir. Gözleri karanlığa alışmış bir yarasayı kuşluk aydınlığında uçurma olanağı pek yoktur.

İnançların kimi alanlarda başarılı sonuçlar verdiği, sa-

natçıyı yönlendirdiği doğrudur, bunu resmi anlatırken, söylemiştik. Ancak, inanç katılaşma eğilimi gösterip "değişmezlik" kazanarak bir dizge kılığına girmeye başlarsa bütün kapılar gelişmenin yüzüne kapandı demektir. Bu durumda yaratıcı atılım kendi çevresinde dönmeye başlar. Ancak, önemli olan dönmek değil ilerlemektir. Ortaçağ bu tutumun sayısız örneğini vermiştir. İşine geldiğinden resmi, yontuyu, mimarlığı tutan kilise deney bilimlerine, deneyci felsefeye karşı Haçlı orduları düzenleyip savaş açmaktan geri kalmamıştır. Oysa, onun koruduğu sanat türlerini o gelişim aşamasına ulaştıran uygarlığın yaratıcısı kilise değildi, kiliseye ayakta durma olanağı sağlayan taşıdığı açık yürekli uygarlıktı. Bu olumsuz, çelişik davranış kişinin kendi kendini yemesidir.

SESİN SÖZE DÖNÜŞMESİ

Ses, gırtlaktan çıktığına göre, yalnız kişiye özgü değildir, diri sayılan varlıkların büyük bir bölümünde, ağız yapılarının biçimine uygun olarak, vardır. Kişiden başka varlıklarda, dirinin davranışı gözönünde tutularak, sese ad verilir. Kuşlarda *ötme*, yılanlarda *ıslık*, kurtta *uluma*, kedide *miyavlama*, köpekte *havlama*, öküzde *böğürme*, koyunda - kuzuda *meleme*, arslanda *kükreme*, kurbağada *vakvak*, tavukta *gıdıklama*, atta *kişneme*, eşekte *anırma*, arıda *vızıldama*, gene kuşlarda *cıvıltı* gibi biçime dayalı nitelemeler sesi dilegetirir. Öteki doğa varlıklarında da ses olayı niteleyici yapıdadır. Şimşeğin *çakması*, göğün *gürlemesi*, ırmığın, yüksekten dökülen suyun *çağlaması* birer sestir. Bu sesler doğa olaylarını yansıtan, bu olaylardan çıkan sesleri nitelleyen öykünmelerdir besbelli. Bir kurt ulurken çıkardığı *uuuu* diye başlayıp sürdürdüğü kurt ulumalarını duyanlar bilir. Köpeğin çıkardığı sesin *hav* diye başladığını, kedinin *miyav* sesiyle kendini yansıttığını bilmeyen, duymayan yoktur. Bilinmeyen bir dönemde doğa varlıklarından birer ses olarak çıkan, birer olayın doğuşunu yansıtan bu ses topluluklarının hangi aşamalarından geçerek dillerde birer kesin anlam kazandığını araştırmak ne denli ilginçse de kesin bir sonuca varma, sözlerin tarihçesini çıkarma olanağı azdır. Özellikle yazıyı çok sonraları, başkalarından öğrenerek, aktararak kullanan uluslarda sözlerin tarihçesini bulma, kesinleştirme olacak iş değildir. Böyle bir çalışmada varılacak sonucun büyük

bir bölümü varsayımlarla donanmış, pekiştirilmiş olmaktan öteye geçmez. Yeryüzünde konuşulan diller arasında, ilk seslerini, ilk insanın ağzından hangi niteliklerle çıktığını gösterebilecek güvenilir bir kanıt bulamayız. Yapılacak iş elde bulunanla yetinmek, elde bulunanın yapısını, bilinebilen gelişim aşamalarını, değişme duraklarını görmeye çalışmaktır.

Doğadan çıkan sesler kişiye yansımaları değişmeyen bir akış içindedir. kulağa gelişiyse oluşumu arasında önemli bir başkalaşma yoktur. Bütün değişiklik, başkalaşma kulağa gelen doğal sesin bir öykünme, özenme sonucu gırtlaktan çıkarken, gırtlak yapısına, ağzın dudakların, ağızdaki dilin oynayışına göre, aldığı biçimdedir. Kişi gırtlak doğadan alınanı yansıtırken kendi yapısına, kendi kuruluş düzenine uydurmadan edemez. Gırtlak yansıttığı doğal sesin niteliğiyle gırtlak yapısı uyum içindedir. Gırtlak, bu eylemde, doğadan gelen sesleri yansıtıcıdır, aktarıcıdır. Bu aktarma, yansıtma eyleminde gırtlakın sese katkısı yapısının niteliğine bağlıdır. Dilbilimcilerin söylediklerine göre Çin dilinde *r* sesi yoktur. Bundan dolayı Çin insanının sözlüğünde *r* boşluktur, doğadan gelen sesleri yansıtmada, bu seslere öykünmede *r* dışta bırakılır. Buna karşılık Çin insanı da yukarıda sıralanan sesleri, kendi gırtlakına göre, yansıtır, onlara kendince bir karşılık bulur. Kimse çıkıp Çin dilinde ulumak, vızıldanmak, gürelemek, miyavlama, kükremek, çakmak anlamı içeren sözler yoktur diyemez, derse bile Çin sözlükleri onu yalanlar. Durum öteki dillerde de böyledir. Konuşulan bir dilin gırtlaktan başka kaynağı, ses yuvası olmadığına göre dil gırtlakla başlar Jemekten başka çıkar yol yoktur. İmdi, dilin başlamasında gırtlak yaratıcı, yoktan varedici mi, yalnız bir yansıtıcı mı olduğu sorusu çıkıyor karşımıza. Gırtlak yaratıcı, yoktan varedici olduğunu söylemek doğada bulunmayan, doğal varlıklardan olaylardan yansımayan bir sesin bilinmesine, bulunmasına bağlıdır. Böyle bir ses var mı? Bu soruya şimdilik olumsuz karşılık verme gereğindedir. En soyut kavramların bile kökenine varıldığında bir doğa varlığıyla karşılaşırız. Sözel geliş Batı Uygarlığının ana-kavranlarından biri olan *ide* sözü başlangıçta bambaşka bir

anlam taşıyordu, bugünkü anlamıyla en küçük ilgisi bulunmayan, bir anlam. Sözü kökü Hind-Avrupa dillerine dayanıyor. Sanskritçe "bilmek", "görmek" anlamına gelen, "göz"e bağlanan, ondan kaynaklanan *vêda* Yunan dilinde gene "görmek" karşılığı *idein* oluyor, çağlar geçiyor söz yeni yeni anlamlar kazanarak kaynağından, doğal yatağından uzaklaşıyor, bilge *Eflatun*'un dilinde *aideta* (ide) biçimine girerek soyutun soyutu bir giysiye bürünüyor. Görünür, görülen bir nesneyken bütün varlık türlerinin "görünmeyen" en yüce, en olgun, tanrısal, göksel *örneği* oluveriyor. Sonra bu sözden yüzlercesi türetiliyor. Öte yandan ünlü *ratio* sözünün Latince *reor*'dan gelişi de ilginçtir. *Reor* sözü Latin dilinde "saymak", "dizmek", "sıralamak" gibi anlamlara gelir, oysa Batı dillerinde *us* karşılığıdır, somut bir olayı anlatırken soyut bir varlığın adı oluverdi. Türkçemizde geçen *akıl* sözünün de "devenin ayağına bağlanan *köstek*" anlamında Arapça *akl*'dan türediği biliniyor.

İmdi bu örnekleri çoğaltmanın gereği yok, önemli olan bunların bir de söyleniş biçimleridir, gırtlaktan çıkışlarıdır. Türkçemizde "akıl" sözünün söylenişi Türk gırtlığına göredir, dudaklarıdır. Oysa Arap bunu boğazdan, gırtlığın derinlerinden çıkarır, bizim söylediğimizi pek anlamaz bile. Birkaç yıl önce, İstanbul Belediye sarayı önünden geçerken bir Arapla karşılaşmıştım. Şehzade Camii'nin karşısında çöpler koku saçıyordu. Arap şöyle bir baktı, ben de "pis, kirli, kötü" anlamında Arapça "mülevves" dedim, Arap yüzüme baktı, ne diyorsun der gibiydi. Sözü yineledim, biraz duraladıktan sonra, "haa al-mulavvas" dedi. Bizim "mülevves" dediğimizi Arapça olmasına karşılık, gırtlığımızı uydurarak söylediğimizi, Arap kendi gırtlığına göre seslendiriyordu. Demek gırtlığın seslendirmesi sözün anlaşılıp anlaşılmamasını sağlıyor, etkisi öylesine ağır. Bu örnekleri, bize, dilin bir gırtlak sorununu içerdiğini gösteriyor. Bu konuşulan dildir kuşkusuz, doğal öge olan dil yeteneği değil. Ancak, konuşulan dilin, bir yerde doğal bir gövde ögesi olan gırtlığa dayandığı, sesin söze dönüşürken son sözü gırtlığın söylediği bütün açıklığıyla anlaşılıyor.

Ses, sözden önce vardır, söz sesin belli bir ölçüğe dö-

külmesi, belirli kurallara göre biçimlenmesidir. Bu belirli kurallar da gırtlığın doğal yapısını ilgilendirir. Canlı, cansız varlıklardan çıkan birtakım doğal sesler insanın gırtlığından geçerek, ses tellerinin ağından süzülerek yeni bir biçim kazanıyor. Bunun doğal bir sonucu olarak *miyavlamak* sözü, eylemi oluyor. Bu söz, bu eylem daha sonra bir kavram, soyut bir söz oluveriyor. "Miyavlamak" derken yalnız kedinin çıkardığı sesi değil, insanın ona benzeyen bir sesini, bir konuşmasını, sesle dile gelen bir davranışını anlıyoruz. Gereğinde bir kimseye "ne miyavlayıp duruyorsun", "dır dır etme", "ulumayı bırak" gibi yeric, aşağılayıcı sözler söylerken ne kediye, ne kurdu, ne de başka bir varlığı düşünüyoruz. Seslendiğimiz yalnız karşımızda duran bir insandır. Türkçe *miyavlamak* derken, doğaya öykünümlük çıkan bu sesin kediye özgü oluşunu düşünmeyiz boyuna. Üstelik bu söz yalnız Türkçede yoktur, bir Alman da, kendi gırtlığının ses düzenine göre bunu söyler, ancak miauen derki düpedüz *miyavlamak* karşılığıdır. Demek doğal bir ses sözcüğe dönüşürken, onu söyleyenin gırtlığına göre biçimleniyor. Bütün Batı dillerinde geçen genellikle, ilkel, uğarlaşmış anlamında söylenen *barbar* sözü ilginçtir. Bu sözün kökenini araştırdığımızda eski Mısır diliyle, *Kopt* diliyle karşılaşırız. *Kopt* dilinde yabancıya, dili, ne söylediği anlaşılmadığından *barbar* denir. Bu mırıltıdan, *bırbır* edip durmak, anlaşılmayan sözler söylemek anlamındadır, doğa seslerine özenmedir, öykünmedir. Daha sonra Grekçeye, Latinceye, son dönemlerde de Türkçe'ye geçmiştir. Bugün eski anlamıyla olan bağlantısı kopmuştur bir doğal yansımayı değil, bir durumu, bir niteliği dile getirir. Türkçede *vırvır*, *varvara*, *farfara* gibi öykünlük doğal sesler de bu *barbar-bırbır* sözüyle ilgilidir. Sözel gelişimi Türkçede kediye çağırırken söylenen *pisi pisi*'nin Alman dilinde karşılığı *ps ps* biçimindedir, öteki dillerde de öyle. Oysa *pisi* sözü, şimdi, başka bir anlamda, "kedi" karşılığı da söylenmektedir. Türk'ün gırtlığından *pisi pisi* biçiminde çıkan ses Almanıkinde *ps ps* olarak doğuyor. Gene Türkçede tavukların sesini yansıtan *gıdaklamak*, *gıdakanmak*'ın Almanca karşılığı *geckern*'dir. Bu sözde *gıdak/gack* bağlantısı açıktır,

gırtlak değişikliğinden dolayıdır. Farsçada *gıdaklama*'nın karşılığı *gad gad kerd*en biçimindedir. Burada *kerden* yardımcı eylem (fiil)dir, kök *gadgad*'dır. İmdi *gıdak / gack / gad* köklerinin özdeşliği açık, değişik yalnız gırtlaktan çıkıştadır. Türk *miyavlamak*, Alman *miauen*, Fransız *miauler*, İngiliz *miaow*, İspanyol *maullar*, İranlı *miyev miyev*, İtalyan *miagolare* derken değişen sözün yapısı değil, gırtlakın çıkardığı sestir. Söz doğal bir varlık olan kedinin sesine öykünmeden doğmuştur. Oysa, konuşma dilinde bağımsız bir sözdür artık, yukarda da söylendiği gibi bu sözü yalnız kedi için söylemiyoruz.

şimdi bu *miyav* kökünden kalkarak başka kavramların gırtlak - ses bağlantısıyla söze dönuştüğünü gösterir örnekler verelim. Dilimizde *kışkırtmak* diye bir eylemi dile getiren söz vardır. Bunun *kış* kökünden doğduğu, birtakım ekler alarak yeni bir anlam kazandığı biliniyor. Biz konuşurken *kışkırtmak* sözünü kullandığımızda bunun kökenini araştırmayız, araştırsak bile sözden anladığımız anlamla kök arasında bir bağlantı yoktur, kurmayı da düşünmeyiz. Oysa doğada *kış* diye bir anlam değil, bir ses vardır. Bu ses gırtlaktan çıkınca köküyle çelişen bir anlam kazanarak söze dönuşüyor. *Oy* gırtlaktan çıkan doğal bir sestir. Bu ses birtakım ekler alarak *oyun, oynamak, oyuncak, oynak* gibi sözlerin türemesine yarıyor. Oysa yalnız *oy* kökünü aldığımızda bunun öykünmeli bir anlamının bulunmadığını, bir olay karşısında çıkarılan bir sestem öteye geçmediğini anlarız. *Ör* de bir sestir gerçekte, kökenini bilsek bile ses olmadığını ileri süremeyiz. Bundan da *örmek, ötüş, ötük, öten, örtürmek* türünden birçok söz yaratırız. Başlangıçta kısa bir ses olan *ör* yeni kavramlara, deyimlere kaynaklık ediyor. *Es* bir sestir, ondan türetilen *esmek, esinti, esen, esenlik, eski, esiş* bg. birer kavramdır, sözdür. *Üş* (üşenmek, üşüşmek, üşümek, üşütme) sesinin, daha önceleri gibi ekler yardımıyla söze dönuştüğü, kökün ses olarak değişmediği, bir anlamda taşımadığı açıktır. Demek dilde söze anlam kazandıran daha çok, eklerdir. Bu sesin söze dönuşmesi, başka dillerde sözün yapısını etkiler, sözköku değişir. Genellikle Hind-Avrupa dillerinde, Arap dilinde durum böyledir. Dilcilerin *bükünlü* de-

dikleri dillerde sözköklerinin değişimi genel bir kuraldır. Bu dillerde sözün anlamını bulabilmek için kökü bilmek, değişerek aldığı biçimleri kavramak, çekimlerini öğrenmek gerekir. Söz-gelişi Arapça *hiss* sözünü bilmeyen bir kimsenin *mütehassis*'i anlaması güçtür, ondan yeni türetmeler yapamaz. Almanca *stehen* (ayakta tutmak, Latince *stare*'den sözünü bilmeyen bir dilci *Stadt* (il), *Staat* (devlet) kavramlarının kökenini bulamaz. Yunanca - Latince *lego*'nun (toplamak) ne olduğunu bilmeyen bir batı aydınının belleğinde *college* (kolej), *collection* ile özdeşlerinin anlamı büyüktür. Latince *dicere* (söylemek), *videre* (görmek) sözlerinin anlamlarına yabancı kalan bir kimsenin *dic-tateur*'ü, *dictionnaire*'i, *vision*'ü, *visionnaire*'i, *visite*'i yeterince bilebileceği düşünülemez.

Yukardaki örnekleri istediğimizce çoğaltabilir, konuşulan dillerin kökenlerine inecek bir çalışmayla, hepsine uygulayabiliriz, yetkimiz olursa. Karşımıza çıkacak tek gerçek sözköklerinin aldıkları eklerle değiştikleri, bükülüp yeni kavramların türetilmesinde kullanıldıklarıdır. Bunda da yalnız sesin egemen olduğunu, anlamsız bir sesle başlayan sözün bu eklerle, bu hükünlü işlemle yeni bir biçime girerek anlam kazandığını görüyoruz. Ses, kendi bütünlüğü içinde, anlamlıdır. Ancak onun anlamı sesi "ses" yapmasına yarar, sesi biçimlendirir. Bu ses, söze dönüşürken, kök anlamından uzaklaşır, başka bir varlık ortamına girer. Bu ortamda ses kendi sınırları içinde değil, dışındadır. Ona bir "ses" diye bakma, onu öyle anlama olanağı yoktur. Ses gırtlaktan çıkarken bilinen, sözlüğe giren bir söze dönüşür, yeni bir evrenin yurtaşı olur. Bu yeni evrende başlayan yurttaşlık bulunduğu ortamın, toplumun damgasını taşır. Bu damgayı bilmeyenlerin gözünde sözcük bir ses olarak kalır. Anlaşılmayan, bilinmeyen, gerçek yerine konulamayan bir ses. Bu olayı, bilmediğimiz bir dili konuşanlarla karşılaştığımızda çok iyi görür, yaşarız. Bilinmeyen bir dilin sözleri değişik birer ses birikimi olmaktan öteye geçemez. İşte, yukarda yazılan, *barbar* sözü bu alanda geçerlidir. Bu alanda bilinmeyen bütün sözler birer *bırbır*, birer *barbar*'dır. Nitekim yabancı dil bilmeyen halkımız, yabancı dili

konuşanlarla karşılaşınca, onların konuşmalarını *fan fin* diye niteler. Bu *fan fin* birer sestir, konuşanın durumunu yansıtan, konuşulanı anlamayanın kulağında çınlayan bir ses. Burada *fan fin* ile *barbar, birbir* özdeştir. Sese sesle, anlaşılmayana anlaşılmayanla karşılık vermedir.

Bu açıklamadan sonra yeniden Çin diline dönelim. Elimizde bulunan kaynaklara göre Çin dilinde *r* sesi yoktur. Peki Çin insanının gırtlığı bu *r* sesini hangi doğal yapıya uyarak çıkaramıyor? Çin insanının gövde yapısını, gırtlak düzenini, bunu bir "insan" olarak biçimlendiren öğeleri incelediğimizde *r* sesini çıkaranlarla karşılaştırdığımızda, bir eksiklik görülür mü? Çin insanının gırtlığı ile Avrupa insanının gırtlığı arasında, ses tellerin kuruluşunda bir başkalık var mıdır? Bu sorulara, çağdaş bilimin, verebileceği kesin bir "yok" düşünülürse. Düşünülürse olaya dıştan bakılıyor demektir. Bu konuyla ilgili, kendi yaşamımdan örnekler verebilirim: Çok yakınım olan, ailemize Kanada'dan gelip karışan, bir bayan vardır. Bir konuşma sırasında bu sevdiğim cana "kâğıt" dedirtemedim. Türkçenin, aşağı yukarı, bütün inceliklerini anlıyor, ancak *kâ* sesini çıkaramıyor, *kiagd* diyor. *Kâ* ile *ki* arasındaki *â-i* seslerini seçemiyor. Gene başka bir tanıdığımı, Alman olan bir bayana, *ı* sesini söyletemedim. "Kırmak" yerine "kırmak", "kınılmak" yerine "kirilmek", "ısınmak" yerine "isinmak" diyebiliyor. Oysa bu tanıdıklarım, söyleyemediklerini yazıyorlar. Sesi söze dönüştürürken yapamadıklarını, sözü yazıya geçirirken yapıyorlar.

Sesin söze dönüşmesinde yabancılar değil, özdeş dili konuşanlar bile anlaşıyorlar. *Kâğıd(t)* sözü Türkçe değildir, katıksız Türkçe konuşanlar *kâ* yerine *ka* diyebiliyorlar. Böylece *kâğıd* değişip *kağat* oluyor, kimi ağızlarda *kaad*, *gaad*, *gagad* bg. biçimine giriyor. Karadeniz'in doğu yörelerinde *g*, *k*, *ç* sesleri birbirine karışır. "Geldim" demek gerekirken (gerçekte bu da yanlış, uyduruk bir önerinin sonucudur), *çeldum*, *geldum*, *kel-dum* deniyor. Bunun ağız olduğu, köklerin değişmediği ileri sürülüyor. Bu doğru, ancak sesi çıkaran gırtlak birse, yapısı özdeşse, ayrılık nerden geliyor? Dilecilerin sözleriyle konuşursak

lehce (bölge dili, *dialecte*), *şive* (söyleyiş, *accent*) ayrılıklarının kaynağı nedir? Bu değişiklikler hangi etkenlerden geliyor?

Tenize talan pilu
Talmayanlar ne pilu
Gizların marağundan
Teliganlılar pilu

dörtlüğü bir halk türküsüdür, Rize ili dolaylarında söylenir, o yörenin söyleyiş biçimini, ağızını yansıtır. Bu türkü Trabzon-Giresun yörelerinde şöyle söylenir:

Denize dalan bilir
Dalmayanlar ne bilir
Gızların merağundan
Deliganlılar bilir...

Bu iki dörtlüğü oluşturan sözlerin karşılaştırılmasını okuyucuya bırakalım. Ondan tek dileğimiz *d t b p ı i ü g k u* seslerini çıkaranların hepsinin Türk olmalarına, Türkçe konuşmalarına karşılık, sesleri karıştırmaları, başka gırtlak düzenleri yapmış gibi sesi söze dönüştürmeleri nereden kaynaklanıyor, bunu araştırmalıdır. Bu istediğimiz karşıt görüşü savunanlardandır, söylenenlere inananlardan değil. İkinci bir sorun da şudur: Ağızların yöreden yöreye değişimleri hangi olaylardan, varlık koşullarından kaynaklanıyor? Neden bir yörede yaşayan yerlilerin arasında ağız ayrılığı yokken, konuşulan dilin bir olmasına karşılık, başka yörelerde oturanlar da var? Bu soruların karşılığını bulmak, ilk bakışta, çok kolay gelir kişiye, ancak konuyu kaynağa götürmek gerektiğinde güçlük belirir.

Hangi konuda olursa olsun, bilimsel soru bir araştırmaya girişmeyi gerektirir. Çözümü başkalarından beklemeyi değil, boyuna başkalarına sormak, bütün sorunların çözümünü başkalarından beklemek ağır başlı, güvenilir bir yöntem değildir. Gerçek bilgi, gerçek bilgin soruyu, önce, kendi kendine soran, çözümünü kendince araştıran, bu alanda çalışanlarla düşünce alışverişi yapandır, kendi gibi çalışanlardan yararlanmayı bi-

lendir. Yalnız kendisinin yaratıcı olduğuna inanan, öyle bir davranışla ortaya atılan kimsenin ne kendine, ne de ortaya atıklarının doğruluğuna inanılabilir. Yaratma, gerçeği bulma, doğruyu söyleme kimsenin tekelinde değildir.

Ağız ayrılıkları, söyleyiş başkalıkları sanıldığı gibi yüzden bir olay değildir. çevreyle, konuşma geleneğiyle ilgilidir. Gırtlak, konuşma geleneğinin yarattığı kurallara uygun, sesler çıkarmaya alıştırılmış, öyle bir doğrultuda ancak belli, bilinçli bir eğitim ilkesine dayanılmadan eğitilmiştir. Bu durum bütün yeryüzü ağızlarında geçerlidir. Bugün yeryüzünde yaşayan bütün insanların tek bir ağız kullandıkları bir ulus yoktur. Bütün uluslarda yörelere, çevrelere göre biçimlenmiş ağızlar, yöresel konuşma türleri vardır. Ağızların en geniş alanı çağların kuşattıkları dil çevreleridir. İlkçağ, ortaçağ gibi büyük dönemlerde konuşulan ulusal diller günümüze olduğu gibi, değişmeksizin gelememiş. En kesin, en yalın söz bile birtakım değişme aşamalarından geçmiştir. Bugün ortaçağ Türkçesi, ortaçağ Almancası, ortaçağ Fransızcası, ortaçağın öteki Doğu-Batı dilleri öylesine değişmişki, onları anlamak günümüzün uzmanlarına düşen bir iş olmuştur. Bugün Türkçeyi çok iyi bilen bir kimsenin. bundan bin yıl önceki Türkçeyi, Alman'ın ortaçağ Almancasını, Fransız'ın ortaçağ Fransızcasını anlaması kolay değildir, özel bir çalışmayı gerektirir. Sözceliği çağdaş Almancada *stehen* (ayakta durmak) eski Almancada *stan*, *streich* (dolaşmak, yürümek) *strijhan*, *sorgen* (kaygı) *sorgun*, *niemand* (hiç kimse) *neoman*, *naehen* (dikmek) *naan* biçiminde söylenirdi. Eski Türkçede *gönül* / *köngül*, *varmak* / *barımak*, *giydirmek* / *kedürmek*, *giymek* / *kedmek* biçimindeydi. Günümüz Farsçasında *kişver* (ülke) eski Farsçada *kişatra*, diye geçer. Bu örnekleri bütün dillere uygulayabiliriz, sonuç değişmez. Bu olayı yalın bir ses değişmesi diye geçiştirme olanağı yoktur. Ses değişirken sözün yapısı da değişiyor, kimi sözlerde eski anlamın yerini yenisi alıyor, ses yalnız sözü değiştirmekle kalmıyor, anlamını da birlikte götürüyor.

Sesin söze dönüşmesinde başlıca görevin gırtlığa düştüğü belli, ancak gırtlığın sesi değiştirmesinde, sesin gırtlaktan de-

ğışerek çıkmasında etkili olan nedir? Neden bir ulusu oluşturan bireylerin gırtlakları, ses telleri çağların akıp gidişine ayak uyduruyor? O bireylerde bir yer değiştirme, ortam ayrılığı olmadı. Neden bir ulusal dili konuşan topluluk eskiden öyleydi de şimdi böyle? Kuşaklar değişti, aradan geçen uzun süre en az kırk elli kuşak yarattı denebilir. Eski toplulukları oluşturan kişiler günümüze kalmadı, kalanlar onların torunlarıdır. Böyle düşünmek soruna çözüm getirmez. Dil, kuşaktan kuşağa, çağdan çağa aktarılarak gelen bir varlıktır (sözler topluluğu olarak), bu sürekli aktarılmalarla değişme de gerçekleşir. Bu da doğru, ancak değişmenin nedeni değildir. Değişmenin kaynağı sesin sözü etkilemesi, sesin de gırtlaktan etkilenmesidir. Bizim de üzerinde durduğumuz gırtlakta değişmeyi yaratan etkenin ne olduğudur. Bu değişimde birtakım sıçramaların bulunduğu, açıktır. Sıçramalar kuşaktan kuşağa geçerken, bir ağızdan ötekine aktarılırken oluyor. Kimi sözlerin kökenini araştırırken böyle bir olayla karşılaşırız. Sözü, kök bakımından, çok eskilere gitmesi, kimi sözün kökeninin kesinlikle bulunmaması sesle olan bağlantısını, sestən türediğini boşa çıkarmaz. Söz-gelişi çağdaş dirimbilimin çok yagın kavramlarından biri olan *vegetation* sözünü alalım, nereden geldiğini, kökenini, geçirdiği değişim aşamalarını araştıralım. Gidebileceğimiz en uzak yer Sanskrit dilidir. Bu dilde *vagas*, *vajas* sözleri güç, Arapça *kuvvat*, Fransızca *force* anlamındadır. *Vegetation* sözünü çağımızın bilimi, bitkilerin yetişmesindeki dirilik, dirilik gücü diye anlar. Bu konuda kaynakla özdeşleşme vardır. Ancak konuyu biraz derinleştirince kaynaktan ne denli uzaklaşıldığını görürüz. Eskiden günümüze doğru yürürsek şunları görürüz: Latince *vgere* - *vigere* (güçlendirmek, güç vermek), *vegetus* (güçlü, sağlıklı), *vigor* (sağlıklılık, güçlülük), *vigilantia* (uyanıklık, ilgililik), *velox* (hızlı, devingen), *velocitas* (hızlılık, devingenlik). Fransız, İtalyan, İspanyol dilerinde bu *vegere* kökünden türemiş sözlerin sayısı pek kabarıktır. İtalyanca *vigere* (güçlü olmak), *vigil* (uyanık, açığöz, gece nöbet tutan), *velia* (uyanık, gece nöbetçi bg.), *vigor* (sağlıklı). İngilizce *vegetate* (bitme, büyüme), *vegetabl* (bitkiyle ilgili, büyüyen, biten), *vegetation* (bitme gücü, bitelge), Gotça *waken* (gece beklemek, gözcülük,

bekçilik etmek), Almanca *wachen* (bekçilik etmek, uyanmak), *wache* (bekleme, nöbet, bekçilik), sözleri hep yukarda geçen Latince kökten türemiştir. Bu örneklerin iki yüze yaklaştığını, daha nice kavramlara kaynaklık ettiğini anlamak için bir sözlüğe bakmak yeter (Bk. R. Grandsaignes d'Hauterive, *Dictionnaire des Racines des Langues Européennes*, Paris, 1948).

Eşkökenli olan, yukarda geçen, sözlerin söylenişi, sese dönüştürülerek açığa vuruluşu ulusların ağızlarına göre değişmektedir. Alman, Fransız, İtalyan, İspanyol insanı bu sözleri kendi gırtlığının ses uyumuna, ses yapısına göre söylemekten kendini alamaz. Bu ayrılığın-sözün kökeninden değil de, gırtlak yapısından, seslendirme biçiminden doğduğu açıktır. Başlangıçta kök olan *veg*'in (Latince) bir ses oluşundan kuş-kullanmaya gerek yok. Latin dilini incelediğimizde *veg* kökünün bağımsız bir anlam taşımadığını, ancak *vegere*, *vigere* biçimini aldıktan sonra bir eylemi dilegetirdiğini görürüz. Bunu anlamak için de Latince bir sözlüğe bakmak yeter. Hangi ulusun dilinde, yazısında *v* (ve) varsa çıplak bir sesi yansıttığı anlaşılır. Öyle ki *v* (e)'nin sık sık geçtiği Arap-Fars dillerinde bile bir bağlaçtan öteye gidemediği görülür, kendi başına bir anlam taşımaz, *veg* de bu niteliktedir. Yazılışı değişik olmasına karşın *vay* (Latince *vae*) bile kendi başına kaldığından şaşkınlık, bir olay karşısında duraksama bildiren bir ses olarak kalır. *Vah*, *veh*, *weh* gibileri de öyledir.

Türkçede *yok* sözü *yoh*, *yoğ*, *yoo* gibi değişik biçimlerde söylenir. Bunun bir ses olduğu bellidir, kökü, *y-o*'dır. Oysa, çağların geçişiyle bu ses bir söze dönüşmüş ondan *yokluk*, *yoksul*, *yoklamak*, *yoksamak*, *yöksun* sözleri, kavramları, türemiştir. Bugün yokluk sözünün kökeni araştırılırken, ne denli eksiye gidilse, sesten başka bir nesne bulunmayacaktır. *Yok* kökünün ağızlara göre değiştiği, aldığı eklerle başka başka anlamlara gelen sözlerin türetilmesine kaynak olduğu kolayca anlaşılır. Hangi dilbilgisini *yokluk*'un başlangıçta bağımsız bir söz olduğunu, *yo* kökünden türemediğini söyleyebilir, kesin kanıtlar göstererek düşüncesinin doğruluğuna bizi inandırabilir? Gene hangi dilbilgisini sözün sesten önce geldiğini, sesin gırt-

laktan önce söz olarak çıktığını, sonra değiştiğini güven verici bir dille, kesin bir kanıtla ortaya koyabilir?

Sesin söze dönüşmesinde, Türk dili gibi, sözkökenlerinin pek değişmeden kaldığı dillerde, yalnız köklerin değil, köklere gelen eklerin de anlamsız birer ses niteliği taşıdığı unutulmasın. Ekler de birer sestir, tek başlarına anlamları yoktur. Gırtlaktan çıkışları da tek tek olup, sonra birleşerek sözü bütünlüğe kavuşturur. Söz gelişi *göz* kökünden türeyen *göz-le-mek*, *gör-üş-mek* sözlerinde *le-mek*, *üş-mek* eklerinin tek başlarına bir anlamı yoktur. Anlam bu eklerle köklerin birleşmesi sonucu doğan *gözlemek*, *görüşmek* eylemlerindedir. Tek başına göz kökünün de eylem içermeye anlamı yoktur. *Göz* bir varlığı, gövdenin önemli bir ögesini yansıtan nesnedir. Ancak *gözlemek*, *görüşmek* eylemlerinde kök olan *göz* de anlamını yitirmiştir. Biz *gözlemek*, *görüşmek* sözlerini söylerken yalnız eylemi düşünürüz, *göz*'ün anlamını arkaya atarız. Söyleyen söz bütünlüğüne ulaştıktan sonra anlamı belirir. Böylece eklerden köke dönülür düşünme akışı içinde. Sözü bütünlüğe ulaştıran eklerin varlığı ortadan kalkar. Kimse *gözlemek*, *görüşmek* derken köklerle ekleri düşünmez, ortada belli bir eylemi gösteren söz vardır, ek, kök o sözün içinde birbiriyle karışıp kaynamıştır.

Sesin söze dönüşmesinde ikinci bir etken de bilinçtir. Kişi düşündüğünü karşısındakine anlatmak isteyince gırtlğından çıkacak seslere, kendi içinde, bir düzen vermeye çalışır. Yapmayı tasarladığı işi, eylemi yansıtacak sözleri oluşturan sesleri seçer. Bu seçme öylesine hızlı olurki dinleyen durumu sezemez bile. Bu konuşma hızıdır bir bakıma. Karşısındakine *ne yapıyorsun* derken sesler birbirini ıztır, dinleyen ancak ses bitip söz bütünleşince söyleneni anlayabilir. Ses söze dönüşmeden, söz bütünlüğe ulaşmadan, dinleyenin anlama olanağı doğmaz. *Ne ya...* diye yarım bir ses, yarım bir söz dinleyene boş gelir. Bundan ne demek istendiğini çokluk kestiremez, sesin arkasında hangi seslerin şahlandığını bilmek kolay değildir. *Ne ya...*nın arkasında *ne yaptın*, *ne yapacaksın*, *ne yapmalısın*, *ne yapmak istiyorsun*, *ne yazdın* bg. bir sürü söz gelebilir. Bu sözler *ya*'nın arkasına gelecek eklere bağlıdır. İşte bu söz dizisini

oluşturan, belli bir amaca yönelik anlatımı düzenleyen, yalnız konuşmayı yöneten bilinçtir. Konuşma bilincin, istencin denetiminden kurtulursa "anlamsız" denen ses yığını ortaya çıkar.

**

*

Sesin kendinde doğal bir anlam vardır, bu sesi ses yapan varlık koşuludur. Bunu başka bir çalışmada incelediğimizden, burada, sesin ayrı bir özelliği üzerinde duracağız. Kimi evcil hayvanlarda tanıdık seslerle koşullanma vardır. Bu tanıdık sesler hayvanlarda özel bir bellek oluşturuyor. Hayvan o tanıdık sesi duyduğunda sese doğru yöneliyor. Bu yönelme hayvan eğitimcilerinin özel deneyleriyle ilgili durum değildir. Evcil hayvan eğitiminden geçmemiş, ev topluluğu arasında "belli" seslerle yakınlık kurmuş, alışkanlık edinmiştir. Tavuk, at, köpek gibi insanla yakın ilişkisi bulunan evcillerde sesle koşullanmanın somut örneklerini görürüz. Çocukluğumda bir kısırağımız vardı, yaylada evimizden epeyce uzakta bulunan, yaylana gider otlardı. Onu görmediğimiz, sisli, puslu günlerde ıslıkla çağırırdık, seslenirdik gelmezdi. Babam evin kapısına çıkıp uzunca bir ıslık çalınca kısırak biraz sonra çıkagelirdi. Babamın ıslığıyla, sesiyle öylesine koşullanmıştı ki, bütün ıslıklar, sesler arasında yalnız onunkini seçerdi, tanırdı. Kısırağı kandıramazdık bir türlü, babamın sesine ıslığına öykünsek bile. Durum köpeklerimizde de öyleydi. Evde, kapıda, tarlada yabancı bir ses duydular mı havlar, saldırırlardı. Oysa evdekilerden tanıdık bir ses duyunca o sesi çıkarana sokulurdu. Yabancı bir kinise yiyecek bile verse köpek almazdı, üzerine saldırırdı. Başka bir köpeğimizde evdiklerden ancak birinin sesiyle koşullanmış, başka kimseyi yanına yaklaştırmazdı, yemeğini bile vermek çok güçleşirdi. Burada sesle koşullanma olayı vardır, ancak bilinen, tanınan, belleğe yerleşen bir sesle. Bu olayın bilimsel deney verilerini uzun çalışmalar sonucu *Pavlov* ortaya koydu. Köpeğin sinir dizgesiyle oluşan yakınlık bağlantısını, gövdenin çalışma düzenini bütün incelikleriyle gösterdi. Bizim evde böyle bilimsel deneyler, havan evrenini ta-

nıyıcı çalışmalar sözkonusu değildi besbelli. Ancak atın, köpeğin koşullanması olayın doğal yapısını gösteriyor. Özellikle koyun çobanlarında böylesi olaylar çok görülür. Koyun kendisini yaylıma götüren, kollayan, ağıla çeken, sulayan koruyucusunun sesiyle, ıslığıyla öylesine koşullanarak isteneni yapar. Çoban ıslık çalarken değişik sesler çıkarır. Koyun bu seslerin ot mu verilecek, tuz mu verilecek, suya mı götürülecek belirtisi taşıdığını seçer, gereken yere kendiliğinden gider, toplanır. Çobanın ıslığı koyuna ne yapılacağını, ne verileceğini duyurur. Bu ıslığın ağızdan çıkış biçimi, niteliği, uzunluğu, kısalığı koyunu uyarır, suyu, otu, tuzu seçtirir. Bu olayları çocukluğumun geçtiği kimi çobanlar arasında, Maçka yaylarında gördüm, yaşadım. Öyleki ineklerimiz bile, ayrı ayrı, annemin sesini tanırdı. Annemin ineklere, ineğin tüylerinin boyasına, biçimine, alınlarındaki akıtmalara (değişik renkli biçimlere) göre adlar verir, inekleri o adlarla, belli seslerle çağırırdı. İnekler sesi duyunca birer ikişer kapının önünde toplanırlardı. İneklerin adları şöyleydi: *Yaşmaklı, Aynalı, Kemera, Tirgona, Şemşeli, Kimyalı*. Bu adları söyleyerek çağrılan inekler, kendi adlarını bile tanırlardı, hangisinin adı çağrılırsa o inek *maaa* diye bir ses çıkarır eve yönelirdi. Annem eğitici, deneyci, okumuş bir kimse değildi, ancak inekleri sesiyle uyarmayı, kendine çekmeyi doğal olaylardan, ev geleneklerinden öğrenmişti. İnekleri bir yabancı ses çağırırsa kımıldamazlardı. Demek tanıdık bir sesle koşullanma gerçekleşmiş, arada bir yakınlık kurulmuştu. Bu olayda hayvanın *bilinçlenmesi* sözkonusu değildir, doğal bir *koşullanma* vardır ortada. Oysa, durum, tavuklarda pek de öyle değil. Tavuk yemlenmesi için belli seslere yönelir. Bu sesler arasında benim bildiğim *düğü düğü düğü* gibi bir sestir. Bu sesi uzatarak çıkarana tavuklar koşar gelir, serpilen yemleri toplarlar. Biz çocuklar, tavukları bu seslerle uyarıp yemleyenlere öykünür, yinelerdik. Tavuklar gelir yem verirsek yerler, vermezsek dağılırlardı. Tavuğu en çok iki üç kez kandırabilirdik, yem verneynce epey bir süre çağırduğumuz tavuklar gelmezdi. Demek seslerle onları boyuna aldatamıyorduk. Bu olay bütün evcil yaratıklarda görülebilir, görülebileceği ileri sürülebilir,

ben yaşadığımı, yaşam deneyleriyle gördüklerimi, bildiklerimi anmakla yetineceğim. Bunun benzerini kedilere de uygulardık, çocuksu davranışlarımızla. *Pisi pisi* diyerek kediyi çağırır yemek verir, yedikten sonra uzaklaşan kediyi gene çağırırduk. Bir iki kez gelen kedi yemek vermediğimizi görünce bir daha gelmezdi, bir kıyıya çekilir yatarı. Böyle yemek verecekmişim gibi sık sık çağırıp aldattığım iri bir kedimizin, ben ona elimi değdirmeme karşılık, bana saldırıp ellerimi tırmaladığını, epeyce kanattığını elli yıldır unutamadım.

Bu olaylar belli seslerin evciller üzerindeki uyarıcı, yakınlaştırıcı etkisinin hangi aşamalara vardığını; hangi koşullar altında gerçekleştiğini göstermek konusunda ilgiye değer. Ses, söze dönüşmeden de, hayvan üzerinde yaklaştırıcı etkisini gösteriyor. Burada sesin söylenmeyen, söze düşmeyen kapalı, doğal bir anlamı vardır. Ses, söz olmadan, diriyi belli bir erege yönlüyor, belli bir olay çevresinde toplamayı başarıyor, kokunun da buna benzer etkisi vardır, ancak o konumuz dışındadır. Biz, evcil yaratıkları çağırırken söze dönüşmüş sesler de çıkarırız. Hayvana "gel" deriz gelir, "git" deriz gider. Bu olaylarda hayvanın sözcükten anladığı, sözcüğü bilinçli bir kişi gibi kavradığı söylenemez. Bana kalırsa hayvanın tanıdığı sözcük değil, sözcüğe dönüşen "belli" sestir. Hayvan o söze dönüşen sesle koşullanmıştır. Söz ona "belli" bir sestir, sesleşmiş uyarıdır. Daha iyisini bilginler bilir.

Sesin söze dönüşmeden sağladığı "anlamalı" etkiyi konuşmaya başlamamış çocuklarda da gözlemleriz. Çocuk annesinin çıkardığı birtakım sesleri tanır, onlarla yapılmak isteneni özünde duyar, bütün gerkesinimlcrini bu seslerle giderir. Öyleki annesinden başkası ya da anneliğin ne olduğunu bilen, bebek besleyen bir kimse olmayan, bebeği, çocuğu uyaramaz. Bebekle, çocukla annesi arasında sese dayalı sözsüz bir dil oluşur. Çocuk annesiyle bu seslerle anlaşır, ilişki kurar. Çokluk baba bile bu ilişkinin dışında kalır. Bu alanda "Çocuk tınbilimi"ni ilgilendiren çok ilginç yapıtlar, çalışmalar vardır. Konu bir uzmanlık işi olduğundan yetkimi aşıyor, o nedenle burada çok yararını görmeme karşın, o verimli kaynaklara gön-

dermeler yapamayacağım, okuyucunun açık yürekliliğine sığınmakla yetineceğim. J. Piaget'nin çalışmalarını okumak çok yararlı olur kanısındayım.

Çocuk dili bilimsel çalışma konusu olmasına karşılık, bilince dayanan, yetişkilerin bilinç öğelerine bağlanan bir yapıda değildir. Yeni konuşmaya başlayan, emekleyen çocuklarda bile sesle söz arasında kesin bir varlık çizgisi, bir ayırım yoktur. Çocuk duyduğu sese bir sözle karşılık verse bile bunu "bilerek" yapıyor denemez. Güdücü ile koyun, evcillerle ev iyeleri arasındaki ses yakınlığı ses bağlaşımı neyse, ilk dönemlerinde çocukla annesi arasındaki de öyledir. Yakınlık aracı sestir. Ancak evcil yaratık "olduğu yerde" kalmıştır. çocukta en yüksek bilinç aşamasına doğru hızlı bir gelişme, "olduğu yeri" aşma vardır. Bu aşamanın, bu başarının kaynağı da "bilinç" denen yeteneğin tohumdan çıkıp hızla gelişmeye yönelişidir. Sesin söze dönüşmesinde değilse de, sestten oluşan sözün gelişmesinde, varlık alanını genişletmesinde, içeriğinin olgunlaşmasında bu güçlü tohumdan çıkan etkinin, bu yeteneğin etkisi, katkısı büyüktür. Ses söze dönüşüp kimliğini kazanınca en büyük eğitici olan bilincin denetimi altına girer, yeni ortama geçer. Bu ortam sözün yeniden yoğurulup biçimlenmesini, yeni bir içerik kazanmasını, kimi durumda kaynağıyla bütün bağları koparıp atmasını sağlar. İşte bizim sözden türeyen "kavram" dediğimiz ürün bu ortamda gelişme gücü bulur, o bir dil varlığı olarak, bu ortamın çocuğudur. Bilincin denetiminden geçmeyen söz yoktur. Söz, bir anlam varlığı olduğuna göre, bilincin süzgecinden süzölmüştür. Bütün ilkelliğini, kaynağının özelliklerini, ilkel yapısını olduğu gibi koruyan, değişmeyen bir söz katıdır, esneklikten, gelişmekten yoksundur. Bilinç kimi sözleri sürekli, kimilerini bir kez yoğurur, biçimlendirir. Bu durumda, şu boyuna yoğurulan, süzölen söz çağlar geçtikçe değişir, gelişir, yeni dil varlıklarının doğmasına olanak sağlar. Onun sayısız çocukları, torunları, torunlarının torunları olur. Bilincin denetiminden uzak kalan, şöyle bir uğrayıp geçen söz de kırsırdır, çocuğu torunu olmadığı gibi, durumu bilindiğinden, kolay kolay eş de bulamaz. *İde, ratio, teori, logos, kültür* gibi

nice sözler bilincin verimli kucagında binlerce torunun yetişmesine olanak sağlamış uygarlık ürünleridir. Buna karşılık *teo, deus, tanrı, allah, kilise, cami, papaz, imam* gibi sözler de bilincin yanında çok kısa bir süre kalmış, hızla ondan uzaklaşmış, bütün değişmelere, gelişmelere sırtını dönmüş, kısır varlıklardır. Birincilerde sesin söze dönüşmesi, bilincin ortamına geçişi hızlıdır. İkincilerde ise bu eylemler yoktur, ses-ten özellik aramak sorunun çözümüne yardımcı olmadığı gibi olayı eksiklikten, kapalılıktan kurtarmaya, arındırmaya da yetmez. İnsan gırtlığı görevini yapmış, ses söze dönüşmüş, yeni bir varlık ortamında gerekli yerini bulmuştur. Ancak o bulunan "yer" bir daha değişmemiş, kendini onaracak bütün olanaklara da karşı çıkmıştır, olanağa girecek açık kapı bırakılmamıştır.

DİL DENEN GERÇEK

Dilin insanla hayvanı birbirinden ayıran doğal bir yetenek, insanın yapısını kuran temel öğelerden biri olduğu tartışılmaz bir gerçektir günümüzde. Özellikle insanla hayvan arasındaki temel ayrımlar üzerinde duran, insan yapısı ile hayvan yapısını oluşturan doğal öğeleri inceleyen bilim çalışmaları bu gerçeği binektaş yapmakta birleşmektedirler. Ayrılık yalnız dil denen bu güçlü yeteneğin kökenini, oluş biçimini yorumlamaktadır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, hangi bilimsel ölçülere göre işe girilirse girilsin, kaynak sorununu çözmek çağımızın olanaklarını aştığı gibi durum gelecekte de değişmeyecektir. İnsanla ilgili birkaç kaynak sorunu gibi dilin kaynağı sorunu da çözümsüz kalacak, tartışma konusu olacaktır. Dil denen doğal yetenek yüzbinlerce, birbakıma daha da eski, yılların yarattığı bir sonuçtur. Bu sonuçtan kalkarak bilinmeyen, bilinme olanağı da bulunmayan bir kaynağa doğru yürümek yorumdan öteye geçemeyecek. insan soyunun yaşı gibi o da karşılıksız, karanlık kalacaktır. Bugün insan soyunun yaşı bile kesinlikle şöyle dur- sun ona yakın bir olasılıkla dahi bilinemez. Toprağın derinliklerinden çıkan, yüzbinlerce yıl geriye gittiği söylenen, insan kalıntılarına, kemiklere bakarak insanın boyu, gövde ya- pısı, gövde çatısı, onun geçirdiği gelişim, aşağı yukarı, kes- tirilebilir. Ancak dil denen doğal yeteneğin ne böyle bir ka- lıntısı, ne de kalıntıya benzetilebilecek bir artığı vardır. İnsan düşüncesi düşlerin kanatlarında evrenin sonsuzluğuna doğru

uçmayı. görünmez enginlerde dolaşmayı sever. Bu kişinin önüne geçilmez bir tutkusu, önlenmez bir dileğidir. Bilim açısından bakılınca da bu dilek, bu tutku çözümsüz kalan bir insan sorunu olmaktan öteye geçemez. İnsan hangi çağda konuşmaya, hangi dönemde düşünmeye başlamış, ilk düşünme eylemi hangi ürünleri ortaya koymuş? Bu soruların karşılığı yoktur, olmayacaktır da.

Elimizde bulunan, varlığından kuşkuya kapılma olanağı olmayan tek gerçek dilin de göz gibi, kulak gibi, burun gibi bir doğal öge olduğu, insan denen bütünün içinde gerekli yerini aldığıdır. Dil yeteneği ağzın, gırtlığın, soluk alıp verme aygıtlarının oluşturduğu bütünlük içindedir. Onun varlığı da onlara bağlıdır. Ağız, çenin, gırtlığın yapısı neyse, hangi gelişim aşamalarından geçmişse dil denen yetenek de bu doğrultuda oluşma olanağı bulmuştur. Dil yeteneği gövdenin gelişimiyle oluşan, gövdenin biçimlenmesiyle biçimlenen bir varlıktır. Bu varlığın söz düzenleme, kavram türetme gibi olaylar birer eylemidir. Bu eylemlerin dil denen doğal yetenekle olan bağlantılarını ilgili bölümde gördük. Burada üzerinde duracağımız dilin bir yetenek olarak insan varlığında taşıdığı önem, kapladığı değer alanıdır. Araştırmacılar bu alanın insanla hayvanı birbirinden ayıran bir kuruluş olduğunu ileri sürerek derin, ardı gelmez yorumlara daldılar, bin bir dereden su getirdiler. Ancak bu su kimsenin susuzluğunu gidermeye, bunalıcı sıcaklığını serinletmeye yetmedi.

Dil, doğal bir yetenek olarak, insanda varlık koşuludur. İnsan denen düşünen varlığın kimliğini, kişiliğini oluşturan, ona evrende gerekli yeri sağlayan bir varlık koşulu. Bu varlık koşuluyla ilgili görüşleri, genellikle üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki dine, inançlara dayalı olup, dilin tanrısal bir varlık, bir yaratma ürünü olduğunu içeren görüştür. Tanrı yarattığı toplumlar sayısınca, özel diller yaratmış insanı konuşturmuştur. Bu görüşün bilimle, us ilkeleriyle bağdaşır bir yanı yoktur. İkincisi *Darwin*'in insanın oluşuyla ilgili dirimbilime dayalı görüşüdür. Bu görüş dili "insanın türeyişi" ile bağlaşımlı kılar, dirimbilim yasalarına dayanır. Günümüzde

kimi bilginlerce, bilgilerce benimsenen bu konu da genel geçerlik kazanamamıştır. Buna karşılık sorunun çözümünde başvurulan yollardan biridir. Üçüncüsü, gene kaynağını bu görüşte bulan, ancak olaya özdeğin gelişimi açısından bakan, insan eylemlerini doğada geçinme, beslenme, başka bir söyleyişle *üretim-tüketim* ilişkilerinde arayan *Marksçı* görüştür. Son iki görüşün birleştiği yer *gelişim* çizgisidir, değişen yalnız bu çizgiye bakış biçimidir. Bilimsel nitelik taşıyan bu son iki görüşün de bir kaynak sorununa yönelik olduğu açıktır. Buna inanmak, inanmamak bilginin, araştırmacının benimsediği yöntemle bağlıdır. Ancak genel geçerlik taşıyıcı nitelikte kesin bir sonuca, açık seçik bir yargıya vardığı, varacağı da söylenemez artık.

Dilim, doğanın geliştirdiği, insan varlığının bütünü içinde düşünülmesi gereken bir yetenek olduğunu bir daha vurgulayalım. Ancak yapabileceğimizin bu "vurgulamak"tan öteye geçemeyeceği de besbellidir.

Dil bir yetenektir, insanla oluşan, insanla gelişen köklü, özlü bir yetenek demiştik. Şimdi bu yeteneğin başarıları üzerinde duralım. Bize kalırsa bu başarıların tek kaynağı "konuşma" denen dışa yönelik eylemdir. Bu eylemin kaynağında "ses" denen dışa vuruş vardır. Ancak bu "dışa vuran ses" belli bir anlam taşır. Hayvan sesinde bulunmayan, bir dileği, bir isteği, bir davranış biçimini anlatmaya, açıklamaya, başkalarına duyurmaya yönelik anlam. *Dil bir anlamdır*, insanın yaratmadığı, kendisiyle varolduğu, insanı insan yapan özü, oluşturan gücü içeren bir *anlam*. Bu anlamı insanın bulduğu, insanın biçimlendirdiği söylenemez. İnsan bu anlamla vardır, bu anlamla *insan*'dır. Yukarda insanın oluşumuyla ilgili üç görüşü aktarırken *gelişim*den söz etmiştik. Bu gelişimin ağzın, gırtlığın doğal yapısını ilgilendirdiğini, dirimbilim sorunu olduğunu da ileri sürmüştük. İşte anlam dediğimiz de bu gelişmenin özünü oluşturan, gelişim çizgisini insan varlığının biçimlenmesine yönelten etkidir. Bu etken sestir, ancak ses *söz* değildir, sözün kaynağıdır, ilkesidir.

Dil, doğal bir yetenek olarak, bütün insanlarda özdeştir. Yeryüzünde yaşayan insan topluluklarının, soy bakımından ayrı

aynı özellikler taşımaları, "insan" denen varlığın değişik yorumlara uğratılmasına elverişli olmayışı gibi, dil yeteneği de değildir. Yetenek olarak dilde ayrılık yoktur. Değişik toplulukları oluşturan bireylerde ağız, göz, kulak doğal varlık olarak neyse dil de odur. Gözün görüşü, kulağın duyuşu, ağzın söyleyişi birer eylemdir. Bu eylemin arkasında insan vardır. İşte bu "insan"ın dili de kendisidir. Dil denen yetenekle donatılma bakımından bir *Eskimo* ile *Türk*, bir *Alman*, bir *Çinli*, bir *Arap*, bir *Fransız* arasında en küçük bir ayrılık, ayrıcalık yoktur. Gözlerin yuvarlak, göz oyuklarını derin, dışarlak, göz yuvarlağının içerlek, yassı, çekik gibi değişik durumları, çenenin büyüklüğü küçüklüğü, çıkıklığı, çekikliği, ağzın biçimi dilin başkalığını göstermez. Dilin eylemi kendi varlığıyla bağlantılıdır, yaptığı görev özünün biçimini değiştiremez. Söz gelişi bir elin kemikli, uzun, kısa parmaklı oluşu onun "el" olmasına, yapısına engel değilse, insanın gövde yapısının görünen biçimindeki değişiklik de dilin özünü ilgili değildir. Dil göreviyle, insan varlığındaki özel yerile, dildir. Dilin bu kanadı üzerinde durmayanlar, onu ürettikleriyle eşdeş sayarak sorunu saptırdılar. "dil" sözünden bir ulusun sözlüğünde toplanan ürünün bütünü anladılar. Bu tür anlama "yaratılmış dil" in yaratıklarıyla karıştırılması sonucu doğmuş bir yanılmadır. Yanılmanın çıktığı ağız, kaynak, önemli değil, kendisi etkilidir, ilginçtir. Yoksa bilgin yanılmış, bilge yanılmış, bilgisiz yanılmış öz bakımından değişmez. Yanılmanın kaynağı, ne olursa olsun, özünü değiştirmez. Kişinin eli kesilmiş, oluk gibi kan akıyor, kesen aracın türü önemli mi? Cam kesmiş, bıçak kesmiş, teneke kesmiş, orak kesmiş ne çıkar bundan kanının gerçeğini değiştirecek? Dil sorunu da böyle alındı ele. İlkçağdan buyana. Dil denince dilin ürettikleri düşünüldü, kendisi değil.

Dilbilgisi, dilbilim gibi araştırma dalları dile değişik yönlerden baktı. İlkçağda, özellikle Yunan bilgeleri, dili dilbilgisi alanında gördüler. Bu görüşte "mantık" dediğimiz niydiği belirsiz sözde bilim doğdu. Bunun da atası *Aristoteles* sayıldı. Oysa ilkçağ biliminin anladığı dil doğal bir varlık değildi,

doğal varlığın ürettiği bir nesneydi. Daha doğrusu konuşma kuralları dil sanılmıştı. Bu sanı çağımıza değin geldi, dili yaparla dilin yaptığı birbirine karıştırıldı. Nitekim geçen yüzyılda *W. Humboldt* ile başlayan, dili sözlüğü oluşturan varlıklar bütünü diye anlayan, görüş biraz yön değiştirerek *Ferdinand de Saussure* ile söz çözümlemesine dönüştü. Bunun dil denen doğal varlıkla, insanı kuran ilkelere biri sayılan doğal öze, ilgisi yoktur. Sözlükte toplanan dil varlıklarının yapısını, uyumunu, kuruluş biçimini inceleyen bilimle dilin insanda bir öge olan özünü amaçlayan çalışma arasında bir bağlantı, bir uzlaşım bulunmaz.

Dil sestən de, sözden de öncedir, kişiyle birdir, kişiyle birliktedir. Bu nedenle dili kişiden ayrı bir varlık olarak düşünmek bütünü bölümlerinden biriyle anlayıp anlatmaya çalışmak demektir. Oysa dil gövdenin yapısıyla öylesine bir uyum içindedir ki, birinin bozulduğu yerde öteki de dengesini yitiriyor. Sinir düzeninde görülen bir sapma dili etkiliyor, dilin ürünü olan konuşmanın yansımalarını (sözleri) karmaşık, anlamsız duruma getiriyor. Öte yandan dışadönük bir kimseyle içedönük bir kimse arasında dil yeteneği bakımından tutarsızlıklar ortaya çıkıyor. Gövde yapısı bakımından yeterince gelişmemiş, özellikle içbaş (beyin) geriliği, gelişmemişliği ağız-gırtlak yapısının gelişmişliği ile çelişki gösteriyor. Doğal olarak gelişmeye açık bir çocuğun diliyle çok ileri yaşlarda bir kimsenin dili arasında bir yakınlaşma belirtisi doğuyor. Öyle yaşlılar var ki küçük çocukların yaptıklarını yapıyor, söylediklerini söylüyor. Bu, bilimin en yüksek aşamasına ulaşmış kimi yaşlılarda, şu "bunak" denenlerde en açık seçik örneklerini veriyor. Küçükbaş (mikrosefal) ile kocabaş (makrosefal) denen kimselerde içbaş bozukluğu dil bozukluğunu doğuruyor. Bellek bozukluğunun sinirlerle, içbaşla bağlantılı olduğu, gövdenin bütünüyle ilgili bulunduğu çok açık bir olaydır. İçbaşın, yaratıcı alanda, gelişmesiyle uygarlık verilerinin bağlantılı bulunduğu, öğretim-egitim olanaklarının düşünme yeteneğini geliştirdiği de bir gerçektir. Öte yandan yaratıcı yetenekle doğanın verdiği olanaklar arasında bir uyumun bu-

lunduğu yadsınamıyor. Çağlarını aşan büyük düşünürler, büyük bilginler, bilgiler yalnız okuyup öğrendikleriyle, toplumun verdikleriyle yükselmiyor. Oysa ağız, gırtlak yapıları incelendiğinde doğal kuruluş bakımından bir ayrılık, ayrıcalık görülmemiştir şimdiye değin. Uygarlık ürünlerinin, dil yeteneğinin gelişmesinde, içbaşın olgunlaşmasında büyük bir etkisi, katkısı olsa çağımızın bütün yüksek öğrenim görmüş bilim alanında ün sağlamış kişilerin *Eflatun*'u aşmaları, ondan çok daha güçlü bir yaratıcı olmaları gerekmez miydi? Bu olay bize, doğanın sağladığı dil yeteneği gelişmesinin belli bir "yerde" durduğunu gösteriyor. Öyleyse "geri kalmışlık" de-yiminin dil yeteneğiyle doğal bir bağlantısı yoktur.

**

*

Dil konusunda ortaya çıkan çelişmelerin, tutarsızlıkların kaynağı sorununa dilin ürünlerinden biri olan sözlerle çözüm arama yanlışlığıdır. Bu tutum görüneye dayanarak görünmeyeni açıklama alışkanlığından doğmuştur. Buna "benzetim (snaloji) deniyor. Özü benzeriyle kavrama yöntemidir bu. Oysa olaylar bunun büsbütün tersi bir doğrultuda geliyor, yürüyor boyuna. Bir nesne kendi kendini açıklamaya, anlaşılır kılmaya yetmiyorsa onun özünü kavrama yönteminde, ona yaklaşmada bir tutarsızlık vardır. Bir varlığı kendisiyle değil de benzeriyle, yakınıyla açıklamak o varlığa yeterince yaklaşmamak demektir. Dille ilgili çalışmalarda da uygulanan yöntem, tutulan yol, budur işte.

Sinir düzeniyle içbaş arasındaki doğal bağlantı bellidir. Bunun ayrıntılı örneklerini *Pavlov*, *Freud*, *Jung*, *Adler* ile bu alanda çalışmış uzmanlar verdiler. Dille ilgili kimi bozuklukların nereden kaynaklandığını, hangi koşullara bağlandığını, deneylere dayanarak, gösterdiler. Bu deneyler, bu çalışmalar bize dilin insan gövdesiyle, elle tutulur, gözle görülür varlıkla, evren düzeninde yer kaplayan nesneyle ilişkili olduğunu öğretti. Bu öğretme olayında dilin bir somut öge olduğu ortaya çıktı. Daha önceki çağlarda bu olay başka türlü bir özel-

lik mi taşıyordu biçiminde bir soruya verilecek karşılık olumludur, günümüz anlayışına yakındır. Ancak dilin gövde yapısı ötesinde bir ayrıcalıkla donatıldığına, gövdenin gelişimiyle, düzeniyle bağlantılı olmadığına da inanılıyordu. Olay daha da abartılarak insanda tanrısal bir yetenek diye niteleniyordu. Dilin, şu söz yaratan, üreten ögenin etten, sinirden oluşan, insanla gelişen bir varlık niteliği taşıdığı aşağılatıcı, yerici bir durum gibi görülüyordu. Dilin bir gövde ögesi olarak gelişmesinde içbaş denen ögenin etkisi, yapısı, doğal yürüyüşü düşünülmüyordu bile. Böyle bir düşünce bile insan yüceliğiyle bağdaşmaz sayılıyordu. Özellikle ülkücü bilgiler, varlığın özünü, kesin ilkelerini doğaüstü bir evrende erişilmez olgunluklar diye görenler, düşünme eylemiyle yaşama koşulları arasında köklü bir bağın bulunduğuna inanmayanlar, dile başka bir açıdan bakarlardı. Bunların hepsi değilse de çoğu *Eflatun*'dan kaynaklanan bir görüşün yaratıcılarıydı. Rönesansın en güçlü, usçu bilgilerinden sayılan *Descartes* bile insan gövdesini ortadan ikiye bölerken, elle tutulan, yerkaplayan yanını somut evrene, düşünce yanını soyut evrene bağlarken, gövdenin dışında "tin" diye bağımsız bir varlığın bulunduğu inancından kurtulamadı. Tini gövdenin "ötesinde", üstünde bağımsız bir varlık olarak gören düşünce onun doğal gelişimini kavramaya, dili insan varlığında doğal bir öge olarak anlamaya yanaşmaz. Bu düşünürler, dilin doğal yapısını bile tanrısal bir kuruluş sayma eğilimi gösterdiler, düşünce ürünlerini içbaşın bir başarısı, bir eylemi değil de tin denen varlığın yaratmaları olarak anladılar. Bu tutum ilkçağdan günümüze değin geldi. *Eflatun-Augustinus-Abaelardus-Albertus-Thomas* çizgisi üzerinden *Giordano Bruno-Nicolaus-Cusanus-Paracelsus-Descartes-Leibnitz-Spinoza-Pascal-Kant-Herder-Hegel* doğrultusunda çağımızın *Yeni Kantçılar* topluluğuna vardı. Bu kaçınılmaz bir olaydı, uygarlığın gelişimiyle bağlantılıydı. Ancak sorunları çözmeye yetmedi, doğa düzeninde yeralan gerçeklere değil de yalnız düşünce evreninde yaşatılan soyut varlıklara yönelmekle yetinildi. Bunda yalnız felsefe görüşünün değil, aşırı bir ilkçağ sevgisinin, Greklere tutkunluğun etkisi

vardır. Geçen yüzyılda ortaya atılan ünlü *Yunan tansığı* bunun en açık örneğidir. Yunan uygarlığını, düşünce ürünlerini gökten inmiş, yeryüzünde kaynağı, benzeri, eşi bulunmayan bir varlık görmenin sonucudur bu. Öyleki XIX. yüzyılın en önde gelen Batı ozanları bile Yunan uygarlığının bir yurttaşı, yarıyıcısı, beniseyicisi saymaktan kendilerini alamadılar. Grek ülkesinde gezmeyi dolaşmayı, özlenen eski uygarlığın bir gerekçesi saydılar, İngiliz *Byron*, Fransız *Victor Hugo*, *Nerval* ile nice çağdaşları böyleydi. Bu sevginin kaynağında yontu, şiir, söylence, bilgelik gibi uygarlık ürünlerinin yanı sıra tarihin de etkisi önemlidir. İş daha da ileri götürerek Grek dilinin erişilmezliğine inananlar, böyle bir görüşü savunanlar bile oldu. Söz gelişi *Nietzsche* bunlardandı. Grek diliyle ilgili çalışmaların kaynağında, onun bilimsel yanından çok, bu aşırı sevginin etkisi vardır. Ancak bu çalışmaların çoğu bir uygarlığın aydınlatılması, tanıtılması ereğini değil de "yüce bir dili" öğrenme özlemine dayanıyordu. En yeni bilimsel buluşlara Grek-Latin dillerinden türetilmiş karşılıklar aşamasının kökeninde bu özlemin yarattığı bir gelenek saklıdır. İlk bakışta salt bilimsel bir davranış sanılan bu tutum aşırı bir sevgiden kaynaklanan geriye itilmiş bir geleneğin biçim değiştirmiş, boyası yenilenmiş görüntüsüdür.

İmdi bu açıklamanın, bu sözlerin ne gereği var burada diye bir soru takılabilir içimize. Çok gerekli, çok yerinde bir açıklamadır bu. Bu açıklamanın özünde dille ilgili bir sorun yatıyor. Dile bakış biçimini oluşturan, dili doğal bir varlık değil de tinin bir başarısı, üstün bir eylemi, yaratması sayan görüşün kaynağı bu açıklanan davranış türüdür. Gelenek bütün olaylara dıştan bakmayı gerektiriyor, bilimsel davranış ilkeleri bu geleneğe göre düzenlenmiş, belirlenmiş. Uygarlığın kaynağına, Batı düşüncesinin kökenlerine bakış biçimi bir yerde dil sorunlarını da içeriyor, dile de öyle bakılıyor. Dil denince doğal bir varlığın, bir gövde ögesinin başarıları anlaşılmıyor, o ögeden soyutlanmış bir nesnenin sesle biçimlenen görünüşleri düşünülüyor. Böylece gerçek varlıkla görüntüsü birbirinden ayrı, bağımsızmış gibi ele alınıyor. Söz gelişi "ulusal diller" üze-

rinde durulurken o dilleri konuşan ulusların yaşadıkları doğal ortamın özellikleri, yapısı önemslenmiyor, bir yana itiliyor, yok sayılıyor. Aşırı bir sevgiyle, duyarlılıkla başlayan eğilim git-tikçe geliyor, kesin biçim alıyor, gelenekleşiyor, daha sonra bilimsel bir tutuma dönüşüyor. Böyle bir olayın kaynağını, başlangıç dönemini bilmeyen, bilme gereği duymayan kim-seler, geleneğin etkisi altında kalarak, tutumlarını sür-dürüyorlar. Bu tutumların ardından birtakım yanlışlar, yanlış yorumlar, en sonra da gerçeği çarpıtmalar gelir.

"İnsan diliyle insandır" yargısı bilim ortamında da, felsefe evreninde de geçerlidir, yaygındır. Ancak "dil neyle dildir" so-rusunun kesin, inandırıcı bir karşılığı aranmamıştır. Bu ne-denle dil kimi yerde sözlerden oluşan bir bütün, kimi yerde de insandaki doğal konuşma yeteneği, gövdenin bir ögesi diye an-laşılmıştır. Dirimbilimciler dili gövde bütünü içinde doğal bir öge, dil bilginleri de sözlerden kurulu, bütün, kaynağında ses bulunan sözler topluluğu diye anlayıp anlatmışlardır. Bu iki ayrı tutum dili ortasından ikiye bölmüş, aradaki kök bağına ko-parmıştır. Oysa iki olayın tek bir kavram olan "dil" altında top-lanması bile konuya ışık tutucu nitelikteydi. Böyle olmasına karşılık "dil" sözünde bulunan ağızdaki ögenin yaygınlığı, şu yemek yemeye, konuşmaya yarayan yumuşak, devingen nes-nenin somutluğu daha ilgi çekici oldu. Başka ulusların dil-lerinde bu iki varlığı ayıran ayrı ayrı sözcükler vardır. Türk-çedeysse "dil"den ağızdaki öge ile konuşma yeteneği olan doğal varlık anlaşılır. Kimi Batı dillerinde bu varlıklar ayrı sözlerle anlatılır. Almancada *die Sprache* denince konuşma yeteneği, *die Zunge* denince ağızdaki "dil" denen öge anlaşılır. Latince *Lingua* sözü iki anlamlıdır. Fransızcada *langue* Latince de ol-duğu gibi ağızdaki dil, konuşulan dil karşılığıdır. Arapçada *lisan*, Farsça *zeban* sözleri konuşulan dil, ağızdaki dil kar-şılığıdır. Latince kökenli Batı dillerinde de durum Latincedeki gibidir, İtalyanca *lingua*, İspanyolca *langua*. Snskritçede *jihva* da iki anlamlıdır. Öte yandan Almanca *zunge* (ağızdaki dil) sö-zünün Latince'den değişerek türediği, kaynakta iki anlamlı ol-duğu biliniyor. Konuyu biraz daha genişletirsek şunu görürüz:

Eski Latince *dingua* (dil, ağızdaki dil), eski Almancada *zunga* (dil, ağızdaki dil), Gotça *tugga* (dil, ağızdaki dil), eski İngilizcede *tongue* (dil, ağızdaki dil). Bu örnekler bize, kimi dillerde, konuşulan dille ağızdaki dilin eşkökenli olduğunu, kesin ayrılmanın daha sonraları gerçekleştiğini, somuttan soyuta doğru bir değişmeyi gösteriyor. Başlangıçta "dil" sözü bir öğenin, ağızdaki dilin adı olarak gelişip yayılmış. Sonraları konuşma eyleminin, bu ağızdaki dille, sürdürülmesi konuşma yeteneği anlamına gelen, soyut dilin, doğmasına yolaçmış. Çağımızda "dil"in anlamı daha da gelişti, türlendi. Bugün "dil" denince ağızdaki dil, konuşulan dil (konuşma yeteneği), bir toplumun kullandığı sözlerin oluşturduğu bütün (Almanca, Fransızca, Farsça bg.), söyleyiş biçimi gibi dört ayrı varlığı anlıyoruz. Oysa sözün özünde bir değişme olmamış, değişme doğanın verdiğine kişinin kattıklarıdır. Türkçede "dil"den başka sözler türemiş, başka kavramlar doğmuştur. Bunlar da, genellikle, söylemek, konuşmak eylemlerini içerir niteliktedir. Dili uzun (çok konuşan), dilli (çok konuşan), dillenmek (başkalarının konuşma konusu olmak, arkasından söylenilmek, dedikoduya uğramak, her söze bir karşılık yetiştirmek), dile düşmek (dedikodu konusu olmak), dilinden düşürmemek (boyuna söylemek, sık sık anmak, yinelemek), dilini tutmamak (çok konuşmak; boşboğazlık etmek), dili tutulmak (konuşamamak, şaşıp kalmak, susmak). Bütün bu örnekler "dil" sözünün söylemek, konuşmak anlamını içeren bir yapısı bulunduğunu gösteriyor. Öte yandan ağızdaki dil anlamına gelen sözden de eylemler türetilmiştir. Dilini ısırmak, dilini kesmek, dili kopmak, dili şişmek bg. niceleri.

Bu son iki örnek türü Türkçede bile dilin ne denli somut-soyut arasında gidip geldiğini, gövdenin bir ögesinden kaynaklanan deyimlerin hangi anlam çizgisi üzerinde yürüyüp geliştirdiğini bildiriyor. Bir kimseyi nitelerken "tatlı dilli" dediğimizde somuttan soyuta sıçradığımızı kestiremeyiz birden. Öte yandan "yılan dilli" deymiyle kişiyi yereriz, kötüleriz. "Ağzı var dili yok" dediğimizde ağız somut, dil ise somut-soyut çizgisi üzerindedir, susan, konuşmayan, sessiz, uysal,

saygılı bir kimseyi anlatırız böylece. "Dilini eşek arısı soksun" deyiminde kargıştan başka bir yeme de var, gereksiz yere konuşan, ağzını tutmayan, biraz da uygunsuz söz söyleyene karşı bir çıkışma niteliğindedir bu deyim. Bunun gibi "dilini koparırım", "dilini keserim" deyimlerinde de ağızdaki dilden, somuttan kalkıp çıkışmayı içeren, soyuta yöneliriz. Demek günlük dilde bile kullandığımız kimi sözler, kimi deyimler dilin doğal bir varlık olduğunu, gövdenin belli bir ögesi durumunda bulunduğunu göstermektedir. Bu yalnız Türkçede böyle değildir, başka dillerde de benzerleri vardır. Söz gelişi Alman dilinde *konsuşmak*, *söylemek* anlamlarına gelen *sprechen* eyleminden türeyen *Sprache* sözü konuşulan dil karşılığıdır. Günlük konuşmada geçen bu *sprechen* sözünden türeyen *Sprache* somuttan, yaşanan olaydan soyuta, düşünülen varlığa yükselmiştir. Türkçede *görmek* eyleminin kökeni *göz* sözüdür, göz de bilinen görme öğemizdir. Bundan görüş, görünüm, görüntü, görev gibi nice söz türetilmiştir. İmdi *göz* gibi somut bir varlıktan *görüş* gibi soyut bir kavrama ulaşırken başlıca kaynağın, gövdenin bir ögesi olan, konuşma yeteneğinin, dilin yarımından başka sığınacağımız yer yoktur.

Dilin gelişmesinde doğal ortamda hangi etkenlerin egemen olduğu, hangi yaşam aşamalarından geçildiği bu çalışmanın dışında kalan, yazarının gücünü, bilgi yeteneğini aşan, uzmanları ilgilendiren bir konudur. Dilin, gövdenin doğal bir ögesi olarak biçimlenişi de bilginleri ilgilendirir. Özellikle *Darwin*'in ortaya çıkışından sonra bu alanda, şu insanın kanağı konusunda uzun uzun tartışmalara girilmiş, girilmektedir de. Bizim burada üzerinde duracağımız ayrı bir konu var, o da gövdenin doğal bir ögesi olan dilin, şu konuşma yeteneğinin (ağızdaki dilin değil) biçimlenişinde gırtlığın söz söylemeye yatkın bir özellik kazanmasında ses denenen nesnenin önemli bir etken olduğudur. Sağlıklı, sağduyusu bozulmamış, düzenle çalışan bir kimsenin boğazından, bilinçli olarak çıkan sesle görme, işitme, dokunma, düşünme gibi eylemleri sağlayan öğelerin birlik içinde bulundukları ufak bir deneyle anlaşılır. İnsan seslenirken ne yapmak istiyorsa gözleri, düşünme yeteneği, kimi durumda

elleri, burnu, kulakları bile tek bir öğeymiş gibi eyleme geçer. Söz gelişi küçük bir çocuğa "buraya gel" anlamını içeren önsöz bir seslenişte gözler, eller, düşünme yeteneği, ağız, burun neredeyse seslenilenin yanına varacakmış gibi bir atılım ortamına girer. Oysa bu öğelerin bir teki bile, insan gövdesinden ayrılamaz, çocuğun yanına varamaz. Bunda çene gövde öğelerinin ileriye atılacakmış gibi davranışa geçtikleri sezilir, daha doğrusu sanılır. Bunu seslenilen çocuğu görmesek de yaparız, duvarın arkasından çocuğun bulunduğu yere yönelip bağırırken, seslenirken kendi kendimize yaptığımız çokluk böyledir, böyle kendimize yönelik, kendimizle sınırlı bir devinimdir. Bu da, kişinin anlamını yalnız kendi düşünce evreninde bulduğu bir sesi çıkarırken bile gövdenin somuttan soyuta yöneldiğini, soyut bir sesle somut bir gövde eylemini birleştirmeye çalıştığını gösterir, kanıtlar. Özellikle öfkelendiğimizde, öfkelendiğimiz kimse karşımızda olmadığında bile, karşımızdaymış gibi davranmaktan, kendi kendimize birtakım devinimlere girişmekten kurtulamayız. Elimizde olmadan dilimiz gövde, gövdemiz` dil oluveriyor, başka bir söyleyişle ikisi birleşiyor, biz bilmeden. Bu olayda dilin yetersizliği, gövdenin denetimden çıkışı, dilin yetersizliğinden doğan boşluğu doldurduğu türünden birtakım yan oluşlar ileri sürülebilir. Bunların çoğu da tinbilimi (psikolojiyi), onunla eş ortamda çalışan yandaşı bir bilimi ilgilendirir. Ancak burada gövdenin belli bir ögesi olan, şu konuşma yeteneğini oluşturan varlığı düşününce, ister istemez gövdenin onunla ilgili eylemleri de karşımıza dikiliyor. Neden bir taşkınlığın yatıştırıcısı genel dil varlıkları oluyor? Biliyoruz, bunların karşılığını arayan bilimlerde başkadır, ancak düşünmeden edemiyor kişi, soruları, daha önceden, yöresinden uzaklaştıramıyor. Bir yerde dille gövdeyi kesin çizgilerle birbirinden ayıramıyor. İşte bu durum dilin ne denli somut bir kaynaktan beslendiğini gösterir. Bu bir yorum değildir, dilin değişik biçimde yorumlanmalarına karşılıktır.

**

*

Dil, doğal bir öge olarak, doğadan etkilenir mi etkilenmez mi? Bunun karşılığı bir yandan dirimbilimcilerin, bir yandan da tinbilimcilerin çalışma alanına giren bir sorunun çözümünü gerektirir. Konuyu biraz daha deşmek, irdelemek gerekirse şöyle söyleyebiliriz: Yalnız doğa ile karşı karşıya kalan, yaşamını öyle sürdüren bir kimsenin dil yeteneğiyle deniz kıyısında, denizde yaşayan bir kimsenininki eş varlık düzeyinde midir? Bu konuyu, daha önce değindiğimiz benzerinden, ayrı tutmalıyız. Ortada bir sorun değişikliği, ortam ayrılığı sözkonusudur. Burada "doğa" kavramını daha geniş sınırlar içinde görme gereği vardır. İnsanda, alabildiğine emmeyen bir düşünce yavrusu yoktur. Dil doğanın öğrettiği yazısı, sözlüğü, dilbilgisi olmayan, dil ayrılıkları, ağız değişiklikleri bulunmayan bir dildir. Doğanın sözlüğünde yalnız olaylar vardır. Doğa olaylarla, olgularla konuşur, söyleşir. Bundan dolayı doğaya *idea* kavramından yola çıkan bilgelerin, aydınların, düşünürlerin, ozanların, yazarların dilleriyle yaklaşıma, sokulma olanağı bulunmamış. Doğada ulusçuluk, *bizden - sizden*, uluslararası yardımlaşma, yeraltı kaynaklarını sömürme düşüncesiyle yer-yüzüne yaraşır ikiyüzlüce güler yüzlülük, dili tersine çevirme gibi saptırıcı, gerçeğe yalan gömleğini giydirici, büyücü, üfürükçü, gözbağcı türünden işlemler, alışverişler, girşimler yoktur. Doğada olduğu gibi görünme, göründüğünün gereklerini yerine getirme vardır. Bu da doğanın yapısı, düzeni gereğidir. Dil denen doğal varlık da bu düzenin içindedir.

Daha önce dilin ses olduğunu, sestten türediğini, sonra söze dönüştüğünü söyledik. Bu ses gırtlak yapısı, biçimi, niteliği gereğidir. Gırtlak kuruluşu neyse ses de ona göredir. Kişi istese de, istemese de birtakım sesleri ne çıkarabilir, ne de sesinin yapısını değiştirebilir. Başka varlıklara öykülenerek çıkarılan sesler geçicidir, gırtlak sürekli olarak çıkarabileceği seslerden değildir. Sanat alanına giren bu öykünmeli ses çıkarma eylemi gırtlak yapısını değiştiremez. Sözgelişi eğitilmiş, belli ölçülere göre düzenlenmiş güzel sesler vardır. Bu sesler de kişinin gırtlak yapısına aykırı değildir. Türkü söylerken, bir yapıtı okurken çıkarılan bu sesler bütün konuşmalarda

sürdürülemez. En başarılı bir ses sanatçısı bile bütün konuşmalarını, bağırıp çağırmalarını, öfkeli durumlardaki çıkışmalarını, yüksek sesle ağlayışlarını, sözün çıkışı yaşamında sese dönüşen bütün eylemlerini bir türküyü söylerken çıkardığı sesle yürütemez. Ses eğitimi, gırtlak eğitimi belli bir yere değin, etkisini gösterebilir. Nice güzel sesli sanatçı kadın vardır, öfkelenip bağırmaya, şuna buna çıkışmaya başlayınca seslerin en kötüsünü çıkarır sanırsınız. Ses sanatçısı, sesi ne denli güzel olursa olsun, sesini denetim altına aldığı, belli ölçülere göre çıkardığı sürece başarılıdır, sesi öyle durumlarda güzeldir. Denetim altına alınmayan, bütün ölçülerin (sanat alanına) dışına taşan bir seste güzellik aramak boşunadır.

Peki sesin güzelliği nereden geliyor? Bu sorunun karşılığını yukarda söylenenlere dayanarak verme gereğindeyiz. Sesin güzelliği gırtlak yapısında, gırtlaktaki ses tellerinin uyumundan, düzeninden geliyor. Bu uyumu, düzeni sağlayan da başlangıçta doğadır. Eğitim bu önceden varolan düzeni, kuruluşu biraz daha geliştirir, denetim altına alır, belli ölçülere uydurur. Böylece ses güzelliği uyuma dönüşür. Uyum seste güzelliğin ilklerinden biridir, en önemlisidir. Ses alanında eğitim doğanın verdiğine kişinin, uygarlığın katkısıdır. Sesin eğitilmesi gırtlak sesle ilgili öğelerinin, ses tellerinin eğitilmesidir. Bu da belli yaş dönemlerinde olabiliyor. Özellikle gençliğin ilk dönemlerinde, yedi yaşından sonra başlayan, on sekiz yirmi yaşlarına uzayan dönemlerde gırtlak eğitimi verimli oluyor da sonraki yaşlarda pek başarı sağlanamıyor, sağlansa bile eğitimin etkisi yavaşlıyor. İleri yaşlarda büsbütün etkisiz kalıyor. Bu olay bize gırtlak yapısındaki doğal durumu gösterir. Bir de ileri yaşlarda ses güzelliğinin, kıvraklığının ortadan kalkması olayı vardır. Bu da gırtlak yapısıyla ilgilidir, doğal bir olaydır. Sesin gövdenin doğal bir ögesi, bölümü olan gırtlakla bağlantısı, sestten türeyen dil varlıklarının, konuşma sözlerinin doğal kaynağını, dilin nereden geldiğini gösteren somut kanıttır. Bu da kişiye vergi bir olaydır. Kimi hayvanlara eğitim yoluyla istenen nice eylem yaptırılıyor, hayvanan doğası dışına taşılıyor. Hayvan eğitim yoluyla, belli bir orada, kişinin

yaptıkannı ona öykünerek yapabiliyor. Oysa kişi gibi türkü çı-
ğırıyor, konuşuyor, bir yapıtı yüksek sesle bir top-
luluğuna okuyamıyor. Bu durum onun gövde yapısından, gırtl-
ağının oluşum biçimindendir. Genellikle eğitim, hayvanlarda,
eyleme, davranışa yönelik kalıyor, bütün başarısı kişi ey-
lemlerinin belli bir bölümünün hayvana aktarılmasıyla sağ-
lanıyor. Eğitim hayvana, varlığında bulunmayan, doğal bir ye-
tenek kazandırıyor. Kimi maymun türünden hayvanlara
kişinin gerçekleştirdiği eylemlerin en duyarlılarından sa-
yılabilen birkaçı yaptırılıyor. Ancak hayvan bunun karşısında
eğitici, öğretmeni bulunduğu sürece, doğal uyanlarla ba-
şarabiliyor. *Pavlov*'un köpekler üzerinde yaptığı deneylerde ol-
duğu gibi hayvan birtakım koşullara bağlanıp etki altına alı-
nabiliyor. Bilim alanında *koşullu tepke* denen, kurucusu *Pavlov*
olan bu olay da hayvanın gövde yapısıyla, gövde düzeniyle
bağlantılıdır. Birtakım eylemlerle, girişimlerle hayvanın göv-
desi, sinir düzeni denetim altına alınarak ortaya çıkan olay top-
luluğu açıklanıyor. Ancak iş konuşturmaya, yalnız kişiye özgü
başarıya gelince bütün deneyler etkisiz kalıyor. Hayvanı ey-
leme geçirmek, ona kişiye yaraşır davranışların ufak bir bö-
lümünü, öykünme yoluyla, yaptırmak hayvanı kişinin varlık
alanına çekmek sayılsa bile, kişinin istediği eylemleri yap-
tırabilmek için onun varlık alanına girmesi gerekir. Kişinin,
kendi varlık alanına çekebilmek için, hayvanı doğal ortamında
yakalaması, tanıması, onunla bir varlık bağı kurması ka-
çınılmazdır. Hayvana istediği kişi davranışlarını yaptıran bir
eğitici önce hayvanın yaptıklarını yapıyor, hayvanı öyle ya-
kalayabiliyor davranış ortamında. Daha sonra, yavaş yavaş,
eğitim etkisini göstererek hayvan isteneni yapıyor. Bu da kesin
bir başarı sağlamıyor, hayvan belli bir sınıra değin kişiye yak-
laşabiliyor, bir yerde gene "hayvan" kalıyor. Söz gelişi, eği-
tilmiş bir arslan, bir kaplan isteneni yapıyor, ancak eğiticisini
de parçalıyor, günün birinde. Bu olay bize, hayvanın varlığında
bulunan kimi özelliklerin eğitim yoluyla ortadan kal-
dırılmadığını, hayvanın varlığında bulunan kimi özelliklerin
eğitim yoluyla ortadan kaldırılamadığını, hayvanın kendi do-
ğasını koruduğunu gösterir. İran ozanı *Sadi*'nin

Gürkzâde âkıbet gürk şevd
(Kurdun oğlu kurt olur)

dizesi bu konuda anlamlıdır. Eğitim kimi atılımları geciktirebilir, yumuşatabilir de büsbütün ortadan kaldıramaz, demek.

Bu açıklama bize, dilin kişiye vergi bir doğal varlık olduğunu, kişinin bu varlığı ancak eğitebileceğini, yeniden kuramayacağını, yoktan varedemeyeceğini gösteriyor. İmdi doğal bir varlık olan dilin, şu *konuşma yeteneği* dediğimiz kuruluşun, ürünü olan sözlerin sestən kaynaklanmasında tek etken olduğunu, bu ses olayının da doğal çevreye bağlı bulunduğunu söyleyebiliriz, bir daha. Ses doğal bir nesnedir, onun özelliği, yapısı, niteliği kaynağının yapısına bağlıdır. Bu kaynak da doğal bir varlıktır. İnsanın sesle olan bağlantısı ses çıkaran öğelerinin düzeniyle ilgilidir. Doğanın gırtlığa verdiği düzen yalnız ses çıkarmaya yatkın değil, sesi belli anlamlara dönüştürme başarısına da olanak sağlar. Buradaki "anlam" kişinin özel bir yorumu, değerlendirmesi niteliğindedir, sesin anlamı kendi özündedir, kişinin yarattığı bir varlık değildir gerçekte. Sesin söze dönüşmesi olayında düşünme gücünün etkisi büyüktür. Bu etkinin başlıca görevi sözü değerlendirmesinde, bellekte belli bir "yere" koymasındadır. Kişi varlığında ilk ortak çalışma sözün kuruluşundadır diyebiliriz. Gırtlaktan çıkan sesi söze dönüştürme olayında düşünme gücüyle sesi çıkaran doğal öge birlik içindedir, eylemdeştir.

Ses söze dönüşürken bilinçlenme olayı da başlar, işe karışır. Böylece belli öğelerde bir bütünleşme olur. Daha önce de söylendiği gibi, bu bütünleşme gövdenin kimi öğelerinde devinime dönüşür, sesle el, kaş-göz kıınıldamaları atbaşı gider. B durum sesin gövdede görünüş alanına çıkması bir bakıma somutlaşmasıdır. Bu somutlaşma olayı dilin gövdeye yansıması diye de anlaşılabilir, böyle bir durumda gövdenin bütün dil yeteneğiyle bağlantı içine girer. Çocuk tinbilimi konusunda çalışanlar, küçük çocuklarda, sesin söze dönüşmediği yıllarda bütün gövdenin dil görevi yaptığını bilirler. Çocuk ağlar, güler, ellerini, ayaklarını oynatır, yalnız konuşamaz, duygularını ses-

ten söze dönüştüremez. Onda, gövdenin somut bir ögesi olan dil yeteneği gelişme durumundadır, doğaya açıktır, çevresinin etkisine yöneliktir. Çocukta, kesin bilinç olmadığından, gereksinmelerini gövdenin bütünü duyar. Acıkan bebek ya da bebeklik çağından çıkan küçük çocuk açlığını tepinerek, ağlayarak, ellerini ayaklarını, oynatarak duyurur. Bu olaya *Freud* ile onun izini sürenler, yöntemini benimseyenler daha geniş bir açıdan bakarak çözüm ararlar, işi çocukta "benlik" duygusunun gövdeye yaygınlığı diyebileceğimiz bir yolla açıklamaya çalışırlar. Onların dayandıkları sayısız deney, yaptıkları sayısız inceleme çocuk tininin, tinbiliminin olaylarıdır, bizim yetkimizi aşar. Bizim burada söyleyebileceğimiz dilin çocukta bir gövde olayı olarak ortaya çıktığıdır. Çocuk büyüdükçe, bilinç dediğimiz yetenek geliştikçe, dil de belli gövde ögesinin çevresinde, varlığında yoğunlaşır. Çocuğun dili bütün gövdesidir. Yaşın ilerlemesi, belli yaş dönemlerinin geçilmesi dilin oluşmasında birtakım aşamalardır ayrıca. Çocuğun, konuşulan dili, anadilini öğrenmesi çevresine yönelmekle başlar. Doğa çocukla çevresi arasında gerekli bağlantıyı kurar. Bu bağlantı çocuğun ilgi alanıdır. Bu alan ne denli geniş, ne denli tutarlı, doyurucu olursa çocukta dil yeteneği de o oranda gelişir, güçlenir. Bu ilgi alanı çocukla arasına bir varlık kesiti koyar. Bu olayı çocuk tinbiliminin verileriyle, deneyleriyle açıklayan yetkili uzmanlar, konuya "ben", kavramının oluşması açısından bakarlar. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, biz olayda doğanın etkisini başlıca kaynak diye görme yanlısıyız. "Ben", Latince söylenişiyle "ego" kavramı doğanın geliştirdiği bir "varlık duygusu" olmaktan öteye geçemcz. Dilin kökeni de bu "varlık duygusu"dur.

**

*

"Varlık duygusu" kişinin bebeklik döneminden sonra gelen, çevreye yönelme, çevreyi oluşturan, dolduran nesnelere ilgi duymakla, gövdenin doğayla bağlantısını pekiştirmekle başlar. Dil yeteneği olmayan bir yaratıkta "varlık duygusu"da yoktur. "Varlık duygusu" kişide "ben" kavramının oluşmasını sağ-

layan doğal atılımdır, yaşama ortamında kendi dışında bulunanlara ilgiyle yönelmedir. Bu duygunun doğmasında, oluşmasında başlıca etken de doğadır, doğanın çocuk üzerindeki etkileri, gövdeye yönelik itimleridir. Bu duygunun en yüksek aşaması bilinçtir. Bu nedenle "varlık duygusu" yalnız kişide bulunur. Çevresiyle bağlantı kuramayan, kuramayışına us sağlığı elverişli olmayan us sayırlarında (akıl hastalarında) varlık duygusu körelmiştir. Sayrılık yüksek bir aşamaya varmışsa "varlık duygusu" büsbütün yokolmuştur. Böyle bir kimsenin gövdesi yalnız usla bağlantısız etkilere açıktır. Dış etkilerle gelen uyarmalar bilinç düzeyine varamaz, bilinç örgüsü çözülmüş, düzen bozulmuştur. Buna "bilinç dağınıklığı" diyelim. Bu yüzden aşırı us sayrıları, kimi tepkilere karşı, eğitilmiş hayvandan bile geridir. Onda yalnız yeme, içme, bir de bunların doğal sonucu olan boşalma vardır. Bu olaylar da bilinçli değildir, gövde denen bütünün doğal etkilenmeleridir. Bu doğal etkilenmelerin de bozulduğu sayırlarda yemek, içmek, boşalmak eylemleri gücünü yitirirse ölümün kapısı açılır artık. Sayrı yemez, içmez, boşalmaz sonunda ölür.

"Varlık duygusu"nun ortadan kalkmasıyla başlayan ikinci bir olay da kişinin kendi kendini öldürmesidir. Böyle bir durumda "ben" kavramı, bilinç, doğayla kurulan bağ anlamını yitirir. Anlamanın yitmesi kişiyi boşluğa, çevresinden kopmaya, kendi kendisiyle çelişmeye iter. Kimileri bu olaya "yaşamın anlamını yitirmesi" diyorlar. Oysa yiten anlam değildir, bağ kopmuştur, anlamla olan benlik bağlantısının yerini çözülmeye almıştır. Kişinin kendi kendini öldürmesi ancak "varlık bilinci"nin bulunması sonucudur. (Bu konuyu E. Durkheim, dilimize "*İntihar*" diye çevrilen çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya 1986 yapıtında derinlemesine incelemiştir.)

"Varlık duygusu" kişinin "ben"iyle çevresi arasında kurduğu bağlantıya dayanır dedik. Bu bağ yalnız dış çevreyle, gövdeyi kuşatan varlıklarla, yaşanan ortamla ilgili değildir. Kişi dışa yöneldiği gibi kendine, kendi benliğine de yönelebilir. Bu doğaldır, gereklidir, sağlıklı bir kimsenin eylemidir. Kişi kendi dışıyla içi arasında gerekli dengeyi kur-

dukça sağlıklıdır. Bu dengenin bozulması ilginin tek yönlü oluşundan kaynaklıdır. Yalnız içedönük olmak da kötüdür, yalnız dışadönük olmak da. Yalnız içedönük olmak çevreden kopmadır, yalnız dışadönük olmak da kendinden uzaklaşmadır. Birinci durumda kişi çevresinden, ikinci durumda kendinden sıyrılır. İki durumda da kişi dengesizdir, yana yatmış bir gemi gibidir, şimdi değilse de günün birinde batacaktır. Bu dengenin kurulmasında dilin etkisi, bozulmasında da etkisizliği sözkonusudur. Dil, doğal bir öge olarak, kişinin varlığında yerini bulamamış, görevi yapamamıştır.

Dil, gövdenin bir ögesi olarak, gövdenin gelişimiyle de bağlantılıdır. Bütün öğeleri gereğince gelişmemiş, değişik etkenler yüzünden istenen olgunluk aşamasına ulaşamamış bir gövdede dil genel doğal yetenekten aşırı bir başarı beklemek de boşunadır. Kimi olağanüstü durumlar dışında, geri kalmış bir kişinin dil yeteneği de geri kalmıştır. Bunun en açık örneğini, dille içbaş arasında kurulan dengede görürüz. Yakınlar arasında sürüp giden evlenmelerden dolayı, kimi çevrelerde küçükbaşar (mikroscaffaller) görülür. Bunlar anlayış gücü çok gerilerde, çocukluk çağında kalmış kişilerdir. Çoğunda konuşmama durumu görülürken, gövde yapısında da dengesizlik bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar. Gene yakınlar arasındaki evlenmelerde, erkekle dışının kan uyuşmazlığı yüzünden, çocukların sağır-dilsiz oldukları görülmüştür. Bu tür evlenmelerin, yurdumuzdaki nedenlerini biraz sonra göreceğiz. Bu çocuklarda ortaya çıkan eksiklik genellikle sağır - dilsiz olayında düğümlenir. Yakınlar arasında sürüp giden evlenmeler de görülmektedir. Ancak onlar bu çalışmanın konusu dışındadır. Sağır - dilsiz çocuklar arasında, düşünme, kavrama yeteneğinin çok gelişmiş olanları da vardır. Demek bozukluk genellikle dille ilgili öğelerde, içbaşın bu alanı ilgilendiren bölümünde ortaya çıkmaktadır. Sağır-dilsiz kimselerin, başka alanda, çok başarılı oldukları, özellikle çok güçlü bir bellek taşıdıkları sık sık görülen olaylardandır.

Çocukların sağır - dilsiz olmalarında, yakınlar arası evlenmelerin etkisi büyüktür dedik. Bu tür evlenmelerin toplumun

yapısıyla. toprak işleme geleneğiyle ilgisi vardır. Özellikle Anadolu köylerinde, bucaklarında, kimi illerinde, ilçelerinde yakınlar arası evlilik eski bir kuraldır. Anadolu'da toprağın bölünmesi, yabancıya gitmesi istenmeyen, kişiyi küçültücü sayılan yaygın bir olaydır. Toprağın, öteki taşınmazların bütünlüğünü korumak, bölünmesini önlemek için tek çıkar yol olarak yakınlar arası evlilik bilinir. Ata toprağının bölünmemesi düşüncesiyle kardeş çocukları arasında evlenme bırakılmaz bir gelenektir bugün bile. Özellikle kızlara, çoğu babalar, toprak vermek, öteki taşınmazlardan üleş bırakmak istemez. Kimi yörelerde kızlar "başlık" denen bir gelir karşılığı evlendirilir. Evlenecek erkeğin yaşına değil verebileceği "başlık"ın niceliğine bakılır. Kızın mutluluğu, geleceği, yaşamı önemli değildir. Önemli olan babanın istediği "başlık"ın toptan ödenmesi, oldukça yüksek bir nicelik taşınmasıdır. Bu tür evlenmelerde ikinci bir neden de toplum katları arasındaki denge anlayışıdır. Kimi Anadolu bucaklarında varlıklılar yoksullarla evlilik ilişkileri kurmak istemez. Özellikle kendilerine "ağa" denen yöre varlıklıları "ahali" dedikleri halkın çocuklarıyla yakınlık kurmayı bir aşağılık iş, küçülmüşlük sayarlar. *İt bile alırsan büyük kapıdan al* atasözü böyle bir toplumsal anlayışın ürünüdür, örneğidir. Bu çalışmayı yapanın yakınları arasında, Maçka yöresinde, böyle evlenmeler yüzünden sağır - dilsiz kalmış ona yakın genç vardır. Anlayış yetenekleri oldukça ileri aşamada bulunan bu gençlerin kimi sağlıklı eşlerle evlenmiş, doğan çocuklarında öyle bir eksiklik, gerilik görülmemiştir. Gene Maçka yöresinde, yakınlar arası evlenmeler sonucu, doğurduğu on çocuğun yedi sekizi ölen aileler vardır. Bunların sağ kalabilen çocukları da bugün yaşıyorlar. Bu tür olaylara, Anadolu yörelerinde, sayısız örnek verebiliriz, tanıdıklarımız arasında. Olayın bilimsel açıklanışı konunun uzmanlarına düşer. Bizim söyleyebileceğimiz tek söz dil denen doğal yeteneğin gelişmesinde gövde yapısını ilgilendiren oluşmaların somut etkisidir. İkinci bir sorun da bu tür evlenmelerde neden sağır - dilsiz olayları, ötekilere oranla, daha çoktur? Bunun karşılığını bulmak da uzmanların işidir, biz göz-

lemlerimiz sonucu bulduğumuz örnekleri sunmakla yetinebiliriz.

Dilin sesle, sesin gırtlığın, ses tellerinin düzeniyle, yapısıyla ilgili olduğunu daha önce gördük. Bu konuda da, somut, yaşanmış birkaç olayı örnek gösterelim. 1940 - 1946 yılları arasında, aşağı yukarı yedi yıla yakın bir süre, İstanbul'da Fatih yöresinde bir "Tekke"ye gidip geldim. Tarikat kuralları gereğince yapılması gerekenleri eksiksiz yapmaya çalıştım. O yıllarda çocukluğumdan beri yaşlarına göre, kırk - elli - altmış yıl bu yolu tutanları tanıdım. İlğimi çeken olay şuydu: Bu yaşlı başlı kişilerin sesleri, konuşmaları tekkede düzenlenen törenlerde tutumlarını sürdürüyorlardı. Bilinçli bilinçsiz bilemem, ancak tekkede törene girince çıkardığı sesi, sözleri söylerken yaptığı yüz, el, kaş - göz devinimlerini onun yalnız davranışlarına değil sesine, konuşma biçimine, gırtlak yapısına bile egemen olmuştu. Bu yaşlı, gün görmüş dervişler tek sesli, tek konuşma boyutu olan kimselerdi. Bir süre ben de onlara özendim, okulda arkadaşlarıma alay konusu olunca bu öykünmeden, bir süre sonra da tekke geleneğinden iyice koptum. Bu olayın bir benzerini de yakından tanıdığım, saygı duyduğum Mevlevi dervişlerinde gördüm. Oysa içkide ölçüyü biraz kaçırınca, öykünmeli ses, konuşma yerini gerçeğine bırakır, dervişin yapmacıklı tutumu ortadan kalkar sanırdım, sandığımı olmadı, tanıdığım üç kişinin seslerini ayırtedemedim. Bu üç gırtlaklı birleştiren etkenin gücü neydi bilemem. Oysa bir ses sanatçısı bunu yapamaz.

Yukarki olayın büsbütün tersini oldukça kalabalık bir müzik topluluğunda yaşadım. Bağlama eşliğinde halk türküleri söyleyen cpeyce kalabalık bir topluluğu dinliyordum. Birdenbire, yıllar öncesi bir olayı, yukarda anlatılanı anımsadım, Tepeden tımağa kulak kesilerek söylenenleri türküleri dinlemeye koyuldum. Bu kalabalık müzik topluluğunda, belli bir ölçüye, belli bir müzik kuralına uyarak söylemelerine karşın, yedi sekiz ses ayırtedtim diyebilirim. Seslerin müzik ölçüleri değişmiyordu, ancak yapıları değişikti diyesim geliyor. Tekkede bunun böyle olmadığını kesinlikle söyleyebilirim. Bu olaylardan esinlenerek

kendi ailem içinde bir deneye giriştim. Biz dört kardeşiz. ablam, ağabeyim, kızkardeşim: dördü kız, ikisi erkek altı yeğenim, eniştem, yengen on iki kişiyiz. Bu oniki kişiden onbirinin seslerini öyle iyi anlıyorum ki kendilerini görmeyen seslerini duysam hangi sesin hangisinin olduğunu duraksamadan söyleyebilirim. Bu olayı, kendilerine sezdirmeden, oldukça kalabalık olan *Eyüboğlu* ailesinin bir çok kişisine uyguladım. yanımadım. Oysa tekkede en az kırk kişiden bir ses çıkıyordu, sesleri kişilere göre ayırma olanağı, bende, yoktu. Bu anlatılan olayların başka türlerini "Sesin Söze Dönüşmesi" başlıklı bölümle karşılaştırılırsa çelişik bir durumun ortaya çıktığı görülür.

Yukarki olaylarda, özellikle tekkede geçende, kişiliğin yok edilmesini amaçlayan aşırı bir öykünme vardır. Yoksa kişinin sesini doğal yapısıyla değiştirebileceğine inanmak güçtür. Dervişlerin bir alışkanlıkları vardır, kendilerini öylesine denetim altına alırlarki uyanırken söyledilerini uyurken de dillerinden düşürmezler. Sözgelişi tannının adını yemek yerken, su içerken bile anmayı, dille - dudakla söylemeyi alışkanlık edinen bu derviş "zikr" denen toplu törende "Allah" sözünü derin bir kendinden geçişle söyler. Bu sözü bütün olarak değil de "al/lah" biçiminde ikiye bölerek söyler. Bunu soluk alıp vermeye uygular, soluk alırken "al", verirken "lah" seslerini çıkarır. İşte uyurken de böyle yapılır, soluk alırken "al", verirken "lah"denir. Ancak bunu başarmak kolay değildir, yıllarca, on yıllarca süren deneyleri gerektirir. Dervşilikte kızmak, öfkelenmek eksiklik olgunlaşmamışlık (hamlık) sayıldığından bu durumlarda ne tür bir ses çıkabileceğini ne yazıkki duyamadım. Ancak, gerçek sesin kökten değiştirilemeyeceği kanısında olduğumu, çelişkiye düşmüşsem de söylemeliyim.

PENCERE YAYINLARI

Salman Rüsdü

JAGUAR GÜLÜŞÜ (Nikaragua Gezi Notları)

Günay Aslan

YAS TUTAN TARİH 33 KURŞUN (Tükendi)

ÜNİFORMALI KASAPLAR (Tükendi)

Etienne Balibar

PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ ÜZERİNE (Tükendi)

Victor Serge

BİR DEVRİMCİNİN ANILARI

BİR DEVRİMİN KADERİ

KİROV'UN ÖLDÜRÜLMESİ (Tükendi)

Mauricio Rosencof

TUPAMAROLAR (Tükendi)

Halil Berktaş

BİR DÖNEM KAPANIRKEN (Tükendi)

KABİLEDEN FEODALİZME

Genrichk Trifimenko

AMERİKAN SAVAŞ STRATEJİLERİ (Tükendi)

Kemal Gökhan Gürses

O GÜNLERDE SANKİ HIÇ YOKTUK (Tükendi)

Haydar Oğur

SONSUZLUK ÖYKÜLERİ (Tükendi)

N. S. Kuruşçev

XX. KONGRE GİZLİ RAPORU KİŞİ KÜLTÜNE KARŞI

Derleme

SSCB'DE 1923 MUHALEFET BELGELERİ (Tükendi)

Solomon Volkov

TANIKLIK TUTANAĞI (ŞOSTAKOVIÇİN ANILARI)

Burchard - Sonja Brentjes

İBNİ SİNA

Oral Çalışlar

ÖCALAN VE BURKAY'LA KÜRT SORUNU

Lev. N. Tolstoy

SAVAŞA KARŞI YAZILAR

Leo A. Müller

GLADİO (Soğuk Savaşın Mirası)

(Fransız Direnişçilerinin Son Mektupları)

HAYATI SEVİYORLARDI

Katharine Thomson

MOZART'IN YAPITLARINDAKİ MASONİK ÖRGÜ

Murat Tuncel

MAVİYDİ ADALET SARAYI

YARIMAĞIZ ANILAR

Suna Aras

HAMUR ANA ÖLDÜ YAŞASIN KRAL

Gülbahar Kültür

SUSTUĞUN YERDE KAL

Radife Şen

YÜREGİMLE KONUŞTUM

Şakir Bilgin

SÜRGÜNDEKİ YABANCI

Kemal Bekir

HÜCRE 1952 (1989 ORHAN KEMAL ROMAN ÖDÜLÜ)

Ümit Zileli

VUR EMRİ (5. Baskı)

Der. Oguz Özgül

DOSTOYEVSKI'NİN MİRASI

SANATIN RUHBİLİMİ (Çıkıyor)

Tahir Abacı

AYNADA BİR YÜZ

Paul Wittek

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DOĞUŞU

Charles Fourier

GELECEĞİN AŞK DÜNYASINDAN

Panait Istrati

SOVYETLER 1929

Victor Hugo

1793 DEVRİMİ

Sidney Finkelstein

BESTECİ VE ULUS (Müzikte Halk Mirası)

Evgenia Ginzburg

ANAFORA DOĞRU

Jaques Attali

UFUKTAKİ GÖRÜNTÜLER

Mehmet Şekeroğlu

ALMAN DEMOKRATLARA MEKTUPLAR

Çetin Ağaç
CEM ERSEVER VE JITEM GERÇEĞİ
İsmet Zeki Eyuboğlu
GÜLEN ANADOLU
TAŞOLUĞUN BAŞINDA (Şiir)
ANADOLU GERÇEĞİ (Çıkacak)
ANADOLU AYDINLIĞI (Çıkacak)
DİLİN KEMİĞİ (Çıkacak)
DİLİN KAPISI (Çıkacak)
ÇAĞIMIZIN ÇEVİRİNTİLERİ (Çıkacak)
TOPLUM SARSINTILARI (Çıkacak)
KARA ZIPKALILAR DESTANI (Çıkacak)
ANILAR (Çıkacak)
ÖĞRENCİLER (Çıkacak)
Anatole France
PENGUENLER ADASI
Nikolai Bukharin
DÖNÜŞÜM DÖNEMİNİN EKONOMİSİ
(Lenin'in Kenar Notları ile)
Lu Sun
SİLAHLARA ÇAĞRI
John Reed
VİVA MEKSİKA

DİN KÜLTÜRÜ VE ALEVİLİK KİTAPLARI

Oral Çalışlar
HZ. ALİ MUAVİYE ÇATIŞMASI
REFAH PARTİSİ NEREDEN NEREYE
FETHULLAH GÜLEN'DEN CEMALETTİN KAPLAN'A
(İslamiyet Üzerine Söyleşiler)
Battal Pehlivan
ALEVİLER VE DİYANET
ALEVİ BEKTAŞI DÜŞÜNCESİNE GÖRE ALLAH
Mutay Öztemiz
CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEV. DİN POLİTİKA
Rıza Algül
ALEVİLİĞİN SOSYAL MÜCADELEDEKİ YERİ
GELECEK GÖZÜYLE ALEVİLİK (Çıkacak)